

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Ercan KARAÇAR
Dr. Öğretim Üyesi Sezer ÖKSÜZ

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR

EDİTÖR

Doç. Dr. Ercan KARAÇAR

Dr. Öğretim Üyesi Sezer ÖKSÜZ

cizgi
KİTAP E Vİ

BÖLÜM YAZARLARI

Prof. Dr. Fatma ZEREN
Dr. Öğretim Üyesi Burcu GEZER ŞEN
Dr. Öğretim Üyesi İsmailcan DOĞAN
Dr. Öğretim Üyesi Kurtuluş MERDAN
Dr. Öğretim Üyesi Süha ÇELİKKAYA
Dr. Öğretim Üyesi Yeşim KUBAR
Öğr. Gör. Dr. Muhammet Hamdi MÜCEVHER
Öğr. Gör. Dr. Özge ARPACIOĞLU ÖZDEMİR
Arş. Gör. Dr. Gökhan KONAT
Dr. Ekrem Ersin CESUR
Dr. İbrahim DAĞLI
Dr. Mustafa ALPER

Akademik unvan ve harf sırası gözetilerek sıralanmıştır.

Bu kitapta yer alan her bölümün tüm sorumluluğu (görseller, tablolar, çizelgeler, çizimler, grafikler, direkt alıntılar, etik/kurum izni vb.) yazarlara aittir.

Herhangi hukuki bir olumsuzlukta Çizgi Kitabevi Yayınları ve kitap editörü hiçbir konuda bir yükümlülük ve hukuki sorumluluğu kabul etmez, hukuki yükümlülük altına alınamaz. Her türlü hukuki yükümlülük ve sorumluluk ilgili bölüm yazar(lar)ına aittir.

Çok bölümlü/yazarlı olan bu kitap maddi bir değer ile alınıp satılamaz. Kitapta yer alan bilgiler alıntı yapılmak ve ilgili alıntıya atıf yapılmak koşulu ile kaynak gösterilmek üzere bilimsel ya da ilgili araştırmacılar tarafından kullanılabilir.

çizgi
K İ T A B E V İ

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)
Eğitim Bilim

Genel Yayın Yönetmeni
Mahmut Arlı

©Çizgi Kitabevi
Eylül 2021

ISBN: 978-605-196-660-1
Yayıncı Sertifika No:17536

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
EDITÖRLER
KARAÇAR, Ercan | ÖKSÜZ, Sezer
SOSYAL BİLİMLERDE
GÜNCEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR

Sayfa Düzeni ve Kapak Tasarımı
Ozsum Academy
Tel: +90 541 191 57 41

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah. Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1 Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/**Konya** Çağaloğlu/**İstanbul**
(0332) 353 62 65 - 66 - (0212) 514 82 93

www.cizgikitavevi.com

   / cizgikitavevi

İÇİNDEKİLER

	İÇİNDEKİLER	iv
	ÖNSÖZ	v
BÖLÜM 1:	2020 ÖNCESİ AZERBAJYAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ <i>Ekrem Ersin CESUR</i>	7-26
BÖLÜM 2:	GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ENFLASYON VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ PANEL ARDL ANALİZİ <i>Yeşim KUBAR</i>	28-50
BÖLÜM 3:	OECD ÜLKELERİ İÇİN İŞSİZLİK HİSTERİSİ GEÇERLİ Mİ? RALS-CIPS TESTİNDEN KANITLAR <i>Gökhan KONAT & Fatma ZEREN</i>	52-72
BÖLÜM 4:	VERİ ZARFLAMA TEKNİĞİ İLE KAMU HARCAMALARININ ETKİNLİK ANALİZİ: TÜRKİYE İÇİN İL DÜZEYİNDE BİR UYGULAMA <i>İbrahim DAĞLI & Süha ÇELİKKAYA</i>	74-95
BÖLÜM 5:	NEO-LİBERAL YENİDEN YARATIM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE YIKICI REKABETİN TÜRK ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNE ETKİSİ: MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME <i>Ekrem Ersin CESUR</i>	97-115
BÖLÜM 6:	DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ORGANİK PAMUK ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDE ETKİLERİ <i>Kurtuluş MERDAN</i>	117-132
BÖLÜM 7:	ÖNCÜLLERİ VE ARDILLARI İLE ZORUNLU ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI <i>Muhammet Hamdi MÜCEVHER</i>	134-150
BÖLÜM 8:	YOKSULLUK VE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE KAMU KURUMUNUN ROLÜ <i>Özge ARPACIOĞLU ÖZDEMİR</i>	152-178
BÖLÜM 9:	LİDERİN ALGILANAN ZİHİNSELLEŞTİRMESİNİN ÇALIŞANLARDAKİ ALGILANAN YÖNETİCİ DESTEĞİ ÜZERİNE ETKİSİ: KAMU SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA <i>Mustafa ALPER</i>	180-198
BÖLÜM 10:	TÜRKİYE'DE SPONSORLUK ARAŞTIRMALARI: SPONSORLUK KONUSUNDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRMESİ <i>İsmailcan DOĞAN</i>	200-222
BÖLÜM 11:	EĞİTİMDE ÇOCUK HAKLARINA SOSYOLOJİK BAKIŞ <i>Burcu GEZER ŞEN</i>	224-242

Bölüme ulaşmak için

ÖNSÖZ

Doğa bilimleri kadar tarihi geçmişi olmayan sosyal bilimler, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllardaki önemli gelişmelerin toplumları etkilemesi ve daha hızlı değiştirmesiyle birlikte bilim dünyasındaki ağırlığını ortaya koymaya başlamıştır. Birey ve toplumu belli bir yöntem çerçevesinde farklı yönleriyle inceleme, anlama, açıklama ve yorumlamaya odaklanarak bilgi üretimine katkı sağlama ve toplumsal dünyayı kavrama çabası sosyal bilimlerin temel hedefini oluşturmaktadır.

İnsan yalnızca fiziksel çevresinin etkisi altında değildir. Bilakis toplumsal bir varlık olması dolayısıyla belirli bir kültürün parçası olarak değerlerin ve normların insan üzerindeki belirleyiciliği oldukça fazladır. İnsanın doğa ve özellikle diğer insanlarla kurduğu ilişkiler beraberinde birçok sorunu da getirmektedir. Sosyal bilimlerin ortaya çıkışındaki en önemli sebeplerden birisi de işte bu sorunları farklı yönlerden ele alarak onlara çözümler bulmaya çalışmasıdır. İçinde yaşadığımız dünya bugün küreselleşme olarak nitelendirilirken birbirine en uzak toplumların bile birbirini etkileyebildiği bu süreçte sosyal bilimlerin gündelik sorunlara yaklaşımı daha önemli ve öncelikli hale gelmiştir.

Bizim de bu alana katkıda bulunmak amacıyla hazırladığımız “Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar” adlı eserimizde Sosyal Bilimlerin farklı alanlarından bilim insanlarının güncel sorunlar ve tartışmalar üzerine yürüttükleri çok değerli çalışmalar bulunmaktadır. 11 ana bölümden oluşan kitapta birbirinden güncel çalışmalara yer verilmiş, yapılan güncel araştırmalarla Sosyal Bilimlere ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Emeği geçen bölüm yazarlarına teşekkür eder, kitabımızın okuyucular için verimli olması ve alana katkı sağlamasını temenni ederiz.

Saygılarımızla...

Editör

Doç. Dr. Ercan KARAÇAR
Dr. Öğretim Üyesi Sezer ÖKSÜZ
Eylül 2021

BÖLÜM

1

2020 ÖNCESİ AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Dr. Ekrem Ersin CESUR

*İzmir Büyükşehir Belediyesi
E-posta: ekremcesur@izmir.bel.tr*

 0000-0002-6335-3407

Söz konusu kitap bölümü, "Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki İlişkilerin Ekonomi Politiki" başlığıyla 12-14 Mayıs 2014 tarihleri arasında Kastamonu Üniversitesi ile Azerbaycan Turizm ve Menecment Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenlediği I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu'nda sunulmuştur.

ATIF: Cesur, E.E. (2021). 2020 Öncesi Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki İlişkilerin Ekonomi Politiki. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 7-26). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 1 -

2020 ÖNCESİ AZERBAYCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Ekrem Ersin CESUR

Dr., İzmir Büyükşehir Belediyesi, ekremcesur@izmir.bel.tr

 0000-0002-6335-3407

GİRİŞ

Jestratejik konum ve buna bağlı siyasi ilişkilerin bir önceki döneme göre çok daha fazla önem kazandığı küresel ekonomik bütünleşme sürecinde, ülkeler arasındaki ilişkiler de ekonomik unsurlar üzerine inşa edilmektedir. Bu açık gerçeğe rağmen, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde ilk olarak bu unsurlar değil, “bir örnek” olarak ifade edilebilecek ulusal değerler etkili olmuştur. Bu yakınlıktan kaynaklanan siyasi ve ekonomik dostluk, ilişkilerin stratejik ortaklık ilkesi üzerine temellendirilmesine olanak tanımıştır (Cabbarzade, 2010). Kuşkusuz Haydar Aliyev’in (1993–2003) “bir millet, iki devlet” tezinin işlerlik kazanmasına varıncaya kadar, özellikle Azerbaycan’da meydana gelen yapısal dönüşümler nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkilerde farklı eğilimlerin egemenliği görülmüştür. Milattan önceki dönemlere kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olan ve Sakalar’dan İskitler’e, Avarlar’dan Uzlar’a, Peçenekler’den Kıpçaklar’a, Alpautlar’dan Çepnikler’e varıncaya değin pek çok Türk boyuna yurt olan Azerbaycan’da, XIX. yüzyılın başında Rusya ve İran yönetimi ele geçirmiştir. İki ülke arasında imzalanan Türkmençay Anlaşması (10 Şubat 1828), Aras Nehri’nin güneyinin İran’a, kuzeyinin ise Rusya’ya bırakılmasını öngörmekteydi. Bu durum, 28 Mayıs 1918 tarihine kadar sürmüştü; bu tarihte ise Çarlık Rusyası’ndan bağımsızlığını kazanan vilayetlerin birleştirilmesi ile “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti” kurulmuştur (Mikail & Tazegül, 2012).

Bununla birlikte yeni kurulan bu devlet, bir yandan iç karışıklıklarla uğraşırken, öte yandan da hem Rusya, İran ve Ermenistan’ın saldırılarını önlemeye hem de zengin petrol kaynakları dolayısıyla Batılı devletlerin “oyunlarına” gelmemeye

çalışmıştır. Bu dönemde, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni derhal tanımış olan Osmanlı İmparatorluğu, Azerbaycan'ın yanında yer almış ve mücadelesine destek vermiştir. İşgal edilen toprakların düşmandan tasfiye edilmesinin ardından, Osmanlı Orduları bölgeden çekilmiştir. Buna rağmen istikrarsızlık son bulmamış; 28 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Kızıl Ordusu Azerbaycan'ı işgal etmiştir. Bu tarihten sonra başlayan "sosyalist dönem," 70 yıldan fazla sürmüştür; bu dönemde 1936 yılına kadar (Smith, 2015) Gürcistan ve Ermenistan ile birlikte Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Azerbaycan, 1936 sonrasında "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adını alarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlı "cumhuriyet"lerden biri olmuştur (Hasanoğlu, 2015).

1987 yılından itibaren Sovyet Rusya'nın yapısal değişim sürecine girmesi, 1920'den beri hemen hemen her boyutta engellenen (Uludağ, 2010) Türkiye ile ilişkiler açısından bir dönüm noktası olmuştur. Leonid Brejnev döneminde (1964- 1982) Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanması (1 Ağustos 1975) ile başlayan insan hakları ve özgürlük hareketlerinin Moskova hegemonyasına karşı bir mücadeleye dönüşmesi ve Mikhail Gorbaçov döneminde (1985- 1991) de Komünist Parti ile hükümet işlerinin birbirinden ayrılarak Parti'nin devlet üzerindeki vesayetinin kaldırılması ile "glasnost" (açıklık, şeffaflık) ve "perestroyka" (yeniden inşa) ilkelerinden oluşan yeni ekonomi politikasının yürürlüğe sokulması gibi unsurlar, Sovyet Rusya'nın siyasal yapısında çözülme başlatmış ve bu süreç dağılma ile sonuçlanmıştır.

Bununla birlikte, Azerbaycan'ın "yeniden" bağımsızlık hareketinde, sözü edilen gelişmelere ek olarak Karabağ sorunu ve buna bağlı çatışmaların da etkisi olmuştur. Yapısal değişim sürecinden yararlanmak isteyen Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Karabağ'ın kendisine bağlanmasını istemesi, önce etnik temelli sokak çatışmalarını ve ardından da iki ülke arasındaki savaşı tetiklemiştir. Bu gelişmeler içinde, Azerbaycan Halk Cephesi'nin çabalarıyla Azerbaycan 18 Ekim 1991 yılında "yeniden" bağımsızlığına kavuşmuştur (Armaoğlu, 2003). Böylece 1920 yılında başlayan "sosyalist dönem" son bulmuş; Türkiye ile ilişkiler açısından da yeni bir sayfa açılmıştır.

Sovyet Rusya'nın dağılması ve Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazanmasına kadar Türkiye ve Azerbaycan arasında zayıflayan ilişkiler, bağımsızlık sonrası canlanmıştır. Bu aşamada Türkiye, Azerbaycan'ın batıya açılan penceresi olarak nitelendirilirken, Azerbaycan'da Türkiye'nin doğuya açılan penceresi olmuştur. İki ülke arasında da ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkiler yeniden tesis edilmiş ve güç kazanmıştır (Güneş, 1999). Bu yakınlık, Güney Kafkasya'daki bölgesel güçler (İran, Rusya ve Türkiye) içinde sadece Türkiye'nin Azerbaycan'ın her anlamda yanında yer alan tek devlet olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye'de son dönemde "çıkarcı odaklı reel-politik motivasyonların" "kimlik" ve "değer" odaklı motivasyonların yerini alarak "komşularla sıfır sorun" biçiminde ifade edilen dış politika anlayışının benimsenmesi (Oğuzlu, 2012) ve bu doğrultuda Ermenistan ile yakınlaşma, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde kısa süreli "soğukluk" yaşanmasına neden olmuştur. Belirtildiği üzere, ortaya çıkan soğukluk, iki tarafın da gayretleriyle kısa sürede aşılmış; gerek Azerbaycan gerekse de Türkiye birbirlerini yanında bilmeye devam etmişlerdir (Yılmaz & İsmayılov, 2011).

İki ülke arasındaki ilişkilerin olağan seyrine dönmesiyle birlikte, yeniden stratejik ortaklık seviyesine kadar geliştirilen işbirliğinin geliştirilmesi konusuna geri dönmüştür. Özellikle Azerbaycan petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması çerçevesinde daha da geliştirilen ilişkiler bağlamında, Azerbaycan ve Türkiye arasında ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişerek artan bir işbirliği süreci kendini göstermiştir. Bu kapsamda, bölgesel sorunlara karşı ortak hareket edilmesinden uluslararası kurumlarda ortak çalışmalara, ekonomi alanında geliştirilen uluslararası projelerden iki ülke silahlı kuvvetleri arasındaki uluslararası düzeydeki işbirliğine kadar pek çok çalışma gerçekleştirilmektedir (ORSAM, 2013). Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde konunun daha somut bir biçimde ortaya konulabilmesi amacıyla, iki ülke arasındaki ilişkiler ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamlarda çözümlenmesine geçilecektir.

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAJCAN'IN EKONOMİK YAPISI

1991 yılında bağımsızlığını kazanarak, üretim ve mülkiyette devlet egemenliğinden piyasa ekonomisine geçiş yapan Azerbaycan'da ekonomi büyük ölçüde petrol ve doğalgaz gelirine bağlıdır. Bu bakımdan, uluslararası ölçekte kabul görülebilirliği yüksek kaynaklara sahip olduğu düşünülmeyle birlikte, Azerbaycan'da tıpkı diğer geçiş ekonomisine sahip ülkeler gibi bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu dönemde, sosyal ve siyasi sorunların da eşlik etmesiyle ortaya çıkan olumsuzluğun aşılması zaman almıştır. Ortaya çıkan olumsuz tablo, belli başlı ekonomik değişkenlerin seyri izlenerek daha net bir biçimde vurgulanabilir. Buna göre, 1992- 1994 yılları arasında ekonomik büyüme oranının - % 20 olarak gerçekleşmesi ve enflasyonun % 1664'e çıkararak hiper-enflasyon yaşanması; 1994 yılında gelir 8,4 kat artarken gıda ürünlerinin 20,1 kat ve gıda dışı ürünlerin ise 16 kat pahalılaşması bağımsızlığın ilk yıllarında oldukça güç koşulların belirlediğini gösterir.

Kuşkusuz böyle bir tablo ile karşılaşılmasında, oldukça uzun yıllar boyunca ekonomik anlamda da bağımlılığın bulunduğu Sovyet Rusya'nın dağılmasının ardından işletme faaliyetlerinin durması ve buna bağlı olarak toplam arzdaki sert düşüş etkilidir (Deniz & Ablak, 2015). Buna ek olarak, Sovyet Rusya'nın son yıllarından başlayarak 1988 yılından sonra da Ermenistan'ın "silahlı tecavüzüne" maruz kalınması ve 12 Mayıs 1994 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasına kadar ülke topraklarının yüzde 20'sinin kaybı ile içeride yaşanan "kısır siyasi çekişmelerin" de ekonomik durgunluk ve gerilemede rol oynadığı belirtilmelidir (Oğan, 2001).

Bu noktada, bağımsızlığın 5. yılına girilmekle beraber ülke ekonomisinin belirtilen nedenlerle rayına oturmadığı söylenebilir. Üretimde ortaya çıkan zorlukların yanı sıra Sovyet Rusya dönemindeki pazarların kaybedilmesi, bütçenin önemli bir kısmının savaş harcamaların ayrılması, yabancı yatırımların çekilememesi ve özelleştirme gecikmesi gibi yapısal sorunlar aşılamamıştır. Bu darboğazın aşılması, ekonomide ciddi reformları zorunlu kılmıştır (Oğan, 2015). Böylesine reformlar, ancak 3 Ekim 1993 yılındaki genel seçimlerde Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev ile birlikte yaşama geçirilebilmiştir. Gerçekten de gerek siyasal gerek ekonomik

istikrarsızlık, Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle önemli ölçüde azalmıştır. Sovyet Rusya sonrası çağdaş Azerbaycan'ın 10 yılını (1994-2003) uyguladığı politikalar ile biçimlendiren ve kendisinden sonra da belirleyiciliği devam eden Aliyev, dış ekonomik ilişkileri hızla geliştirmiş ve daha önce belirtilen olumsuz ekonomik göstergelere rağmen Azerbaycan'ın uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmesi açısından önemli adımlar atmıştır (Dikkaya & Çaylak, 2008).

Her şeyden önce petrol ve doğalgaz gibi uluslararası pazarlanabilirliği bulunan kaynaklara sahip olan ve Sovyet Rusya döneminden kalma bir üretim altyapısı bulunan Azerbaycan'da ekonomik dönüşümün, enerji sektörü üzerinden gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Savaşın sona ermesinin ardından, petrol fiyatlarındaki yükselme eğilimine karşı ABD'li ve Batılı petrol işletmeleri, petrol üretimi amacıyla Azerbaycan'a yönelmişlerdir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR: The State Oil Company of the Azerbaijan Republic) öncülüğünde oluşturulan uluslararası petrol konsorsiyumları ve üretim paylaşım anlaşmaları ile birlikte hem petrol üretiminde hem de petrol dış satımında büyük ölçekli artış sağlanmıştır. Bu sayede bir yandan artan kamu gelirleri (petrol ürünlerinden elde edilen gelir devlet bütçesinin yarısını oluşturmuştur) aracılığıyla savaş sonrası altyapı yenileme çalışmaları için kaynak bulunurken; bir yandan da işsizlik oranlarında düşüş sağlanmıştır. 20 Eylül 1994 tarihinde 15 farklı ülkeden 33 işletme ile toplamda 60 milyar ABD doları tutarında petrol anlaşması imzalanmış ve yabancı yatırım girişlerinde 4 milyar ABD dolarına ulaşılmıştır.

Bu başarının elde edilmesinde, Aliyev'in "akılcı manevraları" büyük rol oynamıştır. Anti-Rus politikaları ile istikrarsızlığın yapısal hale gelmesindense Rusya'yı ihmal etmeyen bir denge politikasının tercih edilmesi; bu anlamda Rus petrol işletmelerinin de petrol anlaşmalarında yer alması ve boru hatlarından pay almasıyla belirtilen projeler yaşama geçirilmiş ve büyük ölçekli yabancı yatırımlar sağlanmıştır. Böylece, ekonomik büyümede artış sağlanırken, sosyal sorunlar azalmaya başlamış ve piyasa reformlarının uygulanması için de gerekli zemin oluşmuştur. Bu bağlamda, Aliyev'in Orta Doğu petrollerine bağımlılığını azaltmak ve Sovyet sonrası Rusya'nın

bölgedeki etkinliğini kırmak isteyen Batı ve ABD'nin gereksinimleri ile ülkesinin çıkarlarını uygun biçimde kesiştirdiği; yabancı yatırımları ülkesine çekmeyi başardığı ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi aracılığıyla da Türkiye ile stratejik ortaklığı temellendirdiği ve bu süreçten Türkiye'nin de yararlanması önünü açtığı söylenebilir (Dikkaya & Çaylak, 2008).

1994 yılında imzalanan petrol anlaşmasının ardından, ekonomik büyümede görülen artış eğiliminin kaynağı büyük oranda petrol sektörüdür. Buna karşılık, diğer sektörlerin de dış satımdaki paylarında düşüş meydana gelmiştir. Üstelik dünyada petrol fiyatlarındaki artış, gerçek GSYH'yi de önemli ölçüde arttırmıştır. Ancak dış satımda petrol sektörünün payının 2008 yılında yüzde 97'ye ulaşması, aynı zamanda üretim ve dış ticaret açısından petrol sektörüne bağımlı bir yapıyı da ortaya çıkarmıştır.

Oysaki petrol ülkesi olarak bilinen Azerbaycan'ın olanakları sadece petrol ve doğalgaz ile sınırlanamaz. Yüzölçümü 86,6 bin km² olan Azerbaycan'ın, topraklarının yarısından fazlası (% 52,3) tarıma elverişlidir. Ülkede hububat ve bakliyat bitkilerinin, özellikle buğday, mısır ve diğer bitkisel ürünlerin yetiştirilmesi için gerekli koşullar bulunmaktadır. 90'lı yıllara kadar pamuk, sebze, meyve ve tütün ürünlerinin dış satımından yüksek gelir elde edilmekteyken, bağımsızlığın ilk yıllarında diğer sektörler gibi tarım sektöründe de gerileme yaşanmış, bitkisel ürünlerde 1,5 ve hayvansal ürünlerde 1,6 katlık düşüşler meydana gelmiştir. 1992-1995 döneminde bu sektörde görülen yıllık ortalama yüzde 12 oranındaki düşüşe, 1996 yılında dur denilmiş; tarımsal reform programının yürürlüğe konulmasıyla birlikte, tarımsal ürün üretiminde artış eğilimi kendini göstermiştir. Bu artışa rağmen, tarım ürünlerinin dış satımda petrol ürünlerinin yerini alabilmesi bir yana önemli bir paya sahip olması da olası olmamıştır. Bununla birlikte, petrol ürünlerinden elde edilen gelirin bir kısmının tarım sektörüne aktarımının, hem sektörün gelişmesi hem de özellikle kırsal yoksulluğun azaltılması bakımından yararlı olacağı değerlendirilmektedir (Huseyn, 2011).

Ekonomik yapıya ilişkin temel değişkenlerin yer aldığı aşağıdaki Tablo 1’de Azerbaycan’ın bağımsızlık sonrası dönemde geçirdiği dönüşümler ortaya koyulmaktadır. Buna göre, 1995 yılında 7,6 milyon olan toplam nüfus 2015 yılında 9,6 milyon kişiye yükselirken; gerek aktif nüfusta gerek istihdamdaki artış toplam nüfus artışının üzerinde seyretmiştir. İşsizlik ile ilgili veri elde edilen 2000 yılı ile 2014 yılı karşılaştırıldığında ise, işsizliğin yarı yarıya azaldığı görülür. Dış satımda, dış alımda ve GSYH’de olağanüstü artışlar yaşanırken; kişi başı gelirdeki artış oranının çok daha düşük seyretmesi ise dikkat çekicidir. Bunun dışında Tüketici Fiyatları Endeksi’nde de 1995 yılı haricinde durağan bir seyir izlendiği gözlemlenmektedir. Tüm bunlardan hareketle, Azerbaycan ekonomisinin özellikle Haydar Aliyev sonrasında “rayına oturduğu;” bununla birlikte, yapısal dönüşümlerin henüz tamamlanmadığı; özellikle petrol gelirinin dağılımında tarımın payının arttırılması sayesinde hem kırsal yoksulluğun azaltılmasının hem de kişi başına gelirin daha da arttırılacağı sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 1. Ekonomik Göstergeler (1995-2014)

	Toplam Nüfus	Aktif Nüfus	İstihdam	İşsiz	GSYH (milyon Manat)	Dış Satım (milyon Manat)	Dış Alım (milyon Manat)	TÜFE	Kişi Başına Gelir (milyon Manat)
1995	7.643,50	3.641,40	3.613,00	0,00	2.133,80	693,20	1.139,60	511,80	0,00
1996	7.726,20	3.718,60	3.686,70	0,00	2.732,60	681,20	1.528,10	119,90	0,00
1997	7.799,80	3.732,40	3.694,10	0,00	3.158,30	917,00	1.675,30	103,70	0,00
1998	7.876,70	3.745,80	3.701,50	0,00	3.440,60	781,00	1.876,10	99,20	0,00
1999	7.949,30	3.748,00	3.702,80	0,00	3.775,10	1.055,90	1.580,10	91,50	0,00
2000	8.032,80	4.370,20	3.855,50	514,70	4.718,10	1.895,30	1.810,70	101,80	508,90
2001	8.114,30	4.368,10	3.891,40	476,70	5.315,60	2.205,90	1.983,60	101,50	535,50
2002	8.191,40	4.369,70	3.931,10	438,60	6.062,50	2.592,80	3.034,20	102,80	618,80

2003	8.269,20	4.373,50	3.972,60	400,90	7.146,50	3.002,00	4.684,20	102,20	707,20
2004	8.349,10	4.365,60	4.016,90	348,70	8.530,20	4.161,80	6.203,00	106,70	796,70
2005	8.447,40	4.380,10	4.062,30	317,80	12.522,50	7.881,80	6.624,50	109,60	962,20
2006	8.553,10	4.402,00	4.110,80	291,20	18.746,20	12.467,00	7.265,70	108,30	1.201,30
2007	8.666,10	4.443,30	4.162,20	281,10	28.360,50	19.321,70	8.086,40	116,70	1.692,20
2008	8.779,90	4.477,70	4.215,50	262,20	40.137,20	26.400,70	9.418,90	120,80	2.378,30
2009	8.897,00	4.531,90	4.271,70	260,20	35.601,50	18.383,10	8.226,90	101,50	2.560,40
2010	8.997,60	4.587,40	4.329,10	258,30	42.465,00	23.060,50	8.782,30	105,70	2.866,10
2011	9.111,10	4.626,10	4.375,20	250,90	52.082,00	29.388,30	12.541,90	107,90	3.371,70
2012	9.235,10	4.688,40	4.445,30	243,10	54.743,70	29.000,30	13.843,80	101,10	3.789,30
2013	9.356,50	4.757,80	4.521,20	236,60	58.182,00	28.169,30	15.278,60	102,40	4.040,30
2014	9.477,10	4.840,70	4.602,90	237,80	59.014,10	25.537,50	15.467,40	101,40	4.192,40

AZERBAJCAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ SOSYO-EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLER

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik bağlantıların değerlendirilmesi, ikili ilişkilerde 1995 sonrasında meydana gelen dönüşümlerin çözümlenmesini gerektirir. İki ülke arasındaki ticaret ve yatırım örüntüsü, birbirini tamamlayan iki değişim sürecine paralel olarak dönüşüme uğramıştır. Bu değişim süreçlerinden ilki, iki ülkenin de ekonomik koşullarında son 20 yıllık süreçte yaşananları; ikincisi ise, iki ülke arasında tesis edilen stratejik bağlamı yansıtır. Belirtilen dönemde her iki ülke ekonomisi de yeniden yapılandırılma sürecine girmiş; Türkiye’de ekonominin dışa açılma çabaları da ilişkilerin biçimlendirilmesinde temel belirleyici olmuştur. Bu anlamda, Türkiye’de ekonomik büyümenin yörüngesi ve enerjide dışa bağımlı olunması denizaşırı ticaret ve yatırımları tetiklerken; Azerbaycan’ın enerji kaynakları bakımından varsılığının yanı sıra petrol-dışı sektörleri de kalkındırma çabası, iki ülke

arasındaki ilişkilerin derinleşmesine olanak sağlamıştır. Sınırlı sayıdaki Türk işletmesinin Azerbaycan'a doğrudan yabancı yatırım biçiminde sermaye girişi sağladığı ilk dönemden sonra, ikinci onyılıda Azeri yatırımcılar da Türkiye'ye yönelerek ikili ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamışlardır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik bağlamı ise, yeni filizlenen ekonomik bağların güçlendirilmesini ifade eder. Türkiye'nin Azerbaycan ile ekonomik ilişkiler kurması başlangıçta idealist Avrasya politikasının sadece bir kısmını oluşturmaktayken, zamanla yeni jeopolitik gerçekliğe uygun biçimde dönüşmüştür. İki ülke arasındaki ilişkilerin niteliğinin, Orta Asya ve Kafkasya'daki diğer tüm ülkelerle kurdukları ilişkilerden farklı olması, coğrafi önceliğin yanı sıra stratejik çıkarların örtüşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu stratejik ortaklık enerji alanındaki ortak projelerle somut bir nitelik kazanmış; Türkiye yeni dönemde Azerbaycan'ı güncellediği Avrasya politikasının en önemli bileşeni olarak değerlendirmeye başlamış ve Bakü odaklı Güney Kafkasya stratejisi geliştirmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın da enerji işbirliğine ek olarak, Türkiye ile ekonomik ilişkiler kurmasında Ermenistan'la süregelen çatışmaların etkisi bulunur. Dağlık Karabağ sorunu için uygun bir çözüm arayan Azerbaycan, doğal kaynaklarından elde edeceği gelirin de çözüme katkı sağlayacağı yönündeki görüşten hareketle, Türkiye ile ekonomik ilişkilerini derinleştirmiştir (Kardaş & Macit, 2015).

Bu kapsamda, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ticari ve mali boyutları ve enerji alanında gerçekleştirilen projeler ile siyasi bağlamda da Dağlık Karabağ sorununa yer verilmesi, oldukça geniş bir bağlamda değerlendirme yapılabilmesine olanak tanyacaktır.

Ticari ve Mali İlişkiler

Azerbaycan ve Türkiye ekonomileri yapısal bağlamda birbirinin bütünleyicisi bir nitelik arz ederler. Türkiye ekonomisi dışa dönük ve imalat sanayii ağırlıklı bir yapıdayken, Azerbaycan ekonomisi ise, daha çok hammadde ağırlıklıdır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın dış ticaretinde Türkiye'nin önemli pay sahibi olması beklenmeyecek bir sonuç değildir (Qafqaz Üniversitesi, 2007). Nitekim Türkiye'nin hem dış satımında

hem de dış alımında Azerbaycan'ın payında önemli artışlar görülmüştür. Buna göre, 1995 yılında Azerbaycan'a yapılan dış satım 161,3 milyon ABD doları iken 2014 yılında bu tutar 2,9 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Benzer biçimde dış alımda da 1995 yılındaki 21,8 milyon ABD doları tutarındaki seviye 2014 yılında 291,3 milyon ABD dolarına çıkmıştır. Toplam dış alım ve toplam dış satım içinde Azerbaycan'ın payı çok büyük olmamakla beraber, belirtilen dönemde dış alımda iki kata, dış satımda ise iki katın da üstüne çıkmıştır. Aşağıdaki Tablo 2'de Türkiye'nin dış alım ve dış satımı ile bunlarda Azerbaycan'ın payı gösterilmektedir.

Tablo 2. Dış Ticaret Göstergeleri (Türkiye)

Yıllar	Toplam		Toplam İçinde Azerbaycan			
	Dış Satım (ABD doları)	Dış Alım (ABD doları)	Dış Satım (ABD doları)	Dış Alım (ABD doları)	Dış Satım (%)	Dış Alım(%)
1995	21.637.040.881	35.709.010.773	161.344.709	21.777.080	0,75	0,06
1996	23.224.464.973	43.626.642.496	239.907.292	39.165.001	1,03	0,09
1997	26.261.071.548	48.558.720.673	319.701.923	58.269.274	1,22	0,12
1998	26.973.951.738	45.921.391.902	327.166.377	50.343.958	1,21	0,11
1999	26.587.224.962	40.671.272.031	248.055.693	44.003.429	0,93	0,11
2000	27.774.906.045	54.502.820.503	230.375.207	95.615.009	0,83	0,18
2001	31.334.216.356	41.399.082.953	225.214.059	78.075.381	0,72	0,19
2002	36.059.089.029	51.553.797.328	231.431.390	64.625.463	0,64	0,13
2003	47.252.836.302	69.339.692.058	315.488.303	122.607.277	0,67	0,18
2004	63.167.152.820	97.539.765.968	403.942.323	135.537.462	0,64	0,14
2005	73.476.408.143	116.774.150.907	528.075.637	208.325.065	0,72	0,18
2006	85.534.676.000	139.576.174.000	695.287.162	296.580.519	0,81	0,21
2007	107.271.749.904	170.062.714.501	1.047.668.215	185.499.965	0,98	0,11
2008	132.027.195.626	201.963.574.109	1.667.468.937	362.834.853	1,26	0,18

2009	102.142.612.603	140.928.421.211	1.400.446.093	140.599.202	1,37	0,10
2010	113.883.219.184	185.544.331.852	1.550.478.726	252.524.579	1,36	0,14
2011	134.906.868.830	240.841.676.274	2.063.995.983	262.262.563	1,53	0,11
2012	152.461.736.556	236.545.140.909	2.584.670.889	339.935.938	1,70	0,14
2013	151.802.637.087	251.661.250.110	2.960.370.840	333.747.607	1,95	0,13
2014	157.610.157.690	242.177.117.073	2.874.607.752	291.283.409	1,82	0,12

Önümüzdeki dönemde, özellikle enerji kaynakları ticaretindeki artış aracılığıyla Azerbaycan'dan yapılan dış alımda artış yaşanacağı beklenmekle birlikte, mevcut durumda 2000'li yıllarda durağan bir örüntünün olduğu görülmektedir. Buna karşılık, Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde Türkiye'nin payı çok daha yüksektir. Azerbaycan'daki yatırımcı ülkeler arasında Türkiye, en büyük yatırımcılardan biridir ve Azerbaycan'da 1000'den fazla Türk sermayeli işletme kurulmuştur (Gül, 2009).

Tablo 3. Dış Ticaret Göstergeleri (Azerbaycan)

	Toplam		Toplam İçinde Türkiye			
	Dış Satım (bin ABD Doları)	Dış Alım (bin ABD Doları)	Dış Satım (bin ABD Doları)	Dış Alım (bin ABD Doları)	Dış Satım(%)	Dış Alım(%)
1995	397.781	458.193	26.445	140.510	6,65	30,67
1996	432.678	649.147	39.049	216.258	9,02	33,31
1997	536.503	480.103	41.283	179.702	7,69	37,43
1998	450.892	697.017	135.838	219.689	30,13	31,52
1999	789.829	720.075	69.087	142.991	8,75	19,86
2000	1.584.657	806.852	104.981	128.503	6,62	15,93
2001	2.194.646	990.808	67.382	148.167	3,07	14,95
2002	2.004.565	1.027.670	83.397	156.219	4,16	15,20

2003	2.368.146	1.785.211	107.036	195.252	4,52	10,94
2004	3.190.031	2.329.818	182.622	224.968	5,72	9,66
2005	3.650.197	2.807.192	275.959	313.002	7,56	11,15
2006	5.727.723	3.217.778	388.145	385.040	6,78	11,97
2007	5.299.566	3.873.861	1.056.323	624.692	19,93	16,13
2008	46.627.606	4.880.612	626.157	807.043	1,34	16,54
2009	13.563.918	4.295.979	107.588	906.941	0,79	21,11
2010	19.376.339	4.549.502	170.894	771.442	0,88	16,96
2011	23.646.454	7.202.513	455.761	1.302.443	1,93	18,08
2012	22.655.998	7.274.851	600.025	1.520.405	2,65	20,90
2013	22.465.779	8.159.260	525.986	1.463.805	2,34	17,94
2014	20.990.553	7.104.510	502.493	1.286.641	2,39	18,11

Yukarıdaki Tablo 3'de görüldüğü üzere, Azerbaycan'ın dış satımında Türkiye'nin payı, dış alıma göre oldukça düşüktür. Dış alımda da 90'lı yılların sonlarında elde edilen oranları korumak olası olmamıştır. İki ülke arasındaki ticaretin geliştirilebilmesi için karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan malların ticaretine odaklanılması gerekmektedir. Bu anlamda, Türkiye'nin tarım ve kimya ürünleri ile diğer sanayiye dayalı mamul maddelerden oluşan; Azerbaycan'ın ise hammadde ve petrol ürünlerinden oluşan karşılıklı ticaretlerini, birbirlerini destekleyecek şekilde yeniden yapılandırmaları iki ülkenin de yararına görülmektedir (Ersungur, Kızıltan & Karabulut, 2007).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki mali ilişkiler incelendiğinde ise, doğrudan yabancı yatırımların (DYY) önemli yer tuttuğu görülür. Türkiye'ye Azerbaycan menşeli DYY girişlerinin seyri izlendiğinde 2000'li yılların ortalarından itibaren günümüze gelinceye değin işletme sayısının artış gösterdiği; buna karşılık DYY'lerin ise 2011 sonrasında ciddi ölçüde arttığı ancak dengesiz bir yapı arz ettiği görülür. Buna

göre 2011 yılında 1,3 milyar ABD doları tutarındaki DYY girişine karşın 2012 yılında 338 milyon ABD doları ve 2013 yılında ise, yeniden bir yükseliş eğiliminin başlamasıyla 796 milyon ABD doları tutarında DYY girişi sağlanmıştır. DYY girişlerinin büyük bir bölümü SOCAR tarafından gerçekleştirilmektedir. 2013 ve 2014 yıllarında da sırasıyla 803 ve 884 milyon ABD doları tutarındaki DYY girişlerinin ardından 2015 yılında ise, ancak 786 milyon ABD doları tutarında DYY girişi sağlanmıştır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2016).

Azerbaycan'a Türkiye menşeli DYY girişlerine bakıldığında ise, 2005 sonrasında 250-500 milyon ABD doları bandında durağan bir örüntünün oluştuğu; ancak 2014 yılında çarpıcı bir artışın yaşandığı görülür. Buna göre, 2014 yılında ortalama DYY girişinin 5 katından daha fazla miktarda bir giriş sağlanmış; 1,9 milyar ABD doları seviyesine ulaşılmıştır. Aşağıdaki Tablo 4'de iki ülke arasındaki DYY'lerin gelişimi gösterilmektedir.

Tablo 3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Türkiye-Azerbaycan ve Azerbaycan-Türkiye)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye-Azerbaycan (milyon ABD Doları)	481	441	337	273	239	216	297	373	450	1926	276
Azerbaycan-Türkiye (milyon ABD Doları)	2	1	10	18	69	12	1266	338	803	884	786

Enerji Alanında İşbirliği

Enerji alanındaki karşılıklı bağımlılık, bu alandaki işbirliğinin tesisinde önemli rol oynamıştır. Konunun önemine binaen ikili ilişkiler de aşılmış ve Gürcistan'ın da katılımıyla birlikte üçlü işbirliğine gidilmiştir. Bilindiği üzere ilk örnek, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Projesi'dir. Zamanla gelişen işbirliği sonucunda Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı, TANAP ve TAP Doğal Gaz Boru Hattı projeleri geliştirilerek, üç ülke birbirine bağlanmıştır. Ayrıca üç ülke de Avrupa Birliği'nin uluslararası enerji işbirliği programı INOGATE'in önemli parçalarını

oluşturmaktadırlar. Bu programda ortaya çıkan işbölümü, ülkelerin karşılıklı bağımlılıklarının somut biçimde anlaşılmasını sağlar. Bu anlamda, Azerbaycan fosil kaynağı barındıran kaynak ülke, Gürcistan lojistiği üstlenen ortak ülke ve Türkiye de dünya piyasalarına çıkış noktasıdır (CIES, 2015).

Hazar Denizi kıyısındaki petrol yataklarından, Tiflis yolunu kullanarak ülkemizde Cayhan'a kadar giden ve günde 1 milyon ton kapasitede petrol taşıyan BTC Boru Hattı 2006 yılında açılmış ve bu tarih itibariyle Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında Rusya'nın tekeli kırılmıştır. Bu bakımdan, stratejik anlamda büyük önem taşıyan bu proje aynı zamanda, hem Azerbaycan hem de Gürcistan'daki siyasi istikrarın da Rusya tekelinden çıkarılmasını sağlamıştır. Bu proje ile her iki ülke de Türkiye aracılığıyla uluslararası piyasaya eklenmişlerdir (Çal, 2008).

BTC'ye paralel olarak inşa edilen BTE, enerji işbirliği alanındaki ikinci bileşendir. Azeri Şah Deniz sahasından çıkartılan doğalgazın Gürcistan ve Türkiye'ye taşınmasını içeren proje kapsamında, 980 kilometre uzunluğunda ve yıllık taşıma kapasitesi 20 milyar m³ olan boru hattı döşenmiştir. 900 milyon ABD doları tutarında bütçeye sahip bu projede gaz sevkiyatı 2007 yılı itibariyle başlatılmıştır. Bu projenin de uygulanmasında tıpkı BTC'de olduğu gibi Türkiye'nin jeostratejik konumu etkili olmuştur. Enerji transit güzergâhlarının merkezinde özel bir konuma sahip olan Türkiye, komşu bölgelerde toplanan ve küresel petrol ve doğalgaz rezervlerinin yüzde 70'ini oluşturan enerji kaynaklarının arz güvenliği açısından stratejik öneme sahiptir. Bu anlamda Türkiye'nin konumu kendisinin yanı sıra hem Azerbaycan hem de Avrupa Birliği ve batılı devletlerin yararınadır (Uluatam, 2010).

Bir diğer proje TANAP'tır. Azerbaycan'ın Şahdeniz 2 sahasında üretilen doğal gazın, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını hedefleyen bu projede, SOCAR (% 58), BOTAŞ (%30) ve BP (%12) ortaklardır. 2018 yılında açılması planlanan boru hattı ile öncelikle yıllık 16 milyar m³, 2020 yılında 16 milyar m³, 2023 yılında 23 milyar m³ ve 2026 yılında da 31 milyar m³lük taşıma kapasitesine ulaşılması planlanmaktadır. Bu kapasitede bir hat, Azerbaycan'ı Rusya'ya karşı daha korunaklı

bir duruma getirirken; aynı zamanda Türkiye'yi de İran ve Rusya'nın doğal gaz baskısından kurtarması bakımından önemlidir (Sak & Zengin, 2015).

Son olarak TAP projesi, TANAP'ın devamı niteliğindedir ve esasen Hazar gazı ile batı Balkan ülkelerini buluşturmayı amaçlar. Karadağ, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'la Azerbaycan arasındaki bağlantının Türkiye tarafından sağlanması, ülkemizin üçüncü bir yol üzerinden bu coğrafyada egemen hale gelebilmesine olanak tanıyacağı yönünde değerlendirilmeler yapılmaktadır (Özdemir, 2014). Bu projede Azerbaycan ise, her bakımdan kazançlı çıkmaktadır. Rus gazı ile rekabete girerek, AB'yi Rusya tekelinden kurtarmanın getirisinin de sağlanan avantaja uygun bir kazanım olacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin bu süreçte etkin rol oynamaya çabalarak AB üyeliği konusunda baskı oluşturacağı değerlendirilmektedir (Belet, 2013).

Dağlık Karabağ Sorunu

Kafkasya, Avrupa ve Asya sınırında bulunan geniş bir coğrafyadır. Enerji kaynakları bakımından son derece varlıklı olan bölgenin güney kısmı, Hazar petrolü ve doğalgazının Batı'ya taşınması açısından stratejik önem taşır. Bununla birlikte Güney Kafkasya, Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan sorunların ve çözülmemiş çatışmaların etkisi altındadır. Bölgedeki aktörlerin tutum ve davranışları, ülkeler arasındaki ihtilafların kolaylıkla çatışmaya dönüşebileceği konusundaki endişeleri arttırmıştır. Söz konusu ihtilaflar öylesine ciddi boyuttadır ki, bölgenin iki önemli devleti Azerbaycan ve Ermenistan arasında özellikle Dağlık Karabağ sorunu kaynaklı diplomatik ilişki kurulmamaktadır. Güney Kafkasya sınırında bulunan ve son yıllarda yapıcı ve çözüm odaklı bir dış siyaset izlemeyi benimseyen Türkiye, komşu coğrafyalardaki sorunların çözümü için etkin rol oynamayı hedeflemiştir. Her ne kadar bölgede barış ve istikrarın sağlanması açısından bu politika son derece önemli olsa da hali hazırda özellikle Güney Kafkasya bölgesinin buna hazır olduğunu söylemek güçtür (Görgülü & Krikorian, 2015).

Bununla birlikte bu sorun, Güney Kafkasya'da güvenlik ve istikrarın sağlanmasını engelleyen en önemli unsurlardan biridir. Temelde Avrupa Güvenlik ve

İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu çerçevesinde sürdürülen barış görüşmelerinden bir sonuç alınmamasının yanı sıra Azerbaycan topraklarının % 20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmiş olması, 600.000'e yakın Azerinin yerlerinden edilmesi, askeri harcamalardaki artış ve gerek siyasi gerek askeri liderlerinin askeri güç kullanımına dayalı söylemleri yeni bir savaş çıkma olasılığını artırmaktadır. Ancak, hem 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaş hem de 2013 yılında Ukrayna ile yaşanan savaş, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a yönelik olası askeri müdahalesinde son derece dikkatli davranmasını gerekli kılar. Bu bağlamda, Azerbaycan'ın dikkate alması gereken en önemli faktörün Rusya olduğu açıktır (Sapmaz & Sarı, 2012). Bu sorun Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde de belirleyici olmakta, sorunun devamı nedeniyle Ermenistan'a karşı son derece temkinli bir politika yürütülmektedir (Topal, 2015).

SONUÇ

Derin sosyal ve kültürel bağları bulunan, birbirlerini dost ve kardeş ülke olarak gören Azerbaycan ve Türkiye'nin arasında, doğal olarak ekonomik alanda da yakın ilişkiler kurulmuştur. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile sonuçlanan kurtuluş mücadelesinde başlayan iki ülke arasındaki ilişkiler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağıldığı 1991 yılından sonra giderek artmış ve Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Bu yakın ilişki çerçevesinde, ekonomiden güvenliğe, eğitimden sağlığa, kültürden turizme kadar oldukça geniş bir alanda işbirliği kurulmuştur. 2003 yılından itibaren dış politikasını "denge" üzerine kuran Azerbaycan ile Türkiye arasındaki işbirliği, 2006 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının hizmete girmesiyle zirveye ulaşmıştır. Bununla birlikte, 2009 yılındaki Türkiye'nin dış politikasındaki Ermenistan ile ilgili değişim yaşanması ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmeye rağmen, iki ülkenin de çabalarıyla ilişkiler 2010'dan sonra eski haline dönmüştür.

Bu yeni dönemde, hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye'nin aralarında yüksek düzeyli stratejik ortaklık kurma girişimlerine katkı vermektedirler. Kuşkusuz, böyle bir girişimin ekonomik alana da yansımaları bulunmaktadır. Bu anlamda, Azerbaycan'a

yönelik petrol dışı yatırımlarda Türkiye ilk sırada yer alırken, Azerbaycan'ın da Türkiye'ye yönelik büyük hacimli yatırımları bulunmaktadır. Ayrıca Azerbaycan'da 2 binden fazla Türk işletmesi, Türkiye'de ise, binden fazla Azerbaycan işletmesi faaliyet gösterirken; iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi de toplamda 3 milyar ABD dolarını geçmektedir. Bunların yanı sıra enerji alanındaki ticaret de iki ülke arasındaki stratejik ortaklık geliştirme çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. 2015 yılında imzalanan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Projesi, Hazar Havzası'ndaki doğalgazın önce Türkiye'ye ve buradan da Avrupa'ya taşınmasını sağlayacak, her iki ülke açısından da son derece önemli bir yatırımdır.

Türkiye ve Azerbaycan birbirini dost ve kardeş olarak gören, sosyo-kültürel bakımdan pek çok ortak yönü bulunan ve coğrafi bakımdan da birbirine oldukça yakın iki ülke olmasına rağmen, Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonraki süreçte iki ülke arasındaki işbirliği bir türlü istenen seviyeye çıkartılamamıştır. Kuşkusuz böyle bir sonuçla karşılaşılmasına sadece iki ülkenin etkin olduğu konuların değil; gerek bölgesel gerek küresel ve konjonktürel değişkenlerin rolü de bulunmaktadır. Her şeyden önce, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin sürdürülebilir bir niteliğe büründürülmeden bölgede kalıcı barışın tesis edilmesi olanaklı değildir. Bu bakımdan, tüm bölgenin zarar görmesinin önlenmesi adına, Türkiye'nin arabulucu olması gerektiğinin savunan görüşler gündeme getirilmektedir. Bununla birlikte, bu konuda son derece dikkatli davranılması gerekmekte; Ermenistan ile yakınlaşıldığı yönünde oluşan bir algının Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerde onarımı olası olmayan yaralar açabileceği göz ardı edilmemelidir.

Ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin olarak da karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı olarak gerçekleştirilen incelemelerden hareketle, üretim yapısına yönelik müdahalelere gereksinim duyulmaktadır. Buna ek olarak, Azerbaycan'da zayıflayan tarım sektörünün de güçlendirilmesi ve belirli bir plan dahilinde üretim yapılması son derece önemlidir. Bu bakımdan petrol ürünlerinden elde edilen gelirlerin, tarım sektörünün gelişimini sağlayacak biçimde uygun mekanizmalarla sektöre kanalize edilmesi, hem ulusal üretimin hem de dış ticaretin artışını beraberinde

getirecektir. Böyle bir aktarımın gelir dağılımı açısından olumlu sonuçlar doğuracağı ve bu anlamda yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlayacağı da unutulmamalıdır.

Nitekim uzun bir dönem boyunca birbirlerine yakın bir siyaset izlemiş olan; köken, dil, gelenek ve görenek, kültür ve din bakımından da ortak olan; “bir millet, iki devlet” ifadesi ile tanımlanan Azerbaycan ve Türkiye arasında, kurumsallaşmış ticari ve mali ilişkilerin tesis edildiği açıktır. 1992’de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne üyelik perspektifi ile gün geçtikçe kurumsal hale gelen bu ilişkiler, mevcut enerji kaynaklarına önemli bir alternatif haline gelen Hazar Havzası’ndaki enerji kaynaklarının Avrupa’ya ulaştırılmasına ilişkin projelerle de stratejik anlamda derinlik kazanmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler her iki ülkenin de geçirdiği dönüşümlerden ve bu ülkelerin bağlamlarından etkilenmektedir. Üstelik Sovyet Rusya döneminde en alt düzeye inen ilişkilerin yeniden filizlenmesinin üzerinden çok uzun yıllar geçtiğini söylemek de olası değildir. Bu anlamda, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde esasen görece yavaş ilerlendiği ve hâlihazırda istenen mesafenin kat edilemediği ifade edilebilir. Bununla birlikte, şu ana kadar gerçekleştirilen projeler gelecek açısından umut vericidir. Bu umudun somut bir hal alabilmesi için ise, ortak çıkarların detaylı bir biçimde incelenmesi ve buna uygun politikalar geliştirilmesi esastır.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. (2003). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995), Alkım Yayınevi.
- Belet, N. (2013). Avrupa Birliği ve Enerji Arzı Güvenliği Açısından Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı, International Conference on Euroasian Economies 2013, 999-1008.
- Cabbarzade, M. (2010). Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkilerinin Gelişmesinde Siyasi Unsurların Rolü, Ed. Osman Bahadır Dinçer, vd., Yeni Dönemde Türk Dış Politikası – Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 373-378.
- Cengiz G. (2009, Aralık 11-13), Türkiye - Azerbaycan Ticari – Ekonomik İlişkileri ve Türk – Azerbaycan İş Konseyi, 9. Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Forumu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 127-130.
- CIES, (2015). Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye: Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği, Policy Brief, No. 3, Center for International and European Studies.
- Çal, S. (2008). Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(4), 89-134.
- Deniz, A. & Ablak, K. (2015). Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkiler Üzerine Bir Uygulama, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(9), 268-293.
- Dikkaya, M. & Çaylak, A. (2008). Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA), 3(5), 131-157.
- Ersungur, Ş.M., Kızıltan, A. & Karabulut, K. (2007). Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 35, 285-310.
- Güneş, İ. (1999). Türk Cumhuriyetleri, içinde Güneş, İ. & Bilim, C. (Ed.) Çağdaş Dünya Tarihi. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1078, 161-177.
- Hasanoğlu, İ. (2015). Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşası Çabaları, Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10(1), 311-340.
- Huseyn, R. (2011). Azerbaycan'da Petrole Dayalı Ekonomiden Çok Sektörlü Ekonomiye Geçişin Gerekliliği ve Tarım, Bilig, 59, 147-166.
- Kardaş, Ş. & Macit, F. (2015). Turkey-Azerbaijan Relations: The Economic Dimension, Journal of Caspian Affairs, I(1), 23 – 46.
- Mikail, E. H. & Tazegül, A. (2012). Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1990-2005). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Oğan, S. (2001). Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı, 7(1), 56-85.
- ORSAM, (2013). Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Beklentiler ve Gerçekler, ORSAM Raporu, No. 170, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

- Özdemir, V. (2014). Balkan Piyasalarını Hedef Alan Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri Arasında Rekabet: NABUCCO-Güney Akım ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) Projeleri Örneği, *Sosyo-Ekonomi*, 2, 259-272.
- Qafqaz Üniversitesi, (2007). T.C. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Azerbaycan'ı Ziyaretinin Önemi ve Yeni Döneme İlişkin Beklentiler, *İş Dünyası Haber Bülteni*, 8, 1-7.
- Sak, H. & Zengin, A. (2015). Uluslararası Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri; Türkiye'nin Doğal Gaz Ticareti Açısından Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) Projelerinin Değerlendirilmesi, *Tartışma Metni*, No. 06, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Smith, J. (2015). A Region of Regions: The Historical Failure of Integration in the South Caucasus, in Palonkorpi, M. (Ed.) *The South Caucasus beyond Borders, Boundaries and Division Lines: Conflicts, Cooperation and Development*, Juvenes Print, 1-8.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, (2014). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2013 Yılı Raporu, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.
- Oğuzlu, T. (2012). Komşularla Sıfır Soun Politikası: Kavramsal Bir Analiz, *Ortadoğu Analiz*, 4(42), 8-17.
- TCMB, (2016). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Uluatam, E. (2010). Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler, *Ekonomik Forum*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 62-67.
- Uludağ, M. B. (2010). Ermenistan ve Azerbaycan'da Ulusçuluk, içinde Dinçer, O.B., vd. (Ed.) *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası – Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 263-284.
- Yılmaz, R. & İsmayılov, E. (2011). Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu, *Rapor*, No. 37, Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları.

BÖLÜM

2

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ENFLASYON VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ PANEL ARDL ANALİZİ

Dr. Öğretim Üyesi Yeşim KUBAR

*Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü*

E-posta: ykubar@firat.edu.tr

 0000-0002-3439-9430

ATIF: Kubar, Y. (2021). Geçiş Ekonomilerinde Enflasyon ve Dış Ticaret İlişkisi Panel Ardl Analizi. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 28-50). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 2 -

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ENFLASYON VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ PANEL ARDL ANALİZİ

Yeşim KUBAR

*Dr. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, ykubar@firat.edu.tr*

 0000-0002-3439-9430

GİRİŞ

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinde belirli bir dönemdeki yüzde artış oranının hesaplanması şeklinde ölçülmekte, enflasyon hesaplamalarında belli başlı fiyat endeksleri kullanılmaktadır. Bunlar; "Tüketici Fiyat Endeksi, Üretici Fiyat Endeksi ve GSMH Deflatörü" endeksleridir (Orhan, 2014: 219). Ülkeler, refah seviyelerini yükseltmek için çalışmakta ve bunun için güçlü makroekonomik göstergelere ihtiyaç duymaktadırlar. 1970'li yılların başında petrol krizinin yaşandığı dönemden bu yana ülkelerin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri yüksek enflasyon olgusudur. Yüksek enflasyonun altında yatan sebepleri ortaya koymak ve bu sorunu çözmek için ekonomiler birçok düzenlemelerde bulunmaktadır.

Enflasyon maliyetler üzerinde sebep olduğu etkilerle ülkelerin ekonomik göstergeleri ve büyümeleri üzerinde kalıcı etkilere neden olmaktadır. Bir ekonomide belirsizliğin olması gelecek için önsevide bulunulamaması demektir. Ekonomik belirsizliğin olduğu ülkelerde, borçlanmaların, kur dalgalanmalarının ve enflasyon oranının artma ihtimalleri yüksektir. Enflasyon, ülke vatandaşları için azalan büyüme oranı, durgunluk gibi değişikliklere neden olarak endişe oluşturmakta, insanları işsiz bırakmakta refah seviyesini düşürmektedir (Gillman, 2016:87).

Enflasyon oranının değişmesi, ekonomik kararları etkileyerek, makro ve mikro düzeyde değişkenlerin etkilenmesine neden olmaktadır. Bu negatif etkilere ek olarak enflasyon, fiyat sisteminin kendi etki unsurlarına zarar vererek, üretimde düşüşe, işsizlik oranında çok büyük artışa yol açmaktadır. Belirsizlik ortamında bireyler

yatırım kararlarını vermekte zorlanmaktadırlar. Enflasyon faiz oranları yolu ile kısa ve uzun dönem yatırımlarını etkilemekte, kredi maliyetlerini artırmaktadır. Artan kredi maliyetleri yatırımcıların tasarruflarını, uzun vadeli projelere yatırmak yerine kısa vadeli yüksek faizli yatırım araçlarına yöneltmekte, uzun vadeli mevduat toplayamayan bankalar vb. kuruluşlar yatırım yapmak isteyen firmalara özellikle uzun vadeli kredi sağlayamamaktadır (Harman, 2007:10). Enflasyon, ülke içindeki malların fiyatlarının sürekli artmasına neden olarak bireylerin ihtiyaçlarını daha ucuz ülkelerden karşılamak istemelerine neden olmakta, ithalat artarak dış ticaret dengesinin değişmesine ve dış açığa neden olmakta, toplam arzı azalmaktadır. Ülkedeki kaynaklar, rekabetin yoğun olduğu sektörlerden rekabetin daha az olduğu sektörlerle aktarıldığı için kaynak dağılımında dengesizlik oluşmaktadır (Bocutoğlu, 2014:97).

Bir ekonomide meydana gelen enflasyon; yatırım ve tasarrufları ciddi boyutta sınırlayabilir, kaynak ve gelir dağılımı dengesini bozabilir, iktisadi büyümenin yavaşlamasına neden olabilir. Enflasyonun ortaya çıkmasının engellenememesi yada var olan enflasyonun durdurulamaması hâlinde siyasi sorunlar ve iktisadi daralmaların yaşanması kaçınılmazdır.

Bu kapsamda çalışma da başlıca şu sorulara cevap aranmıştır:

-Enflasyonun dış ticaret üzerinde beklendiği gibi önemli bir etkisi var mıdır?

-Nihai tüketim harcamaları, dış ticaret hacmi, ithalat oranı, kişi başı GSYH oranı gibi değişkenlerin enflasyon oranı üzerindeki etkileri nasıldır?

Bu çalışmada, enflasyonu etkileyen çok sayıdaki değişken içerisinde en önemlilerinden biri olarak ifade edilen kişi başı büyüme oranı, nihai tüketim harcaması, dış ticaret değişkeni, ithalat oranı ve ihracatın ithalatı karşılama oranı bağımsız değişkenler olarak belirlenmiş enflasyon oranı ise bağımlı değişken olarak belirlenerek 5 farklı model kurulmuştur. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri Stata-14 programı kullanılarak panel ARDL analiziyle verileri bulunan Geçiş Ekonomileri için 1996-2019 döneminde belirlenmiştir.

Enflasyonu etkileyen değişkenlerin birçoğunun analiz edilmiş olması, güncel ekonometrik yöntemlerin kullanılmış olmasıyla, çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve araştırmacıların dikkatini bir kez daha enflasyonun ekonomik etkilerine çekeceği düşünülmektedir.

SEÇİLMİŞ LİTERATÜR

Akbaş ve Şentürk (2013) çalışmalarında, ihracat ve ithalat verileriyle 1990-2012 dönemi aylık verileriyle hatemi-j eş bütünleşme testini kullanmışlardır. Analize konu olan ülkelerin gerçekleştirmiş olduğu ithalat ve ihracatın birbirine bağımlılığını incelemişlerdir. Çalışmada, ihracatın ithalata büyük ölçüde bağımlılığı olduğu belirlenmiştir.

Aktaş (2009) çalışmasında, 1996 – 2006 aylık veriler ile ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi, eş bütünleşme ve vektör hata düzeltme modeli ile incelemiştir. Analizinde, ithalat ve ihracat arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Alam (2003) çalışmasında, Meksika ve Brezilya için ihracata dayalı büyüme hipotezini eş bütünleşme analizi ile incelemiş, toplam üretim fonksiyonu analizinde sermaye malları ithalatının çok önemli olduğunu, ihracat artışıyla sermaye malları ithalatının ödenmesinde rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır.

Artan (2006) çalışmasında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için enflasyon büyüme ilişkisini yatay-kesit analizi ve panel veri analizi kullanarak test etmiştir. Çalışmasında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enflasyon büyümeyi uzun dönemde negatif yönde etkilediğini, enflasyonun büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelere daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Arize (2002) çalışmasında, 50 ülkenin üçer aylık verileriyle 1973-1998 döneminde ihracatın ithalat bağımlılığını eş bütünleşme analizi ile araştırmıştır. Çalışmada, ihracatın ithalat bağımlılığına sahip olduğunu bağımlılığın düşük, orta ve yüksek gelirli ülkelerin hepsi için geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Aşırım (1995) çalışmasında, Türkiye ekonomisinde 1968-1994 yılları için yaptığı analizde enflasyonun değişkenliğindeki artış sebebiyle, ekonomik büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Burdekin vd. (2004) çalışmalarında, "enflasyonunu büyüme üzerindeki etkilerini sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler için araştırmış", enflasyon arttıkça, büyüme üzerindeki etkilerinin önemli ölçüde değiştiğini gözlemlemişlerdir. Sanayileşmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerdeki doğrusal olmayan ilişkilerin oldukça farklı olduğunu tespit etmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun %20-40 Aralığını aşmadıkça ekonomik büyümeye zarar vermediğini tespit etmişlerdir.

Chudik vd. (2013) çalışmalarında, "40 ülke için 1965-2010 dönemlerinde dış borç, enflasyon ve büyüme ilişkisini incelemişlerdir". Çalışmada, ekonomik büyümede dış borçların ve enflasyonun uzun dönemde negatif etkisi olduğu, kısa dönemde borçların büyümeyi arttırdığını, ancak uzun dönemde ise dış borçların büyümeye etkisinin olumsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Demir (2018) çalışmasında, 1990-2017 dönemi verileri kullanılarak VAR yöntemiyle, dış borçların enflasyon üzerinde etkisinin olmadığı, dış borçların artmasının ekonomide enflasyona karşı bir durum ortaya çıkardığı sonucuna ulaşmıştır.

Ekinci (2016), 2003-2015 döneminde Türkiye'de dış borçlanmanın enflasyon üzerindeki etkisini basit doğrusal regresyon analizi yöntemiyle araştırmış çalışmada, tüketicilerin ve üreticilerin dış borçlanma ile enflasyon ilişkisinden negatif etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Fernandez V. (2003) çalışmasında, 1970- 2000 yılları arasında sekiz Latin Amerika ülkesi için, Baxter and King yöntemi kullanarak ekonomik büyüme ile enflasyon arasında uzun dönemde negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Froyen-Waud (1980) çalışmalarında, enflasyon, ekonomik büyüme ilişkisini incelemişler, enflasyonun değişkenliği arttıkça, enflasyonun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Galal ve Lan (2017) çalışmalarında, Mısır için enflasyon ve dış ticaret ilişkisini sınınamışlar, 2010:01-2016:12 aylık verilerini kullanarak VAR modeli yardımıyla enflasyon ve dış ticaretin karşılıklı ilişki içerisinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Göçer ve Gerede (2016), Türkiye için dış ticaretin enflasyon üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, 1989:01-2015:12 aylık verileriyle Toda-Yamamoto yöntemini kullanarak, ihracat ile enflasyon arasında çift yönlü, ithalattan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kamacı (2016) çalışmasında, 6 Orta Asya Cumhuriyeti ve Türkiye için eşbütünleşme ve Granger Nedensellik analizlerini kullanarak dış borçların, ekonomik büyüme ve enflasyon üzerindeki etkisini araştırmış, çalışmada, dış borçlardan büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mahadevan (2009) çalışmasında, "Singapur'da ihracat, ithalat, ekonomik büyüme ve GSYH arasındaki ilişkiyi 1974-2004 yılları arasını baz alarak, Toda Yomato nedensellik, eşbütünleşme ve VAR modelleri yardımıyla incelemiştir". Çalışmada, ithalat ve ekonomik büyüme, ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Neonidis, ve Savva (2012) çalışmalarında, "1957- 2009 yılları arasında G7 ülkelerinde ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi VAR-GARCH nedensellik analizi yöntemleri kullanılarak incelemişler", bu iki olgu arasında güçlü, asimetrik bir ilişki olduğu ve enflasyonun uzun dönemde yaratıcı yıkım etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Özel (2016) çalışmasında, 1970-2013 dönemi yıllık verilerini kullanarak çekirdek regresyonu yardımıyla dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye için incelemiştir. Çalışmada, dış borç stokunun ekonomik büyüme % 46 oranında açıkladığı ayrıca dış borç stokundaki % 100'lük bir artışın, ekonomik büyüme % 12 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Petek ve Çelik (2017) çalışmalarında, 1990-2015 yıllık verileriyle enflasyon, döviz kuru, ithalat ve ihracat ilişkisini VAR modeli ile Türkiye için incelemişlerdir.

Çalışmada, reel döviz kuru, ithalat ve ihracat değişkenleri arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu, enflasyondan ithalata tek yönlü, döviz kurundan ihracata tek yönlü ve ihracat-ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Schaling ve Kabundi (2014) çalışmalarında, 1994:1-2011:4 dönemi çeyreklik verileriyle Vektör Hata Düzeltme Modelini kullanarak Güney Afrika için, döviz kuru, ticaret dengesi ve J eğrisi etkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında, uzun dönemde net ihracatın reel döviz kuruyla anlamlı ve ters yönlü bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yiheyis ve Musila (2018) çalışmalarında, 1993:3-2014:4 dönemi çeyreklik verileriyle eş bütünleşme analizini Uganda ekonomisi için enflasyon, döviz kuru ve ticaret dengesi değişkenleri üzerine uygulamışlardır. Çalışmada, uzun dönemde, milli parada meydana gelen reel değer kaybının enflasyonda artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

YÖNTEM

Dış ticaret dengesi (GSYH'nın yüzdesi) olarak (DT), ihracatın ithalatı karşılama oranı (IHKS), nihai tüketim harcaması (NTHY), ithalat oranı (IY), kişi başı büyüme oranı (KBY) ve enflasyon oranı (EY) değişkenleri arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası veri setinden elde edilmiştir. Çalışmada 5 model kurulmuştur. Model-1 de enflasyon oranı ve dış ticaret dengesi değişkeni arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla. Model-2 enflasyon oranı ile ithalat oranı değişkeni arasındaki ilişki, Model-3 de enflasyon oranı ile kişi başı büyüme oranı değişkeni arasındaki ilişki, Model-4 de enflasyon oranı ile ihracatın ithalatı karşılama oranı değişkeni arasındaki ilişki, Model-5 de enflasyon oranı ile nihai tüketim harcamaları oranı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma Modeli

Analizde kullanılan modeller aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

$$\text{Model-1: } EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 DT_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model-2: } EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 IY_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model-3: } EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 KBY_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model-4: } EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 IHKS_{it} + u_{it}$$

$$\text{Model-5: } EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 NTHY_{it} + u_{it}$$

Yukarıda model-1'e ait denklemde EY enflasyon oranı değişkenini, α sabit değeri, i panelin birim boyutunu, t panelin zaman boyutunu, DT dış dengesi değişkenini, u ise hata terimini ifade etmektedir.

Model-2'nin bağımlı değişkenini yine EY, bağımsız değişkeni ise ithalat oranını temsil eden IY değişkeni, Model-3 de bağımsız değişkeni kişi başı ekonomik büyüme oranını temsil eden KBY ifade etmektedir. Model-4 de bağımsız değişkeni ihracatın ithalatı karşılama oranını temsil eden IHKS değişkeni, Model-5 de bağımsız değişkeni nihai tüketim harcamasını temsil eden NTHY değişkeni ifade etmektedir. Çalışmanın zaman boyutunu 1996-2019 yılları arası dönem oluşturmaktadır.

Çalışmanın ülke grubu Geçiş Ekonomileri olarak seçilmiş, 1996-2019 döneminde yukarıda açıklanan verileri olan Arnavutluk, Ermenistan, Türkiye, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Kırgız Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya, Kuzey Makedonya, Moldova, Polonya, Rusya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Ukrayna ile panel veri analizi yapılmıştır. EY, KBY, DT, NTHY, IHKS, IY değişkenleri arasındaki ilişki panel ARDL analizi ile test edilmiştir.

BULGULAR

Panel ARDL analizine geçilmeden önce serilerin durağanlığının belirlenmesi gerekmektedir. Serilerin durağanlığı birim kök testleri ile tespit edilmektedir. Birim kök testleri, birinci kuşak ve ikinci kuşak testler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Söz konusu testlerin hangisinin kullanılacağına belirlenmesinde ise yatay kesit bağımlılığı

(YKB) dikkate alınmaktadır. Yatay kesit bağımlılığını belirlemek için farklı testler yapılmaktadır. Bu testler seçilirken panel verinin zaman ve birim boyutu dikkate alınmaktadır. YKB veya diğer adıyla birimler arası korelasyonun tespitinde literatürde sıklıkla "Breusch-Pagan tarafından geliştirilen LM testi, Pesaran tarafından geliştirilen CD testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata tarafından geliştirilen NLM testleri kullanılmaktadır". Bu çalışmada zaman boyutunun birim boyutundan daha büyük ($T > N$) olduğu durumlarda tercih edilen Pesaran tarafından geliştirilen CD testinden yararlanılmıştır (Tatoğlu,2017:238). YKB için sonuçlar Tablo-1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. CD Test Sonuçları

CD TESTİ		
Değişkenler	CD	p-value
DT	15.536	0.000*
IHKS	38.036	0.000*
NTHY	33.054	0.000*
KBY	40.282	0.000*
EY	42.844	0.000*
IY	60.061	0.000*

* %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir

Tablo 1'de "Pesaren CD testi" sonuçları yer almaktadır ve sonuçlara göre birimler arası YKB olmadığını ifade eden temel hipotez H_0 red edilmektedir. Değişkenler arasında birimler arası YKB vardır. Elde edilen sonuçlar istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlıdır. Bu noktada YKB'nın olduğu durumlarda kullanılacak birim kök testleri aracılığı ile serilerin durağanlığının tespit aşamasına geçilmekte ve serilerde birimler arası YKB olduğu için ikinci kuşak birim kök testlerinden yararlanılmaktadır.

Başlıca ikinci nesil birim kök testleri arasında "Taylor ve Sarno (1998) tarafından geliştirilen MADF, Breuer vd., (2001) tarafından geliştirilen SURADF ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF" birim kök testleri yer almaktadır. Bu çalışmada, serisinin durağanlık durumu, $T > N$ durumunda kullanılabilen CADF panel birim kök testinden yararlanılmış kritik tablo değerleriyle birlikte Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Pesaran (2007) CADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzyey		1. Fark	
	Z(t-bar)	p-değeri	Z(t-bar)	p-değeri
EY	-10.671	0.000*	-13.494	0.000*
DT	-0.508	0.306	-8.506	0.000*
IY	1.093	0.863	-9.771	0.000*
KBY	-0.657	0.255	-9.893	0.000*
IHKS	-3.312	0.000*	-9.278	0.000*
NTHY	-0.612	0.270	-2.530	0.006*

*cv10 (-2.110) cv5 (-2.200) ve cv1 (-2.380) kritik değerlerini göstermektedir.

Değişkenlerden EY ve IHKS'nin düzeyde ve birinci farkında durağanken, DT, IY, KBY, NTHY değişkenlerinin düzeyde birim kök içerdikleri, birinci farkları alındığında ise durağanlaştıkları görülmektedir. Değişkenlerin bir kısmı seviyede durağan I(0) bir kısmı seviyede durağan değilken, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki "Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeler (ARDL)" yöntemi ile analiz edilebilmektedir. ARDL yaklaşımı, değişkenlerin I(0) ve/veya I(1) olduğu durumda tutarlı parametre tahminleri vermekte ve değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığının ayrıca test edilme ihtiyacını da ortadan kaldırmaktadır (Pesaran vd. 2001: 290).

ARDL analizine geçmeden önce ilk olarak kurulan modeller için yatay kesit bağımlılığının test edilmesi, sonra homojenlik testinin uygulanması ve uygun ARDL modelinin belirlenmesi için hausman testi yapılmalıdır.

Panel veri analizlerin de seriler herhangi bir şokla karşılaştıklarında bütün yatay kesit veri birimlerinin şoktan aynı derecede etkilenip etkilenmediğinin belirlenmesi önem taşımaktadır (Güriş, 2015: 77). Çalışmada YKB'nin varlığı "Breusch ve Pagan LM testi" ile araştırılmıştır çünkü, LM testine $N < T$ olduğu durumlarda başvurulabilmektedir (Tatoğlu, 2017: 238-239). Tablo 3'te test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. LM Testi Sonuçları

Model	Test	Test İstatistiği	Prob (Olasılık)
Model-1 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 DT_{it} + u_{it}$	LM	696.9	0.0000
Model-2 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 IY_{it} + u_{it}$	LM	767.8	0.0000
Model-3 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 KBY_{it} + u_{it}$	LM	1017	0.0000
Model-4 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 NTHY_{it} + u_{it}$	LM	958.9	0.0000
Model-5 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 IHKS_{it} + u_{it}$	LM	822.4	0.0000

Tablo 3 incelendiğinde, H_0 kalıntılar birimler arası korelasyonlu değildir. Hipotezi red edilerek H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Panel ARDL modelinde, YKB bulunmaktadır. Modelde YKB araştırıldıktan sonra modele ait eğim parametrelerinin homojen olup olmadığı belirlenmelidir. Çalışmada eğim parametrelerinin birimlere göre homojenliğini tespit etmek için Swamy S testi, $N < T$ olduğu durumlarda uygulanabildiği için tercih edilmiştir. Swamy S test istatistiği sonucu eğer kritik değerden büyükse, parametreler heterojen olarak yorumlanmakta aksi halde parametreler homojen olarak yorumlanmaktadır (Tatoğlu, 2017: 246-247). Tablo 4'te Homojenlik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Swamy S Homojenlik Testi Sonuçları

Model	Test	Chi2	Prob (Olasılık)
Model-1 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 DT_{it} + u_{it}$	Swamy S Testi	216.60	0.0000
Model-2 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 IY_{it} + u_{it}$	Swamy S Testi	282.04	0.0000
Model-3 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 KBY_{it} + u_{it}$	Swamy S Testi	154.37	0.0000
Model-4 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 NTHY_{it} + u_{it}$	Swamy S Testi	299.25	0.0000
Model-5 $EY_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 IHKS_{it} + u_{it}$	Swamy S Testi	64.91	0.0011

Tablo 4'te yer alan homojenlik testine göre, H_0 hipotezi reddedilmiştir. Eğim parametreleri birimlere göre heterojendir. ARDL modeli için; MG (Mean Group) ve PMG (Pooled Mean Group) olmak üzere iki tahminci yaygın olarak kullanılmaktadır (Güler ve Özyurt, 2011: 14-15). Hausman testi, MG ve PMG tahmincileri arasında seçim yapılmasını sağlayan, model için uygun tahminciyi belirleyen bir araç olarak nitelendirilmektedir. Tablo-5'de Hausman testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Hausman Testi Sonuçları

Modeller	Tahminci	Chi2 Değeri	P Değeri
Model-1 EY-DT	MG, PMG	0,01	0,9147
Model-2 EY-IY	MG, PMG	0,91	0,3390
Model-3 EY-KBY	MG, PMG	0,84	0,3482
Model-4 EY-NTHY	MG, PMG	0,72	0,3957
Model-5 EY-IHKS	MG, PMG	0,35	0,5547

Tablo 5'te Hausman testi sonuçları yer almaktadır. Model-1 için olasılık değeri 0. 91'dir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, değişkenlerin uzun dönemde homojen olduğunu söyleyen H_0 hipotezi red edilememektedir. Bu nedenle MG ve PMG

tahmincilerinden PMG tahmincisinin etkin ve tutarlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Model-1 kapsamında uygun tahminci PMG tahmincisidir. Yine olasılık değerleri 0,33; 0,34; 0,39 ve 0,55 olan model-2 model-3 model-4 model-5 içinde H_0 hipotezinin reddedilememektedir. Tüm modeller için uygun tahminci PMG tahmincisidir. Modeller için PMG tahmincisi sonuçları tablolar halinde ifade edilecektir. Tablo-6 da Model-1 EY –DT için PMG tahmincisi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Model-1 ait PMG Tahmincisi Sonuçları

Uzun Dönem Katsayısı	PMG	p değeri
DT	-.2704043	0.000*
Hata düzeltme Katsayısı		
θ	-.5792254	0.000*
Kısa Dönem Katsayısı		
DT	.5816382	0.110

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, **,% 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 6’da PMG tahmincisi sonuçları yer almaktadır. Hata düzeltme katsayısının (HDK) işareti negatif ve p değeri 0,01; 0,05 ve 0,90 olasılık değerinden küçük olduğu için sonuç istatistiki olarak anlamlıdır. HDK’nun negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olması, Enflasyon ve DT değişkeni arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve dengeden sapılsa bile tekrar dengeye yakınsandığı anlamına gelmektedir.

-.6214313 olarak bulunan HDK’ nın uzun dönem ilişkisini ifade etmekle birlikte dengeden sapmaların % 62’sinin bir sonraki dönemde düzeleceğini işaret etmektedir. Hata düzeltme parametresi oldukça yüksektir bu sonuç kısa dönemde ortaya çıkan sapmaların uzun dönem dengesine yaklaşma hızının oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

Uzun dönem katsayısına bakıldığında DT değişkeninin katsayısı -.26 negatif ve p değeri 0,01 den küçük olduğu için %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Kısa dönem katsayısı ise (.16) pozitif ve p değeri 0,424 %10 önem düzeyinden büyük olduğu için istatistiksel olarak anlamsızdır. PMG tahmincisine göre uzun dönemde; DT değişkeninde %1’lik artışın olması enflasyon oranını % 26 oranında azaltacağı bilgisine ulaşılabilmektedir. Uzun dönemde geçiş ekonomileri ülkelerinde DT değişkeni

enflasyonu azaltmaktadır ve ulaşılan bulgu istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 7’de model-1 için birim yani ülke bazında PMG tahmincisi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7. Model-1’ göre Ülkeler için PMG Tahmincisi Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	P değeri
Arnavutluk	-.6868889	0.000*
Bulgaristan	-.5868993	0.000*
Ermenistan	-.067982	0.000*
Estonya	-.7668779	0.000*
Hırvatistan	-.6450044	0.000*
Kuzey Makedonya	-.9595123	0.000*
Kırgız Cum.	-.3442233	0,057***
Letonya	-.7287738	0,000*
Litvanya	-.4421036	0,011*
Macaristan	-.401573	0,000*
Moldova	-.5032797	0,025*
Polonya	-.5269695	0,000*
Rusya Fed.	-.6010089	0,002*
Slovak Cum.	-.5901428	0,000*
Slovenya	-.3035565	0,021*
Türkiye	-.1746399	0,000*
Ukrayna	-.8482569	0,000*
Çek Cum.	-.6080712	0,004*

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, **, % 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 7’de birim bazında yani her bir geçiş ekonomisi ülkesi için HDK yer almaktadır. Bulgular incelendiğinde tüm geçiş ekonomileri ülkelerinde HDK’nın negatif olduğu ve %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Değerlendirmeyi %5 önem düzeyini baz alarak yaptığımızda yalnızca Kırgız Cumhuriyetinde DT değişkeni ve enflasyon oranı değişkeni arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Birim bazlı bulgular yorumlanacak olursa Kırgız Cumhuriyeti dışındaki ülkelerde DT değişkeni ve enflasyon oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Geçiş ekonomisi ülkelerinde kısa dönemde meydana gelen dengesizlik, uzun dönemde dengeyle sonuçlanmaktadır. Hata düzeltme katsayısı çalışmaktadır. Tablo-8 de model-2’ye ait PMG tahmincisi sonuçları verilmektedir.

Tablo 8. Model-2 ait PMG Tahmincisi Sonuçları

Uzun Dönem Katsayısı	PMG	p değeri
IY	.0981268	0.040**
Hata düzeltme Katsayısı		
θ	-.5189994	0.000*
Kısa Dönem Katsayısı		
IY	-.356317	0.004*

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, **,% 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 8’de PMG tahmincisine dair bulgular görülmektedir. HDK’nun işaretinin negatif ve p değerinin 0,01 değerinden küçük olması nedeniyle sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır. HDK’nun negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, Enflasyon ve İthalat oranı (IY) değişkeni arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve dengeden uzaklaşıldığında tekrar dengeye yakınsandığı anlamına gelmektedir. -.5189994 bulunan HDK’ nın uzun dönem ilişkisini ifade etmekle birlikte dengeden sapmaların % 52’sinin bir sonraki dönemde düzeleceğini işaret etmektedir. Hata düzeltme parametresi oldukça yüksektir, uzun dönem dengesine yaklaşma hızı oldukça fazladır. Uzun dönem katsayısına bakıldığında IY değişkeninin katsayısı (.098) pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Yine kısa dönem katsayısı (-.356) ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. PMG tahmincisine göre uzun dönemde; IY değişkeninde %1’lik artışın olması enflasyon oranını yaklaşık olarak %10 oranında artıracığı, kısa dönemde ise IY değişkeninde %1’lik artışın olması enflasyon oranını yaklaşık olarak %35 oranında azaltacağı bilgisine ulaşılabilmektedir. Uzun dönemde geçiş ekonomileri ülkelerinde ithalat oranı enflasyonu azaltmaktadır ve ulaşılan bulgu istatistiksel olarak anlamlıdır. Tablo 9’da model-2 için ülke bazında PMG tahmincisi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9. Model-2 Ülkelere Göre PMG Tahmincisi Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	P değeri
Arnavutluk	-.744119	0.000*
Bulgaristan	-.976859	0.000*
Ermenistan	-.8473509	0.000*
Estonya	-.6171978	0.001*
Hırvatistan	-.4316813	0.017**
Kuzey Makedonya	-.760746	0.006**
Kırgız Cum.	-.5788195	0,006**

Letonya	-.5970631	0,001*
Litvanya	-.4880004	0,011**
Macaristan	-.3340191	0,000*
Moldova	-.5583098	0,000*
Polonya	-.3605673	0,000*
Rusya Fed.	-.1142864	0,483
Slovak Cum.	-.2464762	0,073***
Slovenya	-.2191119	0,048**
Türkiye	-.1506955	0,000*
Ukrayna	-.8136861	0,000*
Çek Cum.	-.5478762	0,002**

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, **,% 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 9’da her bir geçiş ekonomisi ülkesi için HDK yer almaktadır. Sonuçlara göre, Rusya federasyonu dışında tüm geçiş ekonomileri ülkelerinde HDK’nın negatif olduğu ve % 1, % 5 ve % 10 önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Değerlendirmeyi %5 önem düzeyini baz alarak yaptığımızda, Rusya Federasyonu ve Slovak Cumhuriyeti dışındaki on altı ülkede İthalat oranı (IY) ve enflasyon değişkeni arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Geçiş ekonomisi ülkelerinde, kısa dönem dengesizliği uzun dönemde dengeyle sonuçlanmaktadır. HDK çalışmaktadır. Tablo 10’da Model-3 ait PMG tahmincisi sonuçları verilmektedir.

Tablo 10. Model-3 PMG Tahmincisi Sonuçları

Uzun Dönem Katsayısı	PMG	p değeri
KBY	.347869	0.000*
Hata düzeltme Katsayısı		
θ	-.4844758	0.000*
Kısa Dönem Katsayısı		
KBY	.1153567	0.085***

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, **,% 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 10’da PMG tahmincisi sonuçları yer almaktadır. HDK’nın işareti negatif ve p değeri 0,01 değerinden küçük olduğu için sonuç istatistiki olarak anlamlıdır. HDK’nın negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması, enflasyon ve kişi başına büyüme oranı (KBY) değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı ve dengeden uzaklaşıldığında tekrar dengeyi yakınsandığı anlamına gelmektedir. -.484 olan HDK

uzun dönem ilişkisini ifade etmekle birlikte denge durumundan sapmaların %48'sinin bir sonraki dönemde düzeleceğini, uzun dönem dengesine doğru yöneleceğini göstermektedir.

Uzun dönem katsayısına bakıldığında KBY değişkeninin katsayısı (.347) pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Kısa dönem katsayısı (.115) ise pozitif ve istatistiksel olarak sadece %10 önem düzeyinde anlamlıdır. %1 ve %5 önem düzeyinde anlamsızdır. PMG tahmincisine göre; uzun dönemde; KBY değişkeninde %1'lik artışın olması enflasyon oranını yaklaşık olarak %40 oranında artıracığı, kısa dönemde ise KBY değişkeninde %1'lik artışın olması enflasyon oranını yaklaşık olarak %12 oranında artıracığı bilgisine ulaşılabilmektedir. Tablo-11 de model-3 için ülke bazında PMG tahmincisi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 11. Model-3 Ünelere Göre PMG Tahmincisi Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	P değeri
Arnavutluk	-.6559759	0.000*
Bulgaristan	-.9843952	0.000*
Ermenistan	-.5402548	0.000*
Estonya	-.5436797	0.003**
Hırvatistan	-.3638308	0.022**
Kuzey Makedonya	-.9988384	0.000*
Kırgız Cum.	-.5569178	0,009**
Letonya	-.5392293	0,003*
Litvanya	-.3029527	0,030**
Macaristan	-.3252187	0,000*
Moldova	-.4778774	0,020**
Polonya	-.3895818	0,002**
Rusya Fed.	-.4389972	0,065***
Slovak Cum.	-.2968034	0,045**
Slovenya	-.2084536	0,000*
Türkiye	-.1545222	0,000*
Ukrayna	-.663261	0,002**
Çek Cum.	-.5602316	0,000*

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, **, % 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 11'de her bir geçiş ekonomisi ülkesi için HDK sonuçları yer almaktadır. Tüm geçiş ekonomileri ülkelerinde HDK'nın negatif olduğu ve % 1, % 5 ve % 10 önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. On sekiz ülkede KBY

değişkeni ve enflasyon oranı değişkeni arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değerlendirmeyi %5 önem düzeyini baz alarak yaptığımızda, Rusya Federasyonu dışındaki on yedi ülkede KBY değişkeni ve enflasyon oranı değişkeni arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır. Geçiş ekonomileri ülkelerinde, kısa dönemde oluşan dengesizlik uzun dönemde dengeyle sonuçlanmaktadır. HDK çalışmaktadır. Tablo-12 de model-4'e ait PMG tahmincisi sonuçları verilmektedir.

Tablo 12. Model-4 ait PMG Tahmincisi Sonuçları

Uzun Dönem Katsayısı	PMG	p değeri
NTHY	.3077099	0.000*
Hata düzeltme Katsayısı		
θ	-.4493393	0.000*
Kısa Dönem Katsayısı		
NTHY	-1.793708	0.212

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, **, % 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 12'de PMG tahmincisi sonuçları yer almaktadır. HDK'nın işareti negatif ve p değeri 0,05 değerinden küçük olduğu için sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır. HDK'nın negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, enflasyon ve nihai tüketim harcamaları değişkeni (NTHY) arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ayrıca dengeden sapılsa bile tekrar dengeye yakınsandığını göstermektedir. -.449 olarak bulunan HDK uzun dönem ilişkisini göstermekle birlikte denge durumundaki sapmaların %44'ünün bir sonraki dönemde düzeleceğini ifade etmektedir. Hata düzeltme parametresi oldukça yüksektir, yaklaşmanın hızının oldukça fazla olduğunu göstermektedir.

Uzun dönem katsayısına bakıldığında NTHY değişkeninin katsayısı (-.307) negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Kısa dönem katsayısı (-.1793) ise negatif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. PMG tahmincisine göre; uzun dönemde; NTHY değişkeninde %1'lik artışın olması enflasyon oranını % 30 oranında azaltacağı, bilgisine ulaşılabilmektedir. Tablo-13 de model-4 için ülke bazında PMG tahmincisi sonuçları yer almaktadır.

Tablo-13: Model-4 Ülkelere Göre PMG Tahmincisi Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	P değeri
Arnavutluk	-.5937092	0.000*
Bulgaristan	-.9757258	0.000*
Ermenistan	-.6579231	0.000*
Estonya	-.5846892	0.001*
Hırvatistan	-.3142755	0.041*
Kuzey Makedonya	-.8901334	0.001*
Kırgız Cum.	-.5120316	0.009*
Letonya	-.5431662	0.001*
Litvanya	-.2894305	0.057**
Macaristan	-.2762066	0.000*
Moldova	-.4642086	0.025*
Polonya	-.4330586	0.001*
Rusya Fed.	-.4098055	0.091
Slovak Cum.	-.2215213	0.125
Slovenya	-.205992	0.052**
Türkiye	-.1677693	0.000*
Ukrayna	-.5911547	0.005*
Çek Cum.	-.6067729	0.000*

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, ** ,% 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 13'te her bir geçiş ekonomisi ülkesi için HDK yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, Slovak Cum. hariç tüm geçiş ekonomileri ülkelerinde HDK'nın negatif olduğu ve % 1, % 5 ve % 10 önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. On sekiz ülkede NTHY değişkeni ve enflasyon oranı değişkeni arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değerlendirmeyi %5 önem düzeyini baz alarak yaptığımızda, Slovak Cumhuriyeti ve Litvanya dışındaki on altı ülkede NTHY değişkeni ve enflasyon oranı değişkeni arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir. Geçiş ekonomileri ülkelerinde kısa dönemde meydana gelen dengesizlik uzun dönemde dengeyle sonuçlanmaktadır. HDK çalışmaktadır. Tablo 14'te model-5'e ait PMG tahmincisi sonuçları verilmektedir.

Tablo 14. Model-5 PMG Tahmincisi Sonuçları

Uzun Dönem Katsayısı	PMG	p değeri
IHK	-.5503663	0.000*
Hata düzeltme Katsayısı		
θ	-.5082753	0.000*
Kısa Dönem Katsayısı		
IHK	1.36e-15	0.720

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, ** ,% 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 14'te PMG tahmincisine ait sonuçlar yer almaktadır. HDK'nın işareti negatif ve p değeri 0,01 değerinden küçük olduğu için sonuç istatistiki olarak anlamlıdır. HDK'nın negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması, enflasyon ve ihracatın ithalatı karşılama oranı değişkeni (IHK) arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu, dengeden uzaklaşılsa bile tekrar dengeyi yakınsandığını göstermektedir. -.508 olarak bulunan HDK uzun dönem ilişkisini göstermekle birlikte denge durumundaki sapmaların %50'sinin bir sonraki dönemde düzeleceğini, uzun dönem dengesine doğru yöneleceğini ifade etmektedir. Hata düzeltme parametresi oldukça yüksektir, yaklaşmanın hızının oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Uzun dönem katsayısına bakıldığında IHK değişkeninin katsayısı (-.550) negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Kısa dönem katsayısı pozitif ve istatistiki olarak anlamsızdır. PMG tahmincisine göre; uzun dönemde; IHK değişkeninde %1'lik artışın olması enflasyon oranını % 55 oranında azaltacağı, bilgisine ulaşılabilmektedir. Tablo-15 de model-5 için ülke bazında PMG tahmincisi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 15: Model-5 Ülkelere Göre PMG Tahmincisi Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	P değeri
Arnavutluk	-.6917012	0.000*
Bulgaristan	-.9871066	0.000*
Ermenistan	-.7708784	0.000*
Estonya	-.5101463	0.002**
Hırvatistan	-.4532452	0.040**
Kuzey Makedonya	-1.00699	0.000*
Kırgız Cum.	-.5048354	0.020**
Letonya	-.7585608	0.000*
Litvanya	-.4250179	0.006*
Macaristan	-.3479372	0.000*
Moldova	-.7065804	0.001*

Polonya	-.319515	0.000*
Rusya Fed.	-.1529352	0.697
Slovak Cum.	-.2661146	0.088***
Slovenya	-.1991269	0.063**
Türkiye	-.1834109	0.000*
Ukrayna	-.9421668	0.000*
Çek Cum.	-.6803253	0.002**

(*,%1 önem düzeyinde anlamlılığı, ** ,% 5 önem düzeyinde anlamlılığı, *** % 10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.)

Tablo 15'te her bir geçiş ekonomisi ülkesi için HDK yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, Rusya Federasyonu hariç tüm geçiş ekonomileri ülkelerinde HDK negatif olduğu ve % 1, % 5 ve % 10 önem düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı oldukları görülmektedir. On yedi ülkede IHKS değişkeni ve enflasyon oranı değişkeni arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değerlendirmeyi %5 önem düzeyini baz alarak yaptığımızda, Slovak Cumhuriyeti, Rusya ferderasyonu ve slovenya dışındaki on beş ülkede IHKS değişkeni ve enflasyon oranı değişkeni arasında uzun dönemli ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Geçiş ekonomileri ülkelerin de kısa dönemde meydana gelen dengesizlik uzun dönemde dengeyle neticelenmektedir. HDK çalışmaktadır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada, dış ticaret dengesi (GSYİH'nın yüzdesi) değişkeni olarak (DT), ihracatın ithalatı karşılama oranı değişkeni olarak (IHKS), nihai tüketim harcaması değişkeni olarak (NTHY), ithalat oranı değişkeni olarak (IY) ve kişi başı büyüme oranı değişkeni olarak (KBY)'nin enflasyon oranı (EY) üzerindeki etkileri, 18 Geçiş Ekonomisi ülkesinde, 1996-2019 dönemi için Panel ARDL metodu ile test edilmiştir. Çalışmada, enflasyon oranı, bağımlı değişken olarak seçilmiş ilk olarak, değişkenler arasında YKB incelenmesi yapılmıştır. Test sonuçlarında, "yatay kesit bağımlılığı vardır" hipotezi kabul edilmiş ve sonrasında uygun olan ikinci nesil birim kök sınamasına gidilmiştir. Birim kök sınaması sonucu serilerin değişkenler bazında farklı seviyelerde durağan hale ulaştıkları; yani EY ve IHKS değişkesi seviyede durağan I(0) iken, DT, IY, KBY, NHTY değişkenleri birinci farkında durağan I(1) oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin aynı mertebede entegre olmamaları bu durumda

değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının düşünülmesini ve bu ilişkiyi sınamak amacıyla panel ARDL testlerinin tercih edilmesine neden olmuştur.

Panel ARDL analizi için bir takım testlerin yapılarak, ARDL analizinde kullanılacak modelin belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için kurulan modellerde yatay kesit bağımlılığının incelenmesi gerekmektedir. İkinci aşamada kurulan modellere homojenlik testi uygulanarak modellerin homojen mi? heterojen mi? olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca uygun ARDL modelinin belirlenmesi için hausman testi yapılmalıdır. Kurulan modeller için yatay kesit bağımlılığı test edilmiş, yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modellere Swamy S homojenlik testi uygulanarak eğim parametrelerinin birimlere göre heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En uygun ARDL modelinin belirlenmesi için, Panel ARDL metotlarından olan MG ve PMG tahmincileri kullanılarak incelemeler yapılmış hausman testi sonucunda en uygun modelin PMG tahmincisi olduğuna karar verilmiştir. PMG tahmincisi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olabilmesi için belirli şartları içermektedir. Bu şartlar arasında hata düzeltme katsayısının negatif işaretli olması ve -2'den düşük olmaması yer almaktadır. Analizde PMG tahminlerinde, Model-1 için hata düzeltme parametresinin (-0,57) değeriyle negatif ve olasılık olarak (0.000) anlamlı sonuçlar verdiği ve bunlara dayanarak dış ticaret (DT) değişkeni ile enflasyon oranı (EY) değişkeni arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Ortalama Grup Tahmincisi uzun dönem parametrelerinin birimlere göre değişim göstermesine müsaade etmektedir. PMG'nin birimler arası incelemesinde ise, %5 önem düzeyinde Kırgız Cumhuriyeti dışında diğer ülkelerde hata düzeltme parametresi anlamlı ve negatif çıkmış, uzun dönemli ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Model-2 hata düzeltme parametresinin (-0,518) değeriyle negatif ve olasılık olarak (0.000) anlamlı sonuçlar verdiği ve bunlara dayanarak ithalat oranı (IY) ve enflasyon oranı (EY) değişkenleri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Model-3 hata düzeltme parametresinin (-0,484) değeriyle negatif ve olasılık olarak (0.000) anlamlı sonuçlar verdiği ve bunlara dayanarak Kişi başı büyüme oranı (KBY) ve enflasyon oranı (EY) değişkenleri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Model-4 için hata düzeltme parametresinin (-0,449) değeriyle negatif ve olasılık olarak (0.000) anlamlı sonuçlar verdiği ve bunlara dayanarak nihai tüketim harcaması (NTHY) değişkeni ve enflasyon oranı (EY) değişkenleri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Model-5 için hata düzeltme parametresinin (-0,508) değeriyle negatif ve olasılık olarak (0.000) anlamlı sonuçlar verdiği ve bunlara dayanarak ihracatın ithalatı karşılama oranı (İHKS) değişkeni ve enflasyon oranı (EY) değişkenleri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Analizde elde edilen bulgular; Türkiye ve diğer geçiş ekonomileri ülkelerinde dış ticaret değişkeni ile enflasyon oranı arasında negatif bir ilişkinin olduğunu, ithalat oranı ile enflasyon oranı arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu, kişi başı büyüme oranı ile enflasyon oranı arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu, nihai tüketim harcaması ile enflasyon oranı arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu, ihracatın ithalatı karşılama oranı ile enflasyon oranı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Dış ticaret değişkeni ile ihracatın ithalatı karşılama oranı değişkeni enflasyon oranını negatif ve anlamlı şekilde etkilerken, ithalat oranı, kişi başı büyüme oranı ve nihai tüketim harcaması enflasyon oranını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuç, enflasyon oranının artmasında, kişi başına büyüme oranının, ithalat oranının ve nihai tüketim harcamalarındaki artışın etkili olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akbaş Yusuf E., Şentürk, M. (2013). Türkiye'nin İthalat ve İhracat Bağımlılığı: Seçilmiş Ülke Örnekleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama, *Ege Akademik Bakış*, 13(2), ss.195-208.
- Aktaş C., (2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (18) 2: 35- 47.
- Alam M.Imam (2003). Manufactured Exports, Capital Good Imports, and Economic Growth: Experience of Mexico and Brazil, *International Economic Journal*, 17(4), 85-105.
- Artan S., (2006). Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon Ve Büyüme: Yatay-Kesit Ve Panel Veri Analizi, *İktisat İşletme ve Finans*, 21 (239), s.108-124
- Aşırım O., (1995). Output Inflation Tradeoff: Evidence From Turkey, *The Central Bank of the Republic of Turkey Research Department Discussion Paper No: 9506*. s.135-142.
- Arıze Augustine C.,(2002). Imports and exports in 50 countries Tests of cointegration and structural breaks, *International Review of Economics and Finance*, 11,101-115.
- Bocutoğlu, E. (2014). Makro İktisat Teoriler ve Politikalar (11 Baskı). Bursa: Ekin Basın-Yayın Dağıtım.
- Chudik, A., Mohaddes, K., Pesaran, M., Hashem and Raissi, M. (2013). Debt, Inflation and Growth: Robust Estimation of Long-Run Effects in Dynamic Panel Data Models, (November 1, 2013). CAFE Research Paper No. 13.23.
- Demir, E. (2018). Dış Borçların Enflasyon Üzerine Etkisi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Ekinci, M. B. (2016). External Borrowing and Inflation in Turkey Between 2003-2015: A Linear Regression Analysis, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6 (1), 45-54.
- Fernandez Valdovinos C. G.,(2003). Inflation and Economic Growth in the Long-run, *Economic Letters*, 80, 167-173
- Froyen Richard T. and Waud Roger N. (1980). Further International Evidence on Output-Inflation Tradeoffs, *The American Economic Review* Vol. 70, No. 3, pp. 409-421.
- Galal, S. ve Lan, D. (2017). Relationship between Inflation and Foreign Trade, *International Journal of Business Marketing and Management*, 2(5): 1-7.
- Gillman, M. (2016). *Inflation Theory in Economics: Welfare, Velocity, Growth and Business Cycles*, Routledge, Londra ve Newyork.
- Göçer, İ. ve Gerede, C. (2016). Dış Ticaretin Enflasyon Üzerindeki Etkileri: Türkiye İçin Zaman İçinde Değişen Birim Kök ve Nedensellik Testi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(2): 25-46.
- Güriş, S. (2015). *Stata ile panel veri modelleri'*, Der Yayınları, İstanbul.
- Harman, O. (2007). *Enflasyon ve Büyüme Etkileşimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kamacı, A. (2016). Dış Borçların Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi. Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), 2(1), Ağustos.
- Mahadevan, R. (2009). The Sustainability of Export-Led Growth: The Singaporean Experience, In Developing Areas of the Journal Academic Journal, 1(43), 234-247.
- Neanıdı K. C., Savva C. (2012). Macroeconomic Uncertainty, Inflation and Growth: Regime-dependent Effects in the G7, Journal of Macroeconomics, 1-12.
- Orhan, O. Z. (2014). Başlıca Enflasyon Teorileri ve Türkiye'de Enflasyon, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Özel, H. A. (2016). Türkiye'de Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Çekirdek Regresyon Yardımıyla Analizi. Karabük Üniversitesi.. Eurasian Academy of Sciences, Eurasians Econometrics, Statistics and Empirical Economics Journal, 1,18-31.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., and Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of applied econometrics, 16(3), 289-326.
- Petek, A. ve Çelik, A. (2017). Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi (1990-2015), Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 54(626): 69-87.
- Rodrik D. (2011). Akıllı Küreselleşme,1.b., Efil Yayınevi.
- Schaling, E. ve Kabundi, A. (2014). The Exchange Rate, the Trade Balance and the J-Curve Effect in South Africa, The South African Journal of Economic and Management Sciences, 17(5): 601-608.
- Tatoğlu, F.Y. (2017). Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Yiheyis, Z. ve Musila, J. (2018). 'The Dynamics of Inflation, Exchange Rates and the Trade Balance in a Small Economy: The Case of Uganda, International Journal of Development Issues, 17(2): 246-264.

BÖLÜM

3

OECD ÜLKELERİ İÇİN İŞSİZLİK HİSTERİSİ GEÇERLİ Mİ? RALS-CIPS TESTİNDEN KANITLAR

Arş. Gör. Dr. Gökhan KONAT

*Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ekonometri Bölümü*

E-posta: gokhan.konat@inonu.edu.tr

 0000-0002-0964-7893

Prof. Dr. Fatma ZEREN

*İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ekonometri Bölümü*

E-posta: fatmazeren@gmail.com

 0000-0002-1661-3587

Söz konusu kitap bölümü, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ekonometri Ana Bilim Dalı Nisan, 2020’de sunulan
“Kalıntılarla Genişletilmiş Yeni Bir Panel Birim Kök Test Önerisi:
RALS-CIPS Testi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

ATIF: Konat, G., Zeren, F. (2021). OECD Ülkeleri
İçin İşsizlik Histerisi Geçerli Mi? RALS-CIPS
Testinden Kanıtlar. Ercan KARAÇAR, Sezer
ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve
Yaklaşımlar* içinde (ss. 52-72). Konya, Çizgi Kitabevi
Yayımları.

- BÖLÜM 3 -

OECD ÜLKELERİ İÇİN İŞSİZLİK HİSTERİSİ GEÇERLİ Mİ? RALS-CIPS TESTİNDEN KANITLAR

Gökhan KONAT

*Arş. Gör. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ekonometri Bölümü, gokhan.konat@inonu.edu.tr*

 0000-0002-0964-7893

Fatma ZEREN

*Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ekonometri Bölümü, fatmazeren@gmail.com*

 0000-0002-1661-3587

GİRİŞ

21. yüzyıldan sonra dünyada birçok küresel mali krizin patlak vermesinin ardından birçok ülke ekonomisinde işsizlik en belirgin sorunlardan birisi olmuştur. İşsizlik, hem ekonomik ve sosyal boyutu olan bir kavramdır. Bu nedenle işsizlik çözüm aranması gereken konuların başında gelmektedir. İşsizlikteki sürekliliğin ve yüksek oranların ekonomik sonuçları bir veya daha fazla makroekonomik temel performansıyla birebir bağlantılı olduğu için gözden kaçırılmayacak bir konudur. İşsizliğin en temel özelliği yüksek ısrarı olmasıdır ve bu yüksek ısrara neden olan olgunun işsizlikte histeri hipotezinin ülkeler için geçerli olup olmadığı araştırmacılar tarafından sürekli incelenmektedir. Dolayısıyla politika yapıcılar için de elde edilen sonuçlar önem arz etmektedir. Histeri hipotezinin doğasında var olan varsayımlar göz önüne alındığında, eğer ele alınan işsizlik değişkeni farkı durağan ise seriyi etkileyen şokların kalıcı etkileri olmaktadır. Bu durum işsizlik dengesini bir seviyeden diğerine kaymasına neden olacaktır. Diğer taraftan seri düzeyde durağan ise şokun etkileri geçici olmakta ve işsizlik eninde sonunda denge düzeyine dönmektedir. Düzeyde durağan olan süreç için genel olarak işsizliğin doğal oranı hipotezi (NAIRU) olarak adlandırılmaktadır (Chang, 2011: 2208; Pehlivan vd., 2017: 27). Doğal işsizlik oranı enflasyonu hızlandırmayan işsizlik olarak da literatürde kullanılmaktadır. İşsizlik oranlarının ekonomide yaşanan şoklar neticesinde ortalamasına geri dönerek istikrarlı

bir enflasyon oranının gerçekleşmesi sağlanmaktadır (Camarero vd., 2006: 168-169). Doğal işsizlik hipotezi, ekonomide oluşan şokların işsizlik oranlarının doğal seviyesini etkilemeyeceğini ya da geçici bir etki oluşturacağını savunmaktadır (Papell vd., 2000: 310).

Geleneksel olarak, enflasyon ve işsizliğin ters bir ilişkiye sahip olduğu bilinmektedir. Politika açısından, ekonomik çıktıyı artırmada ve işsizliği azaltmada etkili olan politikaların enflasyonu artırma eğiliminde olduğu, enflasyonu dizginleyen politikaların ise ekonomiyi sık sık kısıtladığı ve işsizliği kötüleştirdiği düşünülmektedir (Yaya vd. 2019: 2782). Artan enflasyon oranları fiyat artışının yaşanmasına yol açmakta, böyle bir durumda çalışanlar reel ücretlerinde artışın yaşanmasını beklemektedirler. Ancak işverenler açısından oluşacak maliyet artışı karşısında işten çıkışlar yaşanmakta ve bu durum işsizlik sorununun yaşanmasına yol açmaktadır.

Birçok gelişmiş ülkede yüksek işsizlik oranlarının devam etmesi ilk petrol şokundan bu yana, hangi paradigmanın işsizliğin olumsuz davranışını daha iyi açıklayabileceği konusunda birçok tartışmanın konusu olmuştur. Phelps (1967, 1968) ve Friedman (1968) geleneksel doğal oran teorisi, işsizlik oranının ekonominin temellerine bağlı olarak belirlenen bazı doğal veya denge düzeyi civarında dalgalandığını varsaymaktadır. Başlangıçta doğal oranın belirlenmesini açıklayan teorilerin yokluğu pratikte sabit olduğu anlamına gelirken, sonraki gelişmeler ekonomiler ve zaman içindeki farklılıklardan sorumlu işgücü verimliliği, teknolojik değişim, reel faiz oranları, reel döviz kurları ve enerji fiyatları gibi yapısal faktörleri açıklamaya yoğunlaşmıştır. Phelps (1994) yapısalcı görüşe göre işsizliğe yönelik çoğu şok geçicidir, ancak nadiren doğal oran, yukarıda bahsedilen yapısal faktörlerin varyasyonlarından etkilenecek kalıcı olarak değişir. Sonuç olarak, işsizlik oranı, değişen bir ortalama etrafında durağan olan bir süreç olarak karakterize edilebilir. Doğal oran ve yapısalcı yaklaşımların aksine histeri hipotezi, şokların işsizlik seviyelerini kalıcı olarak etkileyebileceğini ima etmektedir (García-Cintado vd. 2015: 244).

Histerinin kaynaklarını açıklayan üç temel yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilki Blanchard ve Summers (1986, 1987) ve Lindbeck ve Snower (1988) tarafından önerilen insider–outsider teoridir. Bu teoriye göre işsizlik oranının hızlanmayan enflasyon oranı (NAIRU) doğal oran hipotezidir. Enflasyon hızının denge düzeyi etrafında işlediği ve işsizlik oranının durağan bir zaman süreci olduğu varsayılmaktadır. İkincisi Layard vd. (1991), Pissarides (1992) ve Blanchard ve Diamond (1994) tarafından önerilen uzun vadeli işsizlik teorisidir. Bu teoriye göre denge seviyesi etrafında dönen işsizlik oranlarının yapısal değişiklikler nedeniyle zaman zaman değiştiğini varsayan yapısal çöküş hipotezidir ve bu yapısal yaklaşım olarak bilinmektedir. Üçüncüsü ise Bean (1994) tarafından önerilen sermaye kavgası (capital scrapping)'dir. Ortaya koyulan teorilerin açıklanması için birim kök testlerinden yararlanılmaktadır (García-Cintado vd. 2015: 244).

İşsizlik küresel bir sorun haline gelmekte ve Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve diğer gelişmiş ülkelerdeki büyümenin yavaşlaması ve 2000'li yılların ikinci yarısında yaşanan küresel kriz nedeniyle ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Finansal piyasalar arasındaki entegrasyon, krizi hızla dünyadaki diğer ülke ve bölgelere yaymıştır. Finansal piyasalardaki şok, güvenilirlik ve güvenilirlik sorunlarını da beraberinde getirmekte ve yatırım, üretim ve tüketimin azalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu ekonomik daralma nedeniyle birçok kişi işsiz kalmaktadır (Gür, 2015: 192). İşsizlik oranlarının davranışını açıklayan rakip teoriler arasında ayırım yapmak için, birim kök testleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Histeri hipotezi bir birim kök süreci olarak formüle edilmiştir ve reddedilmesi halinde doğal oran hipotezine veya yapısalcı hipoteze destek verdiği manası içermektedir.

İşsizlik histerisi için farklı nedenler öne sürülmektedir. Örneğin, geleneksel Keynesyen model, yüksek işsizlik oranlarının kalıcılığını, nominal ücretlerin toplam talep şoklarına göre yavaş bir şekilde ayarlanmasının bir sonucu olarak kabul eder (Srinivasan ve Mitra, 2016). Ücret esnekliği, Lindbeck ve Snower (1988) tarafından önerilen içeriden dışarıdan gelen modelinde gösterilmiştir. Burada, hâlihazırda içerden çalışanlar, sendika üyeleri veya işçiler, ücret pazarlığında büyük bir hâkimiyete

sahiptir ve firmaların boşluk ve eğitim maliyetleri arttığında daha yüksek ücret talep edebilir (Dreger & Reimers, 2009). Bununla birlikte, uzun vadeli işsizler olan yabancılar, daha düşük ücretleri kendilerine istihdam sağlamanın maliyeti olarak kabul edebildiklerinden, pazarlık gücünden yoksundurlar. Dengeli pazarlık pozisyonları göz önüne alındığında, ücret seviyeleri sabit kalır ve düşme eğiliminde değildir ve yüksek denge ücretleri, içeridekilerin pazarlık gücü tarafından sürdürülen işsizlik histerisini göstermektedir. Bu nedenle, genel olarak, işsizlik histerezisi, işgücü piyasası düzenlemelerinin ve katılıklarının bir sonucu olarak görülmektedir (Omay vd., 2020: 330).

Makroekonomik literatür mali gelişim, ekonomik gelişim teknolojik gelişim, kültürel aktarım, trendsel paylaşım ya da krizler gibi gözlenemeyen ortak faktörlerin varlığından çokça bahsetmektedir. Bu nedenle işsizlik oranları gibi birçok ekonomik ve finansal değişkenler bu ortak faktörlerden etkilenmektedir. Ekonomik büyüme, nüfus, enflasyon oranı, faiz oranları, döviz kurlarındaki değişiklikler ve diğer çeşitli faktörler işsizliğe neden olmaktadır. Bununla birlikte, büyümedeki düşüş, işsizlikteki artış, döviz kurundaki değer artışı ve dış borç artması spekülasyon ataklarına neden olmaktadır (Tatar & Erdoğan, 2020:49).

Furuoka (2012), sendikaların ve işsizlik yardımlarının işsizlik davranışı düzeylerini netleştiren faktörler olduğunu belirtmiştir. Örneğin, güçlü sendikalara sahip ülkeler daha az dinamik işgücü piyasasına sahiptir ve bu ülkenin işsizlik oranı normale dönme eğilimindedir. Ancak sendika zayıfsa, işgücü piyasası daha dinamik hale gelir ve dolaylı olarak işsizlik oranı tersine döneceği anlamına gelir. İşsizlik yardımlarının sağlanması, işsizlerin daha uzun süre işsiz kalmasına da yol açacak ve işsizlik yardımlarının olmaması işsizlerin zamanında iş bulmasına neden olacaktır. İşsizlik yardımlarının başlangıçta sağlanması, işsizlik oranında gecikmeye yol açabilirken, bu yardımların olmaması işsizliği denge düzeyine dönmeye zorlayabilir. Dolayısıyla işgücü koruma politikaları zayıf olduğu veya genel olarak tam olarak uygulanmadığı için yanlış yorumlanabilmektedir. Para ve maliye politikasının döngüsel olduğuna ve daha az ölçüde olsa da, piyasa yanlısı yapısal reformun özel

yatırımlarda kamu yatırımlarındaki düşüşün ötesinde bir artışa neden olmadığına dair artan kanıtlar mevcuttur. Histerinin nedeni, bulguların politika sonuçlarını ortaya çıkarmak için önemli olmaktadır (Mednik vd., 2012: 463-464).

Panel birim kök testleri 2000'li yılların başında literatüre girmiş ve çok hızlı ilerleme sergilemiştir. Birim kök testleri panel verilerinin veri üretme sürecinin durağan olup olmadığını belirlemek için kullanılır. Panel birim kök çerçevesinde birinci ve ikinci nesil olmak üzere iki tip test geliştirilmiştir. Birinci nesil testler, birimler arasında yatay-kesitsel bağımsızlık varsayımına dayalı olarak geliştirilmiştir. Panel veri yaklaşımındaki birimler arasında bir korelasyon varsa, bu testlerin istatistiklerinin asimptotik özellikleri etkilenebilir. Bu nedenle, birimler arasında korelasyon varlığını dikkate alan ikinci nesil testler geliştirilmiştir. Yatay kesit bağımlılık probleminin üstesinden gelmek için literatürde başlıca üç yaklaşım önerilmiştir. Birinci yaklaşımda, yatay kesit bağımlılığı varsayımı altında test istatistiklerinin dağılımında bootstrap örnekleme kullanılmıştır. İkinci yaklaşımda, birimler arası korelasyon ortak faktörler yardımıyla modellenmiştir. Üçüncü yaklaşımda, faktörleri tahmin etmek yerine modele faktörler eklenmesi önerilmiştir (Zeren ve İşlek, 2019: 72-73). Fakat panel birim kök test literatüründeki bu gelişmelere rağmen bazen serilerin hata terimlerinin normal dağılım sergilemediği halde normal dağılım sergiliyormuş gibi varsaymak yanlış ve yanıltıcı sonuçlar elde edilmesine yol açmaktadır. Bu amaçla Im ve Schmidt (2008) tarafından önerilen kalıntılarla genişletilmiş en küçük kareler (Residual Augmented Least Squares-RALS) tahmincileri, Pesaran (2007) tarafından önerilen panel birim kök test yapısına dâhil edilerek daha güçlü sonuçlar elde edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla CIPS test sürecini oluşturan CADF regresyonuna hata terimlerinin ikinci ve üçüncü momentleri eklenerek kalıntıların normal dağılmama bilgisini dikkate alan yapıya genişleterek, işsizlik oranları serisinin durağanlık analizi gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla çalışmada, seçilmiş 31 OECD ülkesi için işsizlik histerisi kalıntıların normal dağılmama bilgisi kullanılarak sınanmıştır. OECD ülkeleri için histeri geçerliliğinin sınanması amacı ile yapılan bu çalışmada bir sonraki bölüm ilgili literatür açıklamaktadır. Üçüncü bölüm

veri seti ve ekonometrik yöntemi, dördüncü bölüm ampirik bulguları vermektedir. Son olarak çalışma sonuç ve değerlendirme kısmı ile tamamlanmaktadır.

İLGİLİ LİTERATÜR

Histeri teorisi ilk olarak Blanchard ve Summers (1986) tarafından ortaya atıldı ve iktisat literatüründe histerezisin üç ana açıklama grubu vardır: İçeriden insider-outsider teorisi, süreç (duration) teorisi ve sermaye stoku teorisi. Insider-outsider teorisine göre, insider yani içerdekiler (çalışan işçiler), ekonomideki işsizlikten bağımsız olarak ücretlerin belirlenmesinde piyasa gücüne sahiptir. Süreç teorisi, işsizlik süresinin işgücü talebi ve işsizliğin işgücü arzı üzerindeki olumsuz etkileri ile ilgilidir. Başka bir deyişle, uzun süreli işsizler firmalar için daha az cezbedici çünkü firmalar bu işçilerin üretkenliğinin azaldığına inanmaktadır. Sermaye stoku teorisi, olumsuz talep şoklarının, işsizliğin artmasına neden olan sermaye stokunun azalması üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. İşsizliğin devam etmesi daha sonra sermaye stokunu yeniden artırmanın çok zaman almasıyla açıklanmaktadır. Tüm bu açıklamaların sonucunda ekonomide yaşanan geçici şokların işsizlik üzerinde kalıcı etkileri olabilmektedir.

Brunello (1990), 1955-1987 dönemi için Japonya için histerinin geçerli olduğunu belirlemiştir. Mitchell (1993) bazı OECD ülkeleri için histerinin geçerli olduğunu belirtmiştir. Jaeger ve Parkinson (1994) yine Almanya, Birleşik Krallık ve Kanada'da işsizlik histerisinin var olduğunu ancak ABD için geçerli olmadığını ifade etmiştir. Røed (1996), 16 OECD ülkesinde işsizlik histerisinin araştırmış ve Avustralya, Kanada, Japonya ve bazı Avrupa ülkelerinde geçerli olduğu yönünde kanıtlar sunmuştur. Song ve Wu (1998) 15 OECD ülkesi için histerinin geçerli olmadığını, Arestis ve Mariscal (1999) 26 OECD ülkesinden sadece 4 ülke için histerinin geçerli olduğunu, Papell vd. (2000) 16 OECD ülkesinden sadece 1 ülke için histerinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Leon-Ledesma (2002) 51 ABD eyaleti için histerinin geçerli olduğunu ve 12 AB ülkesi için geçerli olmadığını ifade etmiştir. Fève vd. (2003), 21 OECD ülkesinden sadece 8 ülkede histerinin geçerli olmadığını, Smyth (2003), 6 Avusturalya eyaleti için, Camarero ve Tamarit (2004) 19 OECD ülkesi için, Camarero vd. (2005), 9

AB ülkesi için, Camarero vd. (2006) 19 OECD ülkesi için, Christopoulos ve León - Ledesma (2007) 12 AB ülkesi için, Lee vd. (2009) ise 19 OECD ülkesi için histerinin geçerli olmadığı yönünde bulgular elde etmiştir. Romero-Ávila ve Usabiaga (2008) İspanya bölgeleri için, Yılcı (2009) Türkiye için, Gomes ve Silva (2009) Brezilya'nın altı metropol bölgesi için, Lee vd. (2010) 9 Asya ülkesi için histerinin geçerli olduğu yönünde sonuçlar elde etmişlerdir. Lee (2010) 29 OECD ülkesinden 6 ülke için, Yıldırım (2011) ve Koçyiğit vd. (2011) Türkiye için histeri hipotezinin destekler nitelikte kanıtlar elde etmişlerdir. Chang (2011) 17 OECD ülkesinden 6 ülke hariç, Mednik vd. (2012) 13 Latin Amerika ülkesinden çoğu için, Özcan (2012) ise 23 OECD ülkesinden çoğu için histerinin geçerli olduğunu söylemişlerdir. Furuoka (2012) 12 Doğu Asya-Pasifik ülkesi için, Srinivasan ve Mitra (2012) Almanya ve Fransa için histerinin geçerli olmadığını ifade etmişlerdir. Ayala vd. (2012) 18 Latin Amerika ülkesinden 16 ülke için Dritsaki ve Dirtsaki (2013) Yunanistan, İrlanda ve Portekiz için, Saraç (2014) Türkiye için, Cheng vd. (2014) PIIGS ülkeleri için Portekiz ve İspanya hariç histerinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Doğru (2014) 12 Euro Bölgesi'nin çoğu için, Furuoka (2014) 5 Asya-Pasifik ülkesi için, Bolat vd. (2014) 17 AB ülkesi için, Munir ve Ching (2015) 11 Asya ülkesi için histerinin geçerli olmadığını ifade etmişlerdir. García-Cintado vd. (2015) 17 İspanyol bölgesi için, Özkan ve Altınsoy (2015), Bayrakdar (2015), Çekiç (2016), Kahyaoğlu vd. (2016) Türkiye için, Marjanovic vd. (2015) geçiş ülkelerinin çoğunda, Bekmez ve Özpolat (2016) 17 OECD ülkesinden sadece 8 ülke için histerinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Klinger ve Weber (2016) Almanya için histerinin geçerli ABD için geçerli olmadığını, Güriş vd. (2017) Türkiye için histerinin geçerli olmadığını ifade etmişlerdir. Li vd. (2017) 1960-2011 dönemi için PIIGS ülkeleri için yaptıkları çalışmada sadece Yunanistan için histerinin geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Meng vd. (2017) 14 OECD ülkesinden sadece 4 ülke için, Marques vd. (2017) 29 OECD ülkesi için, Özpençe ve Ergen (2017) Türkiye için, Caporale ve Gil-Alana (2018) 11 Afrika ülkesi için, Albulescu ve Tiwari (2018) 8 AB ülkesi için, Öztürk (2020) ve Bayat vd. (2020) Türkiye için, histerinin geçerli olduğu yönünde sonuçlar elde etmişlerdir. Xie vd. (2018) 9 Doğu Avrupa ülkesinden sadece 2 ülke için, Yaya vd. (2019) 42 Afrika ülkesi için sadece 7 ülkede, Tekin (2018) Türkiye için, Khraief vd.

(2020) 29 OECD ülkesinden sadece 4 ülke için, Omay vd. (2020) 50 ABD eyaletinden sadece 3 eyalet için histerinin geçerli olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir. Bolat vd. (2021) 1960-2019 döneminde Kanada için yaptıkları çalışmada histerinin geçerli olmadığını ifade etmişlerdir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, seçilmiş 31 OECD üyesi ülkesi (Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Japonya, Güney Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık, ABD, Şili, Estonya, İsrail ve Slovenya) için işsizlik oranlarının durağan olup olmadığı yani histeri sınaması gerçekleştirilmektedir. Bu amaçla OECD resmi veri tabanından erişilen işgücünün toplam yüzdesi olarak işsizlik oranı veri seti kullanılmıştır. 1999-2019 yıllık veri seti için Pesaran (2007) CIPS panel birim kök testi ile kalıntıların normal dağılmama ihtimalini göz önünde bulunduran RALS terimleri ile genişletilen CIPS testi (RALS-CIPS) kullanılarak sınamalar gerçekleştirilmiştir.

Pesaran (2007) CIPS Panel Birim Kök Testi

Pesaran (2007) tarafından önerilen bu test yatay kesit bağımlılığına izin veren formda tanımlanmıştır ve ikinci nesil bir test olarak ekonometri literatüründe yerini almıştır. Im, Pesaran ve Shin (IPS, 2003) testine dayanan CIPS testinin model yapısı otoregresif katsayılar da yatay kesitsel heterojenliğe izin vermekte ve tek bir ortak faktör spesifikasyonuna dayanmaktadır. Pesaran (2007) CIPS panel birim kök testini ADF regresyonlarının gecikmeli yatay kesit ortalaması ve yatay kesit ortalamasının gecikmeli ilk farkları ile genişletmiştir. Bu testte bireysel serilerin birinci farkları ve gecikme düzeylerinin yatay kesit ortalamaları kullanılmıştır ve ADF regresyonları ile test istatistikleri hesaplanmıştır. Dinamik doğrusal heterojen panel veri modeli kullanılarak CIPS test prosedürü aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + u_{it}, \quad i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \quad (1)$$

$$u_{it} = \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada f_t birimleri etkileyen fakat gözlemlenemeyen ortak etkileri ifade etmekte ve ortak etkiler yatay-kesit bağımlılığına neden olduğu varsayılmaktadır. ε_{it} ise birimlere özgü hatayı temsil etmektedir. Daha genel olarak durağan bir genel otoregresif süreç (1) ve (2) nolu eşitliklerinden aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Burada y_{it} yatay kesit ortalamaları, ortak faktör olan f_t yerine kullanılmıştır. Yani ortak faktör, $\bar{y}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N y_{it}$ olmakta ve gecikmeli değerleri $\bar{y}_{t-1}, \bar{y}_{t-2}, \dots$ şeklinde ifade edilmektedir (Pesaran, 2007: 266-268). Sıfır hipotezi altındaki birim köklü yapı sınanmaktadır. Bütün i 'ler için sıfır hipotez ve heterojenlik varsayımına dayanan temel hipotez aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$H_0: \beta_i = 0$$

$$H_1: \beta_1 < 0, \beta_2 < 0, \dots, \beta_{N_0} < 0, \quad N_0 \leq N$$

Model için bireysel CADF regresyon formu aşağıdaki gibidir:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (4)$$

Test istatistiği olarak CADF regresyonundan elde edilen b_i parametresinin EKK tahmininin t -oranından elde edilmektedir. t -oranı $t_i(N, T)$ ile gösterilir ve aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (Pesaran, 2007: 269):

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta y_i' \bar{M}_w y_{i,-1}}{\hat{\sigma}_i (y_i' \bar{M}_w y_{i,-1})^{1/2}} \quad (5)$$

Burada (4) nolu eşitlikten her bir birim için ayrı ayrı CADF regresyonu hesaplanmakta ve (5) nolu eşitlik bireysel CADF t - *istatistiği* olmaktadır. Panelin geneli için bireysel CADF test istatistiklerinin ortalaması kullanılmıştır ve IPS testine dayanan CIPS istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

$$CIPS(N, T) = \bar{t} - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (6)$$

Pesaran (2007) bireysel hata terimlerindeki serisel korelasyonun varlığı durumunda istatistiğin dağılımında herhangi bir değişiklik olmadan (4) nolu eşitlikteki CADF

regresyonuna uygun sayıda gecikmeli değerlerin eklenmesiyle test prosedürü kolayca genişletilebileceğini önermiş ve aşağıdaki gibi göstermiştir:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i + c_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^p d_{ij} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{j=1}^p \delta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + e_{it} \quad (7)$$

(7) nolu eşitlik p inci dereceden bireysel hata teriminin hem yatay-kesitsel hem de serisel korelasyonlu regresyonu temsil etmektedir.

Kalıntılarla Genişletilmiş En Küçük Kareler (RALS) Tahmincileri

Normallik varsayımı altında literatürde bilinen ve sıklıkla kullanılan yöntemlerin en başında en küçük kareler (EKK) tahmini gelmektedir. Fakat hatalar normal bir dağılım sergilemiyorsa yüksek dereceden momentlerin regresörlere bağlı olmadığı bilgisinden faydalanarak etkinlik kazanılacağı ifade edilmektedir. Yüksek dereceden momentlerin regresörlere bağlı olmadığı varsayımı ile geliştirilmiş momentler yöntemi (GMM) kullanılabilir ve GMM tahmincilerine asimptotik olarak denk gelen basit tahminciler elde edilebilir. Bu tahminciler, EKK kalıntılarının fonksiyonlarıyla zenginleştirilen doğrusal regresyonları ile hesaplanabilmektedir (Im ve Schmidt, 2008: 219).

Hansen (1995), durağan kovaryantlar ile genişletilmiş birim kök sınaması geliştirmiş ve RALS tabanlı testlerin dağılımı sınırlandırılmıştır. Çalışmasında hata terimiyle ilişkili olan değişkenlerle genişletilmiş eşitliği test ederek tahminin etkinliğini artırdığı için durağan kovaryantlar ile genişletilen regresyonun hata varyansının, Dickey-Fuller regresyonun hata varyansından daha küçük olduğunu göstermiştir. RALS temelli testlerin dayanağı bu temel fikir ile paralellik göstermektedir. RALS tekniğinde genellikle ihmal edilen normal olmayan hatalar içerisindeki değerli bilgi kullanılmaktadır. Böyle bilgilerden faydalandığı için RALS tekniğine dayanan birim kök testleri önemli güç kazançları sağladığı belirtilmektedir (Im vd. 2014: 317).

y_i , $i = 1, 2, \dots, N$; μ ortalama ve σ^2 varyans ile tesadüfi bir örneklem olmak üzere; $\mu_j = E(y - \mu)^j$, $j = 2, 3, \dots$ olarak ve μ_j 'nin tüm j için sonlu olduğu varsayımı altında örneklem ortalaması, moment durumunda $E(y - \mu) = 0$ eşitliğine bağlı olmakta ve normallik altında etkin tahmin edici olarak bilinmektedir.

$E[(y - \mu)^2 - \sigma^2] = 0$ olan ikinci moment şartı için, eğer σ^2 bilinmiyorsa, μ GMM tahmini hala örneklem ortalamasını ifade etmektedir. Ancak σ^2 biliniyorsa, farklı bir tahminci elde edilir ve bu tahminci $\mu_3 = 0$ olmadıkça örneklem ortalamasından daha etkin olmaktadır. Benzer şekilde, üçüncü momentin bilgisi $\mu_4 = 3\sigma^4$ olmadıkça örnek ortalaması iyileşmektedir. Bu sonuçların daha yüksek dereceden momentlere artırıldığı ve aslında bütün daha yüksek mertebeden momentlerin mevcut olduğu ancak ortalama için bilgi sahibi olunmayan tek dağılımın normal dağılım olduğu varsayılmaktadır. Etkinlik kazançları mümkün olduğunda, bir sabit ve kalıntıların belli fonksiyonlarının üzerine y regres edilerek momentlerin bu kazançları sağlanmaktadır. Bu momentler RALS tahmincileri olarak literatürde bilinmektedir (Im ve Schmidt, 2008: 219-220).

RALS tahmincileri için aşağıdaki gibi bir basit doğrusal regresyon modeli kurulmuştur:

$$y_t = \phi' z_t + u_t \quad (8)$$

$t = 1, \dots, T$, $z_t = (1 x_t')$, x_t , t zamanında gözlemlenen $(k - 1) \times 1$ boyutlu zaman serileri ve $\phi = (\alpha \beta)'$ parametreler vektörüdür. α sabittir ve β , $(k - 1) \times 1$ boyutlu bağımsız değişkenlerin katsayı vektörüdür ve u_t sıfır etrafında bağımsız özdeş dağılım gösteren simetrik bir fonksiyondur. RALS tahmincileri $E[z_t u_t] = 0$, $E[z_t (u_t^3 - \mu_3)] = 0$, $E[z_t (u_t^2 - \sigma^2)] = 0$ şartlı momentlerine dayalı GMM tahmincileri olabilmektedir. Şartlı momentlerdeki σ^2 , u_t 'nin varyansını ve μ_i , u_t 'nin i . merkezi momenti olarak ifade edilmektedir (Im ve Schmidt, 2008: 221).

Kalıntılarla Genişletilmiş Fonksiyonlu RALS-CADF ve RALS-CIPS Panel Birim Kök Testi

CIPS testi, bireysel CADF test istatistiklerinin ortalamalarına dayanmaktadır. Aynı mantıkla RALS-CADF ve RALS-CIPS test istatistiklerinin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için öncelikle panelin her bir birimine ait kalıntılardan yararlanılarak RALS terimleri elde edilmiştir:

$$\hat{w}_t = [\hat{\varepsilon}_t^2 - m_2, \hat{\varepsilon}_t^3 - m_3 - 3m_2 \hat{\varepsilon}_t] \quad (9)$$

Burada $m_j = T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{e}_t^j$, $j = 2,3$ için, $m_2 = \hat{\sigma}_{\hat{e}_{kt}}^2$ 'dir. Yani ikinci moment ya da kısaca varyans olarak bilinmektedir. m_3 ise üçüncü moment olarak bilinir (Tatar, 2021: 249). Kalıntılar vasıtası ile elde edilen \hat{w}_t , CADF denklemine dâhil edilerek RALS-CADF regresyonu elde edilmiştir. Burada normal dağılmama bilgisi kullanılmak istenmekte ve böylelikle hataların normal dışı dağılım sergilemesi durumunda diğer tahmin yöntemlerinden daha güçlü sonuçlar elde edilmesi amaçlanmaktadır. (4) nolu eşitlikteki CADF denkleminde, kalıntılardan elde edilen momentler modele dahil edildiğinde RALS terimlerinin eklenmiş CADF formu aşağıdaki gibi olmaktadır:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + \gamma_2' \hat{w}_{it} + e_{it} \quad (10)$$

(10) nolu eşitlik kalıntılarla genişletilmiş CADF (RALS-CADF) olarak adlandırılabilir. Bu denklem CIPS testine benzer şekilde birim kök sıfır hipotezini sınamak için b_i parametresinin EKK t istatistiğinden faydalanmaktadır. Panelin geneline ait test istatistiği elde etmek için ise yine her bir bireysel test istatistikleri tahmin edilmektedir. RALS-CADF t-istatistiği kullanılarak IPS testinin yatay kesitsel geliştirilmiş versiyonuna dayanan CIPS istatistiği (RALS-CIPS) aşağıdaki şekildedir:

$$RALS - CIPS (N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (11)$$

Bu testin temel ve alternatif hipotezi Pesaran (2007) CIPS testi ile aynıdır. Yine bireysel hata terimlerinin serisel korelasyon içermesi halinde (10) nolu eşitlik olan RALS-CADF regresyonuna uygun sayıda bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eklenerek aşağıdaki gibi bir denklem formu elde edilebilmektedir:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i + c_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^p d_{ij} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{j=1}^p \delta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + \gamma_2' \hat{w}_{it} + e_{it} \quad (12)$$

(12) nolu eşitlik için de ayrı ayrı bireysel RALS-CADF regresyonu hesaplamakta ve sıfır hipotez sınaması için b_i parametresinin EKK t istatistiği kullanılmaktadır (Konat, 2020: 69-71).

BULGULAR

Bu bölümde seçilmiş 31 OECD ülkesi (Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Japonya, Güney Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık, ABD, Şili, Estonya, İsrail ve Slovenya) için işsizlik histerisinin Pesaran (2007) CIPS ve CADF ile RALS-CADF ve RALS-CIPS test sonuçları sunulmaktadır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır.

Tablo 1: CADF ve CIPS testi sonuçları

Avustralya	-2.148
Avusturya	-2.296
Belçika	-2.276
Kanada	-1.308
Çek Cumhuriyeti	-0.240
Danimarka	0.838
Finlandiya	-1.519
Fransa	-4.891***
Almanya	-1.104
Yunanistan	1.963
Macaristan	-1.355
İrlanda	-1.550
İtalya	-0.554
Japonya	0.393
Güney Kore	-10.812
Lüksemburg	-0.857
Meksika	-2.133
Hollanda	-1.204
Yeni Zelanda	-4.295***
Norveç	-1.953
Polonya	-0.805
Portekiz	-1.688
Slovakya	-0.547
İspanya	-0.432
İsveç	-0.998
Birleşik Krallık	-0.675
ABD	-2.339
Şili	-0.252
Estonya	-1.046

İsrail	-0.939		
Slovenya	-1.289		
CIPS Test İstatistiği	%1	%5	%10
	-1.559	-2.32	-2.15
			-2.07

Not: CADF %1, %5 ve %10 için kritik değerler sırasıyla; -4.35, -3.43, -3.01'dir.

Tablo 1'den elde edilen panelin geneli için sonuç veren CIPS testine göre hesaplanan test istatistiğinin Pesaran (2007) tarafından raporlanan kritik değerlerden küçük olduğu yani serinin birim kök içerdiği ve dolayısıyla OECD ülke grubu için histerinin geçerli olduğu sonucuna varılmaktadır. Bireysel test istatistikleri açısından ise sadece Fransa ve Yeni Zelanda için histerinin geçerli olmadığı yani bu iki ülkenin işsizlik oranı serisinin durağan olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer 29 ülkede ise CADF test sonuçlarına göre histerinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 2: RALS-CADF ve RALS-CIPS testi sonuçları

Avustralya	-3.712**
Avusturya	-4.949***
Belçika	-1.986
Kanada	-2.040
Çek Cumhuriyeti	-0.317
Danimarka	1.284
Finlandiya	-1.867
Fransa	-4.310***
Almanya	-0.983
Yunanistan	1.877
Macaristan	-1.718
İrlanda	-1.513
İtalya	-2.084
Japonya	-0.014
Güney Kore	-13.944***
Lüksemburg	-1.359
Meksika	-2.808*
Hollanda	-2.552
Yeni Zelanda	-8.175***
Norveç	-5.668***
Polonya	-0.067
Portekiz	-1.334
Slovakya	-2.071
İspanya	-0.131

İsveç	-1.340		
Birleşik Krallık	0.071		
ABD	-6.834***		
Şili	-0.607		
Estonya	-3.252**		
İsrail	-0.781		
Slovenya	-1.778		
RALS-CIPS Test İstatistiği	%1	%5	%10
	-2.418***	-2.105	-1.927
		-1.837	

Not: RALS-CADF %1, %5 ve %10 için kritik değerler sırasıyla -3.799, -3.080, -2.711'dir.

Tablo 2'den elde edilen panelin geneli için sonuç veren ve kalıntıların normal dağılmama ihtimalini göz önünde bulunduran RALS-CIPS test sonuçlarına göre hesaplanan test istatistiğinin kritik değerlerden büyük olduğu yani serinin birim kök içermediği ve dolayısıyla durağan bir yapı sergilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sebeple bu test sonucuna göre OECD ülke grubu için histerinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bireysel test istatistikleri incelendiği zaman Avusturalya, Avusturya, Fransa, Güney Kore, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç, ABD ve Estonya için histerinin geçerli olmadığı yani bu dokuz ülke için işsizlik oranı serisinin durağan olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer 22 ülkede ise RALS-CADF test sonuçlarına göre histerinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Ampirik analiz sonuçlarına göre CIPS testinin birim kök içerdiği görülürken, RALS-CIPS testinin ise durağan bir yapı sergilemesi bu analizde kullanılan ülke grubu için kalıntıların momentlerinden oluşan ilave bilgi kullandığı için RALS-CIPS testinin daha güçlü olduğu şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Politika açısından, işsizlik oranları serisinin ekonomi politikalarının etkinliği konusunda önemli ipuçları sağladığı çok açıktır. Histeri hipotezi, yüksek işsizliğin devam edebileceğini ve politika önlemleri alınmayıp kendi başına bırakılırsa uzun vadede ekonomik bir tehdit olmaya devam edebileceğini öne sürmektedir. Bu nedenle, uzun süren durgunluklarda işsizlik oranını düşürmek ve işsizliği yeniden başlangıçtaki denge düzeyine getirmek için Keynesyen talebe dayalı ve yapısal

politikaların bir kombinasyonu uygulanmalıdır. Bununla birlikte, doğal oran hipotezi durumunda, hükümet müdahalesi veya toplam talep politikalarına duyulan ihtiyaç daha az bağlayıcıdır, çünkü işsizlik sonunda denge düzeyine dönecektir. Yapısalcı hipotez, işsizlik oranlarının seviyesindeki veya eğilimindeki yapısal kırılmaları göz ardı eden politika modellerinin, hükümet müdahalesinin boşa harcanan maliyetlerini önleyemeyeceğini ve bunun da diğer makroekonomik değişkenlerde dalgalanmalara neden olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, yapısalcı hipotez doğrulanırsa, hükümetin işgücü piyasası politikasının bir parçası olarak işsizlik konusuna fazla dikkat etmesi gerekli değildir.

Hata terimlerinin normal dağılıma sahip olması en önemli varsayımların başında gelmektedir. Fakat bazen bu durum dikkate alınmamakta ve hata terimi normal dağılım sergilemediği zaman yanlış ve yanıltıcı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu amaçla kalıntıların normal dağılmama bilgisi göz önünde bulundurularak RALS terimleri kullanılmış ve bu olumsuz durumun önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple Pesaran (2007) tarafından literatüre kazandırılan CIPS testine hata terimlerinin ikinci ve üçüncü momentleri eklenerek kalıntıların normal dağılmama bilgisini dikkate alan yapıya genişletilmiştir. Seçilmiş 31 OECD ülkesi için histerinin geçerliliğinin araştırıldığı bu çalışmada, 1999-2019 dönemi için işsizlik oran verileri kullanılarak sınamalar gerçekleştirilmiştir ve CIPS testi sonuçlarına göre histerinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. RALS-CIPS test sonuçlarına göre ise CIPS testinin tam aksi yönünde seçilmiş OECD ülke grubu için histerinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar Mitchell (1993), Røed (1996), Chang (2011), Özcan (2012) ve Marques vd. (2017)'nin elde ettiği sonuçlarla aksine sınamada histerinin geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Song ve Wu (1998), Arestis ve Mariscal (1999), Papell vd. (2000), Camarero ve Tamarit (2004), Camarero vd. (2006), Lee ve Chang (2008), Lee vd. (2009), Bekmez ve Özpolat (2016), Meng vd. (2017) ve Khraief vd. (2020)'nin elde ettiği sonuçlarla ise paralellik taşıdığını göstermektedir. Bu sonuçlara göre OECD gibi ekonomik işbirliği topluluklarında diğer bireysel ya da gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere göre işgücü hareketliliğinin daha fazla olduğu ve ücret enflasyonunun da makul seviyelerde olduğu sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

- Albulescu, C. T., & Tiwari, A. K. (2018). Unemployment persistence in EU countries: new evidence using bounded unit root tests. *Applied Economics Letters*, 25(12), 807-810.
- Arestis, P., & Mariscal, I. B. F. (1999). Unit roots and structural breaks in OECD unemployment. *Economics Letters*, 65(2), 149-156.
- Ayala, A. (2012). Unemployment Hysteresis: Empirical Evidence for Latin America, *Journal of Applied Economics*, Vol XV, No. 2, 213-233
- Bayat, T., Temiz, M., & Konat, G. (2020). Türkiye’de işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliği üzerine amprik bir çalışma (1923-2019). *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 5(7): 1-8.
- Bayrakdar, S. (2015). Türkiye için işsizlik histerisi ya da doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerliliğinin sınanması. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 45-61.
- Bean, C. (1997). The role of demand-management policies in reducing unemployment. *Unemployment policy: Government options for the labour market*, 83-111.
- Bekmez, S. & Özpolat, A. (2016). Hysteresis Effect on Unemployment for Men and Women: A Panel Unit Root Test for OECD Countries. *International Journal of Financial Research*. 7(2). 122-133.
- Blanchard, O. J., & Summers, L. H. (1986). Hysteresis and the European unemployment problem. *NBER macroeconomics annual*, 1, 15-78.
- Blanchard, O.J., & Summers, L. (1987). Hysteresis in unemployment. *Eur. Econ. Rev.* 31 (1–2), 288–295.
- Blanchard, O. J., & Diamond, P. (1994). Ranking, unemployment duration, and wages. *The Review of Economic Studies*, 61(3), 417-434.
- Bolat, S., Tiwari, A. K., & Erdayi, A. U. (2014). Unemployment Hysteresis in the Eurozone Area: Evidences from Nonlinear Heterogeneous Panel Unit Root Test. *Applied Economics Letters*, 21(8), 536-540.
- Bolat S., Belke, M. & Omay, T. (2021). Hysteresis Hypothesis vs. Structuralist View in Canada: A New Test for The Sharp Break And Smooth Shift. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 55(2).
- Brunello, G. (1990). Hysteresis and “the Japanese unemployment problem”: a preliminary investigation. *Oxford Economic Papers*, 42(3), 483-500.
- Camarero, M., & Tamarit, C. (2004). Hysteresis vs. natural rate of unemployment: New evidence for OECD countries. *Economics Letters*, 84, 413–417.
- Camarero, M., Carrion-i-Silvestre, J.L., & Tamarit, C. (2005). Unemployment dynamics and NAIRU estimates for accession countries: a univariate approach. *J Comp Econ* 33(3):584–603.
- Camarero., M., Carrion-i-Silvestre, J. L., & Tamarit, C. (2006). Testing for hysteresis in unemployment in OECD countries: New evidence using stationarity panel tests with breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 68, 167–182.

- Caporale, G. M., & Gil-Alana, L. A. (2018). Unemployment in Africa: a fractional integration approach. *South African Journal of Economics*, 86(1), 76-81.
- Chang, T., Lee, K. C., Nieh, C. C., & Wei, C. C. (2005). An empirical note on testing hysteresis in unemployment for ten European countries: panel SURADF approach. *Applied Economics Letters*, 12(14), 881-886.
- Chang, T. (2011). Hysteresis in unemployment for 17 OECD countries: Stationary test with a Fourier function. *Economic Modelling*, 28(5), 2208-2214.
- Cheng, S. C., Wu, T. P., Lee, K. C., & Chang, T. (2014). Flexible Fourier unit root test of unemployment for PIIGS countries. *Economic Modelling*, 36, 142-148.
- Christopoulos, D. K., & León-Ledesma, M. A. (2007). Unemployment hysteresis in EU countries: what do we really know about it?. *Journal of Economic Studies*.
- Çekiç, A. (2016). Unemployment hysteresis with Fourier structural break unit root test: The case of Turkey. *Journal of Applied Research in Finance and Economics*, 2(3), 14-19.
- Doğru, B. (2014). Euro bölgesinde işsizlik histerezinin ikinci nesil panel birim kök testleri ile analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 77-86.
- Dreger, C., & Reimers, H. E. (2009). Hysteresis in the development of unemployment: the EU and US experience. *Spanish Economic Review*, 11(4), 267-276.
- Dritsaki, C., & Dritsaki, M. (2013). Hysteresis in unemployment: an empirical research for three member states of the European Union. *Theoretical & Applied Economics*, 20(4).
- Fève, P., Hènin, P.Y., & Jolivaldt, P. (2003). Testing for hysteresis: unemployment persistence and wage adjustment. *Empirical Economics*, 28 (2003), 535-552.
- Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. *American Economic Review*, 58, 1-17.
- Furuoka, F. (2012). Unemployment hysteresis in the East Asia-Pacific region: new evidence from MADF and SURADF tests. *Asian-Pacific Economic Literature*, 26(2), 133-143.
- Furuoka, F. (2014). Are unemployment rates stationary in Asia-Pacific countries? New findings from Fourier ADF test. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 27(1), 34-45.
- García-Cintado, A., Romero-Ávila, D., & Usabiaga, C. (2015). Can the hysteresis hypothesis in Spanish regional unemployment be beaten? New evidence from unit root tests with breaks. *Economic Modelling*, 47, 244-252.
- Gomes, F. A. R., & da Silva, C. G. (2009). Hysteresis versus NAIRU and convergence versus divergence: The behavior of regional unemployment rates in Brazil. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 49(2), 308-322.
- Gür, B. (2015). An analysis of unemployment determinants in BRIC countries. *International Journal of Business and Social Science*, 6(1), 192-198.
- Güriş, B., Tiftikçigil, B. Y., & Tıraşoğlu, M. (2017). Testing for unemployment hysteresis in Turkey: evidence from nonlinear unit root tests. *Quality & Quantity*, 51(1), 35-46.
- Hansen B.E., (1995). Rethinking the Univariate Approach to Unit Root Testing: Using Covariates to Increase The Power. *Econom Theory* 11:1148-1171.

- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Im, K., & Schmidt, P. (2008). More efficient estimation under non-normality when higher moments do not depend on the regressors, using residual-augmented least squares. *Journal of Econometrics*, 144, 219-233.
- Im K.S., Lee, J., & Tieslau M. (2014). More Powerful Unit Root Tests with Non-normal Errors. Manuscript.
- Jaeger, A., & Parkinson, M. (1994). Some evidence on hysteresis in unemployment rates. *European economic review*, 38(2), 329-342.
- Kahyaoğlu, H., Tüzün O., Ceylan, F., & Ekinci R. (2016). İşsizlik histerisinin geçerliliği: Türkiye ve seçilmiş AB ülkeleri üzerine bir uygulama. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 103-128.
- Khraief, N., Shahbaz, M., Heshmati, A., & Azam, M. (2020). Are unemployment rates in OECD countries stationary? Evidence from univariate and panel unit root tests. *The North American Journal of Economics and Finance*, 51, 100838.
- Klinger, S., & Weber, E. (2016). Detecting unemployment hysteresis: a simultaneous unobserved components model with markov switching. *Econ. Lett.* 144, 115-118.
- Koçyiğit, A., Bayat, T., & Tüfekçi, A. (2011). Türkiye’de işsizlik histerisi ve star modelleri uygulaması. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 31(2). 45-60.
- Konat, G. (2020). Kalıntılarla Genişletilmiş Yeni Bir Panel Birim Kök Test Önerisi: RALS-CIPS Testi. (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Layard, R., Nickell, S., & Jackman, R. (1991). *Unemployment, Macroeconomic Performance and the Labour Market*. Oxford University Press, Oxford.
- Lee, J. D., Lee, C. C., & Chang, C. P. (2009). Hysteresis in unemployment revisited: evidence from panel LM unit root tests with heterogeneous structural breaks. *Bulletin of Economic Research*, 61(4), 325-334.
- Lee, C. F. (2010). Testing for unemployment hysteresis in nonlinear heterogeneous panels: International evidence. *Economic Modelling*, 27, 1097-1110.
- Lee., H. Y., Wu, L. J., & Lin, C. H. (2010). Hysteresis in East Asian Unemployment. *Applied Economics*, 42(7), 887-898.
- Leon-Ledesma, M. A. (2002). Unemployment hysteresis in the US states and the EU: A panel approach. *Bulletin of Economic Research*, 54(2), 95-103.
- Li, J. P., Ranjbar, O., & Chang, T. (2017). Unemployment hysteresis in PIIGS countries: a new test with both sharp and smooth breaks. *The Singapore Economic Review*, 62(05), 1165-1177.
- Lindbeck, A., & Snower, D. J. (1988). Cooperation, harassment, and involuntary unemployment: an insider-outsider approach. *The American Economic Review*, 167-188.
- Marjanovic, G., Maksimovic, L., & Stanisic, N. (2015). Hysteresis and the NAIRU: the case of countries in transition. *Prague Econ. Pap.* 2015(5), 503-515.

- Marques, A.M., Lima, G.T. & Troster, V. (2017). Unemployment persistence in OECD countries after the Great recession. *Econ. Model.* 64, 105–116.
- Mednik, M., Rodriguez, C. M., & Ruprah, I. J. (2012). Hysteresis in Unemployment: Evidence from Latin America. *Journal of International Development*, 24(4), 448-466.
- Meng, M., Strazicich, M.C. & Lee, J. (2017). Hysteresis in unemployment? Evidence from linear and nonlinear unit root tests and tests with non-normal errors. *Empir. Econ.* 53(4), 1399–1414.
- Mitchell, W.F. (1993). Testing for unit roots and persistence in OECD unemployment. *Appl. Econom.* 25, 1489–1501.
- Munir, Q. & Ching, K.S. (2015). Revisiting the hysteresis hypothesis in unemployment in selected emerging economies. *Int. J. Econ. Perspect.* 9(3), 22.
- Omay, T., Ozcan, B., & Shahbaz, M. (2020). Testing the hysteresis effect in the US state-level unemployment series. *Journal of Applied Economics*, 23(1), 329-348.
- Özpençe, A. İ., & Ergen, E. (2017). Analysis of unemployment hysteresis in Turkey: Structural break unit root test. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(4), 368-376.
- Özcan, B. (2012). İşsizlik Histerisi Hipotezi OECD Ülkeleri İçin Geçerli Mi? Yapısal Kırımlı Birim Kök Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (40), 95-117.
- Özkan, Y., & Altınsoy, A. (2015). İşsizlik ve istihdamda histeri etkisi (Türkiye, 1988-2014). *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*.
- Öztürk, M. (2020). Türkiye’de İşsizlik Histerisi Hipotezinin Geçerliliği: Çok Boyutlu ve Asimetrik Yaklaşım. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 4882-4910.
- Papell, D. H., Murray, C. J., & Ghiblawi, H. (2000). The structure of unemployment. *Review of Economics and Statistics*, 82(2), 309-315.
- Pehlivan, C., Bingöl, N., & Özbay, F. (2017). İşsizlikle Faizin Türkiye’de Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1980-2016. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(12), 15-29.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Phelps, E. S. (1967). Phillips curves. expectations of inflation and optimal unemployment over time. *Economica*, 34, 254–281.
- Phelps, E. S. (1968). Money-wage dynamics and labor-market equilibrium. *Journal of political economy*, 76(4, Part 2), 678-711.
- Phelps, E. S. (1994). *Structural Slumps – The Modern Theory of Unemployment*. Interest and Assets. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pissarides, C. A. (1992). Loss of skill during unemployment and the persistence of employment shocks. *The quarterly journal of economics*, 107(4), 1371-1391.
- Romero-Ávila, D., & Usabiaga, C. (2008). On the persistence of Spanish unemployment rates. *Empirical Economics*, 35(1), 77-99.

- Røed, K. (1996). Unemployment hysteresis-macro evidence from 16 OECD countries. *Empirical Economics*, 21(4), 589-600.
- Saraç, T. B. (2014). İşsizlikte Histeri Etkisi: Türkiye Örneği. *Ege Academic Review*, 14(3).
- Sargan, J.D. & Bhargava, A. (1983). Testing for residuals from least squares regression being generated by Gaussian random walk. *Econometrica* 51, 153-174.
- Smyth, R. (2003). Unemployment hysteresis in Australian states and territories: evidence from panel data unit root tests. *Australian Economic Review*, 36(2), 181-192.
- Song, F. M., & Wu, Y. (1998). Hysteresis in unemployment: evidence from OECD countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 38(2), 181-192.
- Srinivasan, N., & Mitra, P. (2012). Hysteresis in unemployment: Fact or fiction?. *Economics Letters*, 115(3), 419-422.
- Tatar, H.E, & Erdoğan, S. (2020). Türkiye’de Döviz Kuru ve Dış Borç İlişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 47-61.
- Tatar, H. E. (2021). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Döviz Rezervinin Parasalcı Ödemeler Dengesi Yaklaşımıyla Analizi: RALS Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), 244-254.
- Tekin, İ. (2018). Türkiye’de işsizlik histerisi: Fourier fonksiyonlu durağanlık sınamaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 97-127.
- Xie, H., Chang, T., Grigorescu, A. & Hung, K. (2018). Revisit hysteresis unemployment in Eastern Europe countries using quantile regression. *Ekonomický časopis* 66(5), 522-537.
- Yaya, O. S., Ogbonna, A. E., & Mudida, R. (2019). Hysteresis of unemployment rates in Africa: new findings from Fourier ADF test. *Quality & Quantity*, 53(6), 2781-2795.
- Yılcı, V. (2009). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için işsizlik histerisinin sınaması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
- Yıldırım, S. (2011). Türkiye’de histeri hipotezinin geçerliliğinin çoklu yapısal kırılmalı ckp birim kök testiyle sınaması.
- Zeren, F. & İşlek H., (2019). Is Per Capita Real GDP Stationary in the D-8 Countries? Evidence from a Panel Unit Root Test. *Selected Topics in Applied Econometrics*, SBN:978-3-631-79571-2.

BÖLÜM

4

VERİ ZARFLAMA TEKNIĞİ İLE KAMU HARCAMALARININ ETKİNLİK ANALİZİ: TÜRKİYE İÇİN İL DÜZEYİNDE BİR UYGULAMA

Dr. İbrahim DAĞLI

E-posta: mrbrahimdagli@gmail.com

 0000-0001-8199-821x

Dr. Öğretim Üyesi Süha ÇELİKKAYA

*Süleyman Demirel Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü*

E-posta: suhacelikkaya@sdu.edu.tr

 0000-0002-4104-1680

ATIF: Dağlı, İ., Çelikkaya, S. (2021). Veri Zarflama Tekniği ile Kamu Harcamalarının Etkinlik Analizi: Türkiye İçin İl Düzeyinde Bir Uygulama. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 74-95). Konya, Çizgi Kitabevi

- BÖLÜM 4 -

VERİ ZARFLAMA TEKNİĞİ İLE KAMU HARCAMALARININ ETKİNLİK ANALİZİ: TÜRKİYE İÇİN İL DÜZEYİNDE BİR UYGULAMA

İbrahim DAĞLI

Dr., mribrahimdagli@gmail.com

 0000-0001-8199-821x

Süha ÇELİKKAYA

*Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, suhacelikkaya@sdu.edu.tr*

 0000-0002-4104-1680

GİRİŞ

Devlet üstlendiği görevlerden ötürü belirli harcamalar yapmak durumundadır. Kamu kesiminin toplumsal gereksinimleri karşılama amaçlı olarak belirli kurallar çerçevesinde yaptığı kamu harcamaları, sosyal ve ekonomik hayata müdahaleleri içermektedir. Tarihsel olarak incelendiğinde devletlerin büyüme ile kalkınmayı sağlama ve gelir dağılımı adaletini tesis etme amaçlı da harcama yaptığı ifade edilebilecektir (Arslan, 2002: 3).

Klasik İktisadın varlığıyla birlikte yoğunlaşan kamu kesiminin ekonomide üstlendiği vazifeye yönelik tartışmalar 1929 Buhranı ile yeni bir aşama kaydetmiştir. Klasik İktisada ait düşüncelerin de sorgulandığı bu dönem sonrasında Keynesyen politikaların uygulanmasıyla beraber süreç yeni bir boyut kazanmıştır (Altunç ve Aydın, 2012: 81). Kamu kesiminin harcamalar kanalıyla iktisadi kalkınma ya da büyümede bir araç olarak kullanılmasına yönelik düşünce yapısı 20. yy.ın ortalarından itibaren akademik literatürde de giderek daha yoğun şekilde tartışılır hale gelmiştir. Diğer yandan tarihsel süreç irdelendiğinde ülkeler ekonomik ve kültürel gelişimlerine bağlı olarak kamu harcamalarını istikrarlı bir şekilde artırmaktadırlar (Biehl, 1998: 102). 19. yy.ın başlarından itibaren görülen bu durum kamu harcamalarının ekonomik etkinlik üzerindeki durumunun da sorgulanmasına yol açmaktadır.

Bilhassa gelişmekte olan ülkelerde yaşanan makroekonomik istikrarsızlıkların arka planında yer alan başlıca etkenlerden birisi kamu kesimi finansmanında görülen ciddi düzeyde açıklardır. Bu duruma yönelik kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeden ötürü zorunlu olarak mı gerçekleştiği ya da iktisadi büyümeden ayrı olarak hükümetler tarafından uygulanan politikalar çerçevesinde mi doğduğu düşüncesi yatmaktadır (Arısoy, 2005: 63-64). Bu bağlamda kamu harcamalarının ekonomiye etkisine yönelik literatürde iki temel görüş bulunmaktadır. Bu görüşler Wagner ve Keynes Yasalarıdır.

Wagner Yasasına göre ekonomide kaydedilen gelişmeler kamu harcamalarının yükselmesine ve uzun dönemde kamu kesiminin giderek genişlemesine neden olmaktadır (Henrekson, 1993: 1). Wagner'in düşüncesine göre bu durumun arkasında özel sektörün yerini giderek kamu kesiminin alması ve iktisadi kalkınmaya bağlı olarak kültür ve refah harcamalarının artması yatmaktadır. Keynes Yasasına göre ise kamu harcamalarında meydana gelen artışların ekonomik büyüme ve iktisadi kalkınmayı tetikleyeceği düşünülmektedir. Özellikle ekonomide uzun dönemli durgunluklardan kaçınmak için maliye politikası kanalıyla harcamaların yapılması gerektiğine inanılmaktadır (Magazzino, 2012: 891). Kamu kesiminin harcamalar kanalıyla üstleneceği görevler, yaşanacak finansal dalgalanmalar karşısında ekonomiyi dayanıklı hale getireceği gibi kalkınma ve büyüme açısından da iyi bir performans göstermesine katkı sunacaktır. Diğer yandan kamu harcamalarının iller arasında yaşanan gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılmasında da önemli rolü olduğu düşünülmektedir. Bu noktada önemli olan durum ise devletin kamu harcamaları büyüklüğünden öte etkin bir mali yapıya sahip olmasıdır. Türkiye'de il düzeyinde kamu harcamalarının etkinliğini ele aldığımız çalışma bu bağlamda önem taşımaktadır.

Çalışmada ilk olarak kamu harcamalarının önemi üzerinde durularak, konuyla ilgili literatürden bahsedilmiştir. İkinci bölümde harcamaların etkinliğinin ölçülmesinde kullanılacak yöntem olan Veri Zarflama Analizi (VZA) incelenmiştir. Devamında yer alan bölümde ise çalışmada kullanılan değişkenler ve veri seti

belirlenmiştir. Dördüncü bölümde VZA ile Türkiye’de iller için kamu harcamalarının etkinliğine dair sonuçlara ulaşılmış ve elde edilen bulgular aktarılmıştır. Sonuç kısmında ise Türkiye’de il düzeyinde kamu harcamalarının etkinliği tartışılarak elde edilen sayısal bulgular yorumlanmaktadır.

KAMU HARCAMALARININ ETKİNLİĞİNE İLİŞKİN LİTERATÜR

Etkinlik, hedeflenen çıktıya en az girdiyle ulaşabilme ya da belirli girdiyle en üst çıktıyı elde edebilme olarak ifade edilmektedir (Eroğlu ve Atasoy, 2006: 2-3). Belirli bir endüstrinin daha fazla kaynak tüketmeden yalnızca etkinliğini yükselterek üretimini ne kadar artıracığını belirleyebilmesi kayda değerdir. Bu bağlamda gerek özel sektör gerekse kamu kesimi açısından bakıldığında etkinliğin büyük bir önemi bulunmaktadır. Kamu harcamaları kanalıyla yapılan hizmetlerin etkinliğinin özellikle toplumsal refah düzeyi üzerinde doğrudan payı bulunmaktadır. Gerek refahın temini gerek kalkınma ve büyüme açısından istenilen ilerlemenin sağlanabilmesi için kamu kaynaklarının etkin kullanımının önemli olduğu söylenebilecektir. Türkiye’de de tarihsel olarak kamu kesimi, ülke içerisinde gelişmişlik düzeyleri arasındaki adaleti sağlayabilmek adına ekonomiye müdahale etmektedir. Kamu harcamaları yoluyla gerçekleştirilen bu müdahaleler yatırım, mali veya vergisel teşvik şeklinde gerçekleşmektedir (Öncel ve Şimşek, 2011: 89). Uygulanacak politikaların başarısında etkinlik açısından girdi çıktı oranı temel ölçüt olarak yer almaktadır.

Literatür incelendiğinde kamu harcamalarının ekonomik büyüme ya da kalkınma üzerine etkisine ilişkin çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte kamu harcamalarının etkinliğine yönelik çalışmaların ise literatürde daha dar çaplı olduğu belirtilebilecektir. İlk olarak Farrell 1957’deki çalışmasında etkinliğin nasıl ölçüleceği sorusunu araştırmış ve politikacılar açısından ekonomik olarak önemli olduğunu vurgulamıştır. Daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda da kamu harcamalarının etkinliğinin ve verimliliğinin ölçülmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bununla birlikte kamu harcamalarının birden fazla amacının bulunması ve kamu sektörünün ortaya koyduğu çıktıların genellikle piyasada satılabilir pozisyonda olmaması, çıktıların nicelleştirilmesi bakımından sorunlara yol açmaktadır. Bu yüzden

çıkıtlar genellikle büyüme ya da refah hedeflerine uygun olarak belirlenmektedir (Mandl vd., 2008: 203).

Etkinliğin ölçümüne yönelik kullanılan yöntemlerden olan Veri Zarflama Analizi (VZA) açısından bakıldığında da kamu kesimine yönelik literatürde çeşitli çalışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir.

De Borger ve Kerstens Belçika'da ki yerel yönetimlerin etkinliklerini belirleyebilmek için çalışmalarında nonparametrik araştırma yöntemlerinden Serbest Atılabilir Zarf (FDH) ve VZA'yı kullanmıştır. Çalışma sonuçlarına göre yerelde uygulanan vergi düzeyi ve eğitim belediyelerin etkinliğini olumlu yönde etkilemiştir. Öte yandan finansal yardımlar ile ortalama gelirin ise etkinlik üzerinde negatif etkisi belirlenmiştir (De Borger ve Kerstens, 1996: 268).

1997'deki çalışmalarında Fakin ve Crombrughe geçiş ekonomilerinde sosyal transfer ve kamu harcamalarının etkinliğini ele almışlardır. Çalışma sonucuna göre Merkez Avrupa'da yer alan geçiş ekonomilerinin yüksek sosyal transfer harcamaları ile etkin olmayan kamu harcamaları ekonomilerin mali düzenlemelerini ve uzun dönemli borçlanma politika yapılarını derinden etkilediği belirtilmektedir (Fakin ve Crombrughe, 1997: 1).

Karkazis ve Thanassoulis Kuzey Yunanistan'da ki bölgesel kalkınma politikalarının etkinliğini VZA yöntemi ile ele almışlardır. Ülkede dengeli bir iktisadi kalkınma sağlama amaçlı gerçekleştirilen yatırım teşviklerinin kamu harcamalarının büyük bir kısmını oluşturduğu ifade edilmektedir. Çalışma sonuçlarına göre Kuzey Yunanistan'da kamu harcamalarının iktisadi kalkınma açısından belirleyici olmaktan ziyade bir gösterge şeklinde yer aldığı belirtilmiştir (Karkazis ve Thanassoulis, 1998: 136).

Gupta ve Verhoeven çalışmalarında 1984-1995 döneminde 37 Afrika ülkesinin eğitim ve sağlık alanındaki kamu harcamalarının etkinliğini incelemiş Asya ve Batı Yarımkürede yer alan ülkelerle karşılaştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Afrika ülkelerinde kamu harcamaları Asya ve Batı Yarımkürede yer alan ülkelere kıyasla

daha etkinsizdir. Bununla birlikte zaman içerisinde etkinliğin arttığı da gözlemlenmiştir (Gupta ve Verhoeven, 2001: 433).

Rivera 2001 yılındaki çalışmasında kamu sağlık harcamalarında yaşanacak artışın sağlık hizmetlerindeki durumu yükselteceği sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte çalışmada sağlık hizmetlerinin verimliliğine yönelik odaklanılması gereken alanlar da önerilmiştir (Rivera, 2001: 1318).

Afonso ve St. Aubyn OECD ülkelerinde eğitim ve sağlık harcamalarının etkinliğini ölçtükleri çalışmalarında VZA ve FDH yöntemini kullanmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre Güney Kore, İsveç ve Japonya sağlık ve eğitim harcamaları alanında en etkin ülkeler konumunda olmuştur (Afonso ve St. Aubyn, 2005: 244).

Afonso ve Fernandes 2006 yılında yayımlanan çalışmalarında VZA yöntemi ile Lizbon bölgesindeki yerel kamu harcamalarının etkinliğini ölçmeye çalışmıştır. Çalışmada, bölge belediyelerinin mevcut harcamalarını üçte bir düzeyine düşürse dahi aynı çıktıyı elde edeceği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan belediyelerin mevcut harcama düzeylerini artırmadan da performanslarını iyileştirebileceği belirtilmektedir (Afonso ve Fernandes, 2006: 39).

Afonso vd., 2010 yılındaki çalışmalarında OECD ülkelerinde kamu harcamalarının gelir dağılımını iyileştirmedeki etkinliğini VZA yöntemiyle irdelemiştir. Analiz sonuçlarına göre sosyal yönlü kamu harcamaları gelir dağılımındaki eşitsizlikle ilişkilendirilmiş, ülkeler arasında gerek girdiler gerekse de çıktılar açısından etkinsizlik tespit edilmiştir (Afonso vd., 2010: 367-368).

Asandului ve arkadaşları çalışmalarında 2010 yılı için 30 Avrupa Ülkesinin sağlık sistemi etkinliklerini ele almışlardır. Araştırma kapsamındaki ülkelerin gelişmişlik düzeyi farketmeksizin büyük kısmında sağlık sisteminin etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Asandului vd., 2014: 261).

Yatova ve Stefanova 2017'deki çalışmalarında Orta ve Doğu Avrupa Birliği ülkelerinde yükseköğretim harcamalarının verimliliğini VZA yöntemiyle araştırmıştır. Çalışma sonuçlarına göre yükseköğretim harcamalarının verimliliğinde Letonya diğer

ülkelere kıyasla en verimli ülke olarak belirlenmiştir. Litvanya ve Çekya'da sıralamanın ikinci ve üçüncü sırasındaki ülkeler olarak gözlemlenmiştir (Yatova ve Stefanova, 2017: 363).

Cristóbal ve arkadaşları 156 ülkeyi kapsayan çalışmalarında sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için gerçekleştirilen kamu harcamalarının verimliliğini ele almışlardır. Çalışma neticesinde özellikle ülkelerin alt ve üst gelir grubunda sağlık harcamalarının verimli olduğu ve eşitsizliğin azaltılmasında etkili olduğu aktarılmıştır. Bununla birlikte ülkelerin pek çoğunda sürdürülebilir kalkınma amaçlarına yönelik harcamaların önemli ölçüde verimsiz olduğu belirtilmiştir (Cristóbal vd., 2021: 12).

Kamu harcamalarının etkinliğine yönelik Türkçe literatürde ise aşağıdaki çalışmalar dikkati çekmektedir.

Yılmaz ve arkadaşları 2006 yılında yayımlanan çalışmalarında Türkiye'de illere göre kamu yatırımlarının etkinliğini incelemişlerdir. 73 ili kapsayan çalışmada VZA yöntemi kullanılmıştır. Kamu yatırımlarının illerin büyük kısmında sabit getiride etkin olmadığı, değişken getiride ise etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte sosyoekonomik gelişmişlik açısından etkinliğin sağlanabilmesi için eğitim ve sağlık alanında daha fazla harcama yapılması gerektiği belirtilmektedir (Yılmaz vd., 2006: 53).

Öncel ve Şimşek 2011 tarihli makalelerinde Türkiye'de bölgelerarası kaynak kullanım etkinliğini ölçmeye çalışmışlardır. 26 bölgeyi kapsayan çalışmada VZA yönteminden yararlanılmıştır. Bu bölgelerin, sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasındaki yerleri göz önüne alınarak durumları irdelenmiştir (Öncel ve Şimşek, 2011: 87).

Şengül ve arkadaşları 2013 tarihli makalelerinde Türkiye'de Düzey 2 bölgelerinin ekonomik etkinliklerini VZA yöntemiyle belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre bazı bölgeler ekonomik olarak etkin bazıları ise etkisiz olarak tespit edilmiştir (Şengül vd., 2013: 96-97).

Aysu ve Bakırtaş çalışmalarında OECD ve Türkiye’de eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarını FDH ve Order-a analiz ederek değerlendirmiştir. Türkiye’nin FDH yöntemine göre etkin, Order-a yöntemine göre ise süper etkin olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Aysu ve Bakırtaş, 2016: 81).

Deviren ve Duran 2015 yılında Türkiye’de, illerde yapılan sağlık, eğitim, ulaştırma-haberleşme harcamalarının etkinliklerini VZA yönteminden yararlanarak ölçmeye çalışmışlardır. Çalışmada Aydın, Denizli ve Muğla illeri özelinde etkin kullanım için önerilerde bulunulmuştur (Deviren ve Duran, 2018: 262).

VERİ ZARFLAMA ANALİZİ

Veri Zarflama Analizi (VZA), parametrik yöntemlerden farklı olarak farklı ölçü birimlerindeki birden çok girdi ve çıktı değişkeni ile karar verme birimleri (KVB) arasında görel bir etkinlik değerlendirmesi yapmayı sağlayan parametrik olmayan bir yöntemdir. VZA’nın kullanımı yalnızca kâr amaçlı çalışan ticari işletmelerle sınırlı değildir. Eğitim kurumları, hastaneler ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda da VZA ile etkinlik analizi yapmak mümkündür. Literatürde VZA’nın birçok farklı alanda kullanımına rastlamak mümkündür (Düzakın ve Bulgurcu, 2010; Gedik, 2011; Özer vd., 2010; Sarıca ve Or, 2007; Şengül vd., 2013).

Performans değerlendirmesi, rekabetçi ortamda sürdürülebilirliği sağlamak için önemli bir faktördür. VZA’nın ampirik sınırları belirlemede ve görel etkinliği değerlendirmede etkili bir araç olduğu kanıtlanmıştır (Zhu, 2014). VZA’ya ilişkin literatürde yapılmış birçok tanımlama mevcuttur. Bu tanımlardan bazılarına göre VZA:

“Birden fazla girdi ve birden fazla çıktının olduğu problemlere etkin çözümler getiren doğrusal programlama tabanlı ve parametrik olmayan yöntemlerden biridir.” (Çakın ve Özdemir, 2019).

“KVB’lerin verimliliğini değerlendirmek için doğrusal programlama tekniğini kullanan matematiksel bir prosedürdür.” (Chen vd., 2011).

“Benzer görevleri yerine getiren örgütler ya da örgüt birimleri arasında, görelî etkinliğin değerlendirmesini sağlayan doğrusal programlama temelli bir tekniktir.” (Atıcı vd., 2016).

“Çok sayıda girdi ve çıktının karşılaştırma yapmayı zorlaştırdığı durumlarda, ürettikleri mal ve hizmet açısından birbirlerine benzer karar birimlerinin görelî etkinliklerini ölçmek için geliştirilmiş bir doğrusal programlama yöntemidir.” (Kocakalay ve Işık, 2003)

VZA’da KVB’leri kendi aralarında görelî olarak kıyaslanmaktadır. Bu nedenle, parametrik yöntemlerde esas alınan regresyon doğrusu yerine, VZA’da Pareto etkinlik sınırına olan uzaklık esas alınmaktadır (Demirci, 2018: 29). VZA’da verimlilik değil etkinlik üzerinde durulmaktadır. Etkinlik, *“gözlenen değerlerin girdileri ve çıktıları ile optimal değerlerin girdileri ve çıktıları arasındaki karşılaştırma”* olarak tanımlanmaktadır (Savaş, 2018: 201).

Doğrusal tabanlı bir programlama yöntemi olan VZA, temel olarak KVB’leri görelî olarak etkin olanlar ve etkin olmayanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Etkin olarak tespit edilen KVB’leri için etkinlik skoru 1 (%100) olarak elde edilmektedir. KVB’lerin etkinliklerinin tespit edilmesi tamamen analizde kullanılan verilere bağlıdır ve bu yönüyle parametrik yaklaşımlardan tamamen farklıdır. Görelî etkinlik, veri seti içinde yer alan en iyi performans gösteren KVB’leri esas alınarak belirlenmektedir (Cooper vd., 2006; Özbek, 2021: 347).

VZA, KVB’lerin etkinlik durumlarını ortaya koymakla birlikte her girdi ve çıktındaki verimsizliğin kaynaklarını ve miktarlarını da belirlemektedir. Etkin olarak tespit edilen KVB’leri esas alınmak suretiyle etkin olmayan KVB’leri için referans kümeleri ve hedef değerler VZA ile tespit edilmektedir.

VZA’nın avantaj ve dezavantajları şu şekilde özetlenebilecektir (Çelik ve Atan, 2020: 361-362):

“Avantajları:

- *Diğer etkinlik ölçümlerinin aksine çok girdi ve çok çıktılı etkinlik ölçümü yapabilmekte ve KVB sayısında araştırmacıyı kısıtlamamaktadır.*
- *Analiz sırasında kullandığı girdi ve çıktıların ölçüm birimlerinin farklılığından etkilenmemektedir.*
- *Analiz sonucunda etkin bulunmayan KVB'lerin etkin olabilmesi için alternatif yollar içerisinden en iyi yolu belirlemektedir.*
- *Etkin olmayan KVB'ler için etkin olan KVB'leri içeren referans kümeler oluşturarak etkinsizlikten etkinliğe geçiş çözümü sunmaktadır.*
- *Süper etkinlik skorları sayesinde etkin KVB'ler arasından sıralama yaparak görelî etkinlik ölçümünde en etkin KVB'yi araştırmacıya sunmaktadır.*

Dezavantajları:

- *Benzer KVB'ler içerisinde mutlak olarak en iyisini bulmak yerine referans kümeyle dahil edilen KVB'ler arasında görelî etkinlik ölçümü yapar.*
- *Parametrik yöntem olan regresyon analizi gibi hipotezler kurulmasına izin vermez.*
- *Regresyon modelinde önemli değişkenin model dışında bırakılmasının modeli güvenilirlikten uzaklaştırması gibi VZA'da da önemli bir girdi ya da çıktı değişkeninin analiz dışında bırakılması yanıltıcı sonuçlar elde edilmesine sebep olmaktadır.*
- *Ölçüm hatalarına, KVB'lere ait değişkenlerdeki eksik ve değeri “0” olan verilere duyarlı olduğu için söz konusu verilerin analiz dışı bırakılması gerekmektedir. Hayatın doğal akışı içerisinde değişkenlere ait verilerin hepsine ulaşılması mümkün olamayacağı için bu durum VZA sonuçlarının güvenilirliğini sorgulatmaktadır.”*

Farrell (1957) tarafından yapılan çalışmada izlenen verimlilik yaklaşımı VZA'nın ilk fikrini ortaya çıkarmıştır (İşbilen Yücel, 2017: 1). Charnes vd. (1978) tarafından yapılan çalışmada birden çok girdi ve çıktı ile ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımında geliştirilen CCR modeli literatürdeki ilk VZA olarak kabul edilmektedir.

CCR modeli sonrasında VZA'nın farklı modelleri de literatürde kullanılmaya başlanmıştır. Banker vd. (1984) tarafından kullanılan BCC modeli, CCR modelinden farklı olarak ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında teknik etkinlik ölçümü yapmaktadır. BCC modeli daha ayrıntılı etkinlik ölçümüne olanak sağlamaktadır

(İşbilen Yücel, 2017: 49). Bu modelde, CCR modelinden farklı olarak Eşitlik 1’de ifade edilen konvekslik kısıtı bulunmaktadır.

$$\sum_{j=1}^n \lambda_j = 1, \forall_j \text{ için } \lambda_j \geq 0 \quad (1)$$

VZA uygulaması sekiz ana basamaktan oluşmaktadır (Sarı, 2015: 17):

- “Karar verme birimlerinin seçimi,
- Modelde kullanılacak girdilerin ve çıktıların seçilmesi,
- Çalışmada kullanılacak verilerin elde edilebilirliği ve ulaşılan verilerin güvenilirliği,
- Veri Zarflama Analizi modelinin belirlenmesi ve etkinliğin ölçülmesi,
- Etkinlik değerlerinin belirlenmesi,
- Referans kümelerinin belirlenmesi,
- Etkin olmayan karar verme birimleri için stratejilerin belirlenmesi,
- Sonuçların yorumlanması.”

Bu çalışmada kullanılan çıktıya yönelik BCC modeli formülasyonu Eşitlik (2)’de gösterilmiştir.

$$E_k = \text{Min} \left(\sum_{i=1}^m v_i X_{ik} \right) - \rho_0$$

$$\left(\sum_{r=1}^p u_r Y_{rk} \right) = 1$$

$$\left(\sum_{r=1}^p u_r Y_{rj} \right) - \left(\sum_{i=1}^m v_i X_{ik} \right) + \rho_0 \leq 0$$

$$u_r \geq \varepsilon \quad (2)$$

u_r : k karar birimi tarafından r’nci çıktıya verilen ağırlık,

v_i : k karar birimi tarafından i’nci girdiye verilen ağırlık,

Y_{rk} : k karar birimi tarafından üretilen r’nci çıktı,

X_{ik} : k karar birimi tarafından kullanılan i'nci girdi,

Y_{rj} : j'nci karar birimi tarafından üretilen r'nci çıktı,

ε : Yeterince küçük pozitif bir sayı

DEĞİŞKENLER VE VERİ SETİ

Bu çalışmada VZA yöntemi kullanılarak Türkiye için İBBS'de (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması) Düzey 3 seviyesinde kamu harcamalarının etkinliği analiz edilmektedir. Türkiye'nin 81 ilini temsil eden Düzey 3 bölge sınıflandırmasında il bazında kamu harcamalarında etkin olan ve etkin olmayanlar tespit edilmiştir. Etkinlik analizinin ardından süper-etkinlik analizi ile etkin olan illerin süper-etkinlik skorları tespit edilmiş ve bu iller arasında bir sıralama yapılmıştır.

Etkinlik analizi için üç girdi ve üç çıktı belirlenmiştir. Analiz zamanı olarak tüm değişkenlere ulaşılabilen en güncel yıl olan 2019 yılı esas alınmıştır. Girdi değişkenleri belirlenirken kamu harcamalarının önemli göstergelerinden birisi olan bütçe gerçekleşmesi verilerinden yararlanılmıştır. Bu maksatla T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan iller itibariyle merkezi yönetim bütçe istatistiklerinden yararlanılmıştır. Girdi değişkenleri olarak, merkezi yönetim bütçe harcamaları fonksiyonel sınıflandırmasında merkezi harcamaların %89'unu temsil eden üç fonksiyonel harcama türü kullanılmıştır. Bu harcamalar:

- Girdi 1: Genel Kamu Hizmetleri Harcamaları
- Girdi 2: Ekonomik İşler ve Hizmetler Harcamaları
- Girdi 3: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmetleri Harcamaları

Çıktı değişkeni olarak makro ekonomik görünümün en önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilen kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) ve istihdam sayılarının yanı sıra illere gelen göç sayıları kullanılmıştır. Çıktı değişkenlerine ilişkin veri kaynakları şu şekildedir:

- Çıktı 1: Kişi başına GSYH (TÜİK, İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla)
- Çıktı 2: Göç (TÜİK, Uluslararası Göç İstatistikleri)
- Çıktı 3: İstihdam (Türkiye İş Kurumu İstatistikleri)

VZA UYGULAMASI VE BULGULAR

VZA için Banker vd. (1984) tarafından geliştirilen ve ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında etkinlik analizi yapmayı sağlayan Banker, Charnes ve Cooper (BCC) modeli kullanılmıştır. Analizin uygulanmasında EMS (Efficiency Measurement System) paket programı kullanılmış, hedef değerler ve iyileştirme oranları ise yazarlar tarafından manuel olarak hesaplanmıştır. Yapılan VZA sonucunda (bk. Tablo 1) 81 KVB içinde (TR Düzey 3) 10 ilin göreceli olarak “etkin” olduğu tespit edilmiştir. Etkin olarak tespit edilen iller Tablo 1’de koyu renkli satırlarla gösterilmiştir ve etkinlik skorları 1 (%100) olarak görülmektedir. Bu sonuca göre kamu harcamalarının etkin olarak tespit edildiği iller: Antalya, Ardahan, Bayburt, Bilecik, Gümüşhane, İstanbul, Kırşehir, Kocaeli, Tekirdağ ve Yalova olarak görülmektedir.

Yöntem bölümünde ayrıntılarına değinildiği üzere VZA mevcut veriler içerisinde kıyaslama yaparak göreceli bir etkinlik tespiti yapmaktadır. Dolayısıyla etkin olan iller, 81 il verileri kıyaslanmak suretiyle etkin olarak tespit edilmiştir. Etkin olan illerin belirli bir coğrafi bölgeye ya da sanayi bölgesine veya belirli bir gelişmişlik düzeyine sahip bölgelere kümelenmediği görülmektedir. Türkiye’nin hemen her bölgesinde etkin olarak tespit edilen il/iller bulunmaktadır. Bu durum VZA’nın matematiksel bir programlama kullanan doğasından kaynaklanmaktadır. Tablo 1’de her KVB için analizde kullanılan ve program tarafından tespit edilen ağırlık değerlerine yer verilmiştir. Örneğin etkin olarak tespit edilen Antalya ilinde; birinci girdinin (G1) ağırlığı %100, birinci çıktının (Ç1) ağırlığı %42, ikinci çıktının (Ç2) ağırlığı %50 ve üçüncü çıktının ağırlığı (Ç3) %8 olarak görülmektedir.

Tablo 1. Çıktı Odaklı BCC Modeli VZA Sonuçları

KVB	Skor	G1	G2	G3	Ç1	Ç2	Ç3	KVB	Skor	G1	G2	G3	Ç1	Ç2	Ç3
Adana	%188,42	1	0	0	0,02	0,88	0,1	Konya	%179,97	1	0	0	0,01	0,99	0
Adıyaman	%287,81	0	1	0	0,03	0,97	0	Kütahya	%151,73	0	0	1	0,04	0,96	0
Afyonk.	%182,21	0	0,46	0,54	0,13	0,87	0	Malatya	%235,28	1	0	0	0	1	0
Ağrı	%381,94	1	0	0	0	1	0	Manisa	%145,08	1	0	0	0	1	0
Amasya	%172,89	0	0	1	0,02	0,98	0	K.Maraş	%210,35	1	0	0	0	1	0
Ankara	%117,37	0	0	1	0	1	0	Mardin	%233,84	1	0	0	0	0,92	0,08
Antalya	%100,00	1	0	0	0,42	0,51	0,07	Muğla	%124,38	0	0	1	0,08	0,92	0
Artvin	%112,69	1	0	0	0	0,93	0,07	Muş	%262,21	0	1	0	0	1	0
Aydın	%188,45	1	0	0	0	1	0	Nevşehir	%157,03	0	1	0	0,06	0,94	0
Balıkesir	%162,29	1	0	0	0	1	0	Niğde	%169,87	1	0	0	0,01	0,99	0
Bilecik	%100,00	0	0,26	0,74	0	0,95	0,05	Ordu	%196,02	0,2	0,8	0	0,1	0,74	0,15
Bingöl	%217,53	0,05	0,95	0	0	0,94	0,06	Rize	%154,11	0,02	0	0,98	0	0,96	0,04
Bitlis	%268,86	0	1	0	0	1	0	Sakarya	%132,68	0,06	0,94	0	0,21	0,79	0
Bolu	%104,25	0	0	1	0,06	0,94	0	Samsun	%206,52	1	0	0	0,04	0,92	0,04
Burdur	%139,83	1	0	0	0,01	0,99	0	Siirt	%219,20	0,05	0,95	0	0	0,94	0,06
Bursa	%122,88	1	0	0	0,01	0,99	0	Sinop	%189,87	1	0	0	0,01	0,99	0
Çanakkale	%117,98	0	0	1	0,04	0,96	0	Sivas	%196,26	1	0	0	0,01	0,91	0,08
Çankırı	%156,23	0	1	0	0,04	0,96	0	Tekirdağ	%100,00	1	0	0	0	1	0
Çorum	%191,39	0	1	0	0,06	0,94	0	Tokat	%261,56	0,09	0,91	0	0,09	0,91	0
Denizli	%145,51	0	0	1	0,09	0,91	0	Trabzon	%187,40	0	0	1	0,1	0,9	0
Diyarbakır	%257,73	1	0	0	0	0,79	0,21	Tunceli	%120,19	0	0	1	0	1	0
Edirne	%143,57	0,05	0	0,95	0,05	0,95	0	Urfa	%417,74	1	0	0	0,03	0,92	0,05
Elazığ	%220,59	1	0	0	0	1	0	Uşak	%132,21	0	1	0	0,04	0,96	0
Erzincan	%131,97	0	0	1	0	1	0	Van	%383,09	1	0	0	0	1	0
Erzurum	%234,93	1	0	0	0	0,94	0,06	Yozgat	%198,77	0,06	0,94	0	0,08	0,86	0,06
Eskişehir	%115,05	0	0	1	0,1	0,9	0	Zonguldak	%183,53	1	0	0	0,01	0,91	0,08
Gaziantep	%174,38	0,15	0,85	0	0,22	0,78	0	Aksaray	%153,48	0	1	0	0,07	0,93	0
Giresun	%213,58	0,04	0	0,96	0,04	0,96	0	Bayburt	%100,00	1	0	0	0,71	0,28	0,02
Gümüşhane	%100,00	0	0,73	0,27	1	0	0	Karaman	%123,49	0	1	0	0,02	0,98	0
Hakkari	%183,05	0	1	0	0,07	0,93	0	Kırkkale	%151,26	0	1	0	0,04	0,96	0
Hatay	%204,47	0,16	0,84	0	0,23	0,77	0	Batman	%267,47	0	1	0	0	1	0

Isparta	%156,89	0,01	0	0,99	0,05	0,91	0,03	Şırnak	%230,17	0,03	0	0,97	0	0,93	0,07
Mersin	%155,58	1	0	0	0,03	0,88	0,09	Bartın	%136,02	0	1	0	0,04	0,96	0
İstanbul	%100,00	0	1	0	1	0	0	Ardahan	%100,00	0	0	1	0,02	0,03	0,95
İzmir	%125,74	1	0	0	0,01	0,99	0	Iğdır	%181,43	1	0	0	0,01	0,99	0
Kars	%222,50	0	0	1	0,02	0,98	0	Yalova	%100,00	1	0	0	0,4	0,6	0
Kastamonu	%169,02	0	0	1	0,04	0,96	0	Karabük	%116,35	0	1	0	0,14	0,86	0
Kayseri	%162,74	1	0	0	0	1	0	Kilis	%150,29	0	1	0	0,04	0,96	0
Kırklareli	%102,50	1	0	0	0,01	0,99	0	Osmaniye	%211,11	0	1	0	0	1	0
Kırşehir	%100,00	0,08	0,92	0	0	0	1	Düzce	%121,52	0	1	0	0,08	0,92	0
Kocaeli	%100,00	0	1	0	0	0,85	0,15								

* Etkinlik Skoru %100 olan koyu renkli satırlar etkin KVB'leri (illeri) göstermektedir.

* G-Girdi, Ç- Çıktı.

VZA'nın araştırmacılara sağladığı en önemli avantajlardan bir tanesi de etkin olmayan birimlerin etkin olması hedef değerleri ve iyileştirme oranlarını ortaya koymasındır. EMS paket programında etkin olmayan KVB'ler için referans KVB'ler ve referans oranları belirlenmektedir. Bu araştırmada da belirlenen referans iller ve referans oranları esas alınarak etkin olmayan tüm iller için hedef değerler ve iyileştirme oranları yazarlar tarafından hesaplanmıştır. Program tarafından belirlenen referans iller ve referans oranları ile yazarlar tarafından hesaplanan ve kamu harcamalarında etkin olmayan iller için hedef değerleri ve iyileştirme oranlarını gösteren değerler Tablo 2'de bir arada gösterilmiştir.

Tablo 2. Etkin Olmayan İller İçin Hedef Değerler ve İyileştirme Oranları

KVB	Referans İl Plaka Kodu ve Referans Oranı				Hedef Değer			İyileştirme Oranı		
					Çıktı1	Çıktı2	Çıktı3	Ç1	Ç2	Ç3
Adana	34 (0,03)	40 (0,10)	41 (0,17)	59 (0,71)	13142	70049	72316	1,13	0,90	0,91
Adıyaman	11 (0,43)	59 (0,55)	77 (0,02)		2461	64573	24161	1,90	1,88	2,66
Afyonk.	34 (0,01)	41 (0,04)	59 (0,60)	77 (0,35)	8862	65850	21728	1,16	0,82	1,19
Ağrı	11 (0,50)	59 (0,50)			2136	63928	24893	3,13	2,82	9,31
Amasya	11 (0,66)	34 (0,00)	59 (0,34)		1671	61733	26107	0,34	0,73	2,63
Ankara	34 (0,38)	41 (0,62)			120453	83345	81499	0,92	0,17	18,28

Artvin	11 (0,76)	40 (0,08)	59 (0,16)	1335	57400	53492	3,89	0,13	0,11	
Aydın	34 (0,02)	41 (0,03)	59 (0,95)	9733	71421	23993	1,19	0,89	42,70	
Balıkesir	34 (0,01)	41 (0,09)	59 (0,90)	6876	71887	30574	0,72	0,62	11,42	
Bingöl	11 (0,66)	40 (0,06)	41 (0,01)	59 (0,26)	1630	58909	46936	4,24	1,16	1,11
Bitlis	11 (0,81)	59 (0,19)		1235	59675	27246	7,23	1,69	6,01	
Bolu	11 (0,66)	34 (0,00)	77 (0,33)	6707	56693	22657	0,59	0,05	2,70	
Burdur	11 (0,72)	59 (0,17)	77 (0,11)	2165	59176	25465	0,38	0,40	28,04	
Bursa	34 (0,08)	41 (0,03)	59 (0,89)	27905	72382	23051	0,19	0,23	2,97	
Çanakkale	11 (0,55)	34 (0,01)	59 (0,44)	5019	63402	25115	0,61	0,18	7,13	
Çankırı	11 (0,66)	59 (0,15)	77 (0,19)	2826	58739	24211	0,57	0,56	8,85	
Çorum	11 (0,33)	59 (0,30)	77 (0,37)	4881	60430	19909	0,91	0,91	1,75	
Denizli	11 (0,25)	34 (0,02)	59 (0,73)	8920	67678	22680	0,46	0,45	4,93	
Diyarbakır	40 (0,32)	41 (0,20)	59 (0,48)	3983	61031	149007	3,22	1,58	1,58	
Edirne	11 (0,47)	34 (0,01)	59 (0,45)	77 (0,07)	5068	59930	23109	0,68	0,36	1,73
Elazığ	41 (0,03)	59 (0,97)		3676	71101	24308	1,34	1,21	7,54	
Erzincan	11 (0,61)	59 (0,39)		1816	62419	25728	0,38	0,32	2,82	
Erzurum	40 (0,03)	41 (0,12)	59 (0,85)	3917	70930	43927	1,55	1,35	1,38	
Eskişehir	11 (0,53)	34 (0,02)	59 (0,45)	8106	63837	24806	-0,03	0,15	0,17	
Gaziantep	34 (0,01)	41 (0,28)	59 (0,18)	77 (0,53)	10644	65519	45625	0,67	0,74	7,64
Giresun	11 (0,29)	34 (0,00)	59 (0,70)	77 (0,01)	5836	66812	23041	2,26	1,14	3,55
Hakkari	11 (0,90)	29 (0,06)	77 (0,04)	1666	55308	26827	0,82	0,83	4,35	
Hatay	34 (0,01)	41 (0,30)	59 (0,12)	77 (0,56)	10848	64547	47256	0,98	1,02	4,46
Isparta	11 (0,43)	34 (0,01)	40 (0,01)	59 (0,54)	5391	64783	28603	0,65	0,57	0,53
Mersin	34 (0,05)	40 (0,12)	41 (0,03)	59 (0,79)	18716	66752	63249	0,47	0,54	0,53
İzmir	34 (0,05)	41 (0,44)	59 (0,51)	19993	76182	67414	0,34	0,26	45,52	
Kars	11 (0,90)	34 (0,00)	59 (0,09)	4001	58601	27773	3,49	1,23	39,19	
Kastamonu	11 (0,39)	34 (0,00)	59 (0,61)	2456	65437	24057	0,19	0,69	1,29	
Kayseri	34 (0,03)	41 (0,07)	59 (0,90)	12876	71999	28118	0,81	0,63	13,02	
Kırklareli	11 (0,83)	59 (0,11)	77 (0,06)	1541	58455	26799	0,03	0,02	1,61	

Konya	34 (0,04)	41 (0,21)	59 (0,75)	16306	73621	42949	0,91	0,80	1,33	
Kütahya	11 (0,54)	34 (0,01)	59 (0,45)	5048	63539	25039	0,98	0,52	3,06	
Malatya	41 (0,08)	59 (0,92)		3819	71623	29660	1,42	1,35	6,35	
Manisa	41 (0,09)	59 (0,91)		3848	71727	30731	0,53	0,45	15,98	
K.Maraş	34 (0,00)	41 (0,09)	59 (0,91)	3848	71727	30731	0,89	1,10	6,55	
Mardin	40 (0,10)	41 (0,03)	59 (0,87)	3620	67399	57589	2,67	1,34	1,38	
Muğla	11 (0,06)	34 (0,02)	59 (0,92)	9473	70285	21237	0,34	0,24	2,34	
Muş	11 (0,70)	59 (0,30)		1554	61184	26411	5,79	1,62	2,93	
Nevşehir	11 (0,53)	59 (0,10)	77 (0,37)	4299	57686	21428	0,57	0,57	5,10	
Niğde	11 (0,59)	59 (0,30)	77 (0,11)	2543	60960	24478	0,72	0,70	24,52	
Ordu	40 (0,31)	41 (0,05)	59 (0,60)	77 (0,04)	3788	56984	124705	0,56	0,88	0,90
Rize	11 (0,53)	40 (0,02)	41 (0,00)	59 (0,45)	2038	62776	31777	2,19	0,54	0,51
Sakarya	34 (0,02)	41 (0,03)	59 (0,62)	77 (0,34)	11837	66771	20811	0,51	0,34	1,24
Samsun	34 (0,07)	40 (0,01)	41 (0,05)	59 (0,87)	24928	72060	28677	1,19	1,07	0,97
Siirt	11 (0,81)	40 (0,04)	41 (0,02)	59 (0,13)	1269	58403	42700	3,45	1,20	1,15
Sinop	11 (0,71)	59 (0,22)	77 (0,07)		1951	59944	25789	0,89	0,90	3,67
Sivas	34 (0,00)	40 (0,08)	41 (0,09)	59 (0,82)	6831	68926	57199	2,08	0,97	0,90
Tokat	34 (0,00)	41 (0,04)	59 (0,90)	77 (0,05)	7037	70577	24722	3,33	1,62	4,02
Trabzon	11 (0,09)	34 (0,02)	59 (0,89)		9386	69873	21465	0,73	0,87	4,95
Tunceli	11 (0,97)	59 (0,03)			769	57480	28461	3,50	0,20	4,36
Urfa	34 (0,04)	40 (0,00)	41 (0,15)	59 (0,80)	16128	72624	39854	2,84	3,16	3,40
Uşak	11 (0,72)	59 (0,09)	77 (0,19)		2652	57916	24667	0,31	0,32	2,37
Van	34 (0,01)	41 (0,06)	59 (0,92)		6754	70866	27151	2,34	2,79	4,16
Yozgat	11 (0,36)	40 (0,08)	41 (0,10)	77 (0,45)	5558	57548	56880	1,00	1,00	1,05
Zonguldak	34 (0,00)	40 (0,10)	41 (0,01)	59 (0,90)	3598	67898	55659	0,67	0,85	0,90
Aksaray	11 (0,48)	59 (0,05)	77 (0,46)		4956	56246	19939	0,52	0,52	6,74
Karaman	11 (0,90)	59 (0,07)	77 (0,02)		1059	57417	27519	0,19	0,22	2,41
Kırıkkale	11 (0,59)	59 (0,20)	77 (0,21)		3152	59384	23480	0,51	0,51	1,60
Batman	11 (0,60)	59 (0,40)			1845	62556	25652	1,77	1,67	4,11

Şırnak	11 (0,45)	40 (0,07)	41 (0,09)	59 (0,39)	2500	62963	57445	2,88	1,31	1,25
Bartın	11 (0,43)	29 (0,03)	69 (0,53)		756	43423	14381	0,27	0,35	0,76
İğdır	11 (0,92)	69 (0,05)	77 (0,03)		930	55853	26894	0,89	0,82	15,14
Karabük	11 (0,54)	29 (0,28)	69 (0,18)		3519	45077	18716	0,15	0,16	2,77
Kilis	11 (0,43)	29 (0,04)	69 (0,53)		867	43713	14475	0,46	0,50	1,66
Osmaniye	11 (0,55)	59 (0,45)			1916	56965	22116	2,05	0,90	3,09
Düzce	11 (0,86)	29 (0,14)	69 (0,00)		2140	53151	25985	0,24	0,21	3,79

VZA ile kamu harcamalarının etkinlik analizinde, etkin olan ve etkin olmayan illerin tespit edilmesinin ardından etkin olmayan iller için hedef değerler ve iyileştirme oranları tespit edilmiştir. VZA etkinlik tespitinin yanı sıra süper etkinlik modeli ile etkin olan KVB'ler arasında sıralama yapılmasına da imkân tanımaktadır. Süper etkinlik modelinde etkin olan KVB'ler sırasıyla etkinlik sınırından çıkarılarak yeniden belirlenen etkin sınıra olan uzaklığı ölçülmektedir. (Özden, 2009: 178; Perçin ve Çakır, 2012: 36). Andersen ve Petersen (1993) tarafından VZA üzerinde yapılan bir modifikasyon çalışmasında ortaya çıkan bu sıralama imkânı etkin olan KVB'lerin kendi aralarında etkinlik sınırına olan uzaklıklarına göre sıralanmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada uygulanan süper etkinlik modeli ile VZA'da daha önceden BCC modeli "etkin" olarak belirlenen 10 KVB'nin süper etkinlik skorları belirlenmiştir. Etkin olarak belirlenen bu KVB'lerin süper etkinlik sıralaması Tablo 3'de verilmiştir. Bu sıralamaya göre kamu harcamalarının etkinliğinde en etkin olarak belirlenen iller sırasıyla: Kırşehir, İstanbul, Gümüşhane, Yalova, Bilecik, Kocaeli, Tekirdağ, Antalya, Bayburt ve Ardahan olmuştur.

Tablo 3. Etkin Olan İllerin Süper Etkinlik Sıralaması

KVB	Süper Etkinlik Skoru	Sıralama
Kırşehir	%10,19	1
İstanbul	%15,00	2
Gümüşhane	%26,01	3
Yalova	%72,67	4
Bilecik	%73,05	5
Kocaeli	%76,86	6
Tekirdağ	%82,55	7
Antalya	%96,95	8
Bayburt	*	9
Ardahan	*	9

* Bayburt ve Ardahan illeri süper etkinlik skorları “uç değerler” olarak tespit edildiğinden bu iller yapılan sıralamada son sırada gösterilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Uzun yıllardır devam eden kamu harcamalarının varlığı ve miktarı hususundan ayrı olarak kamu harcamalarının etkinliği de önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu konuyla ilgili literatürde yapılan çalışmalarda kamu harcamalarının etkinliğinin ülke, bölge, zaman ve değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. Diğer yandan kamu harcamalarının büyüklüğünün de harcamanın etkinliği üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (D’inverno, 2018: 112).

Çalışmanın ampirik bölümünde veri zarflama tekniğinden faydalanarak kamu harcamalarının etkinliği analiz edilmiştir. Bu analiz Türkiye için İBBS’de düzey 3 olarak adlandırılan il düzeyinde gerçekleştirilmiştir. VZA için çıktı odaklı BCC modelinden yararlanılmıştır. 2019 yılı için yapılan VZA sonucunda 81 KVB içinde (TR Düzey 3) 10 ilin göreceli olarak “etkin” olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre kamu harcamaların etkin olarak tespit edildiği iller: Antalya, Ardahan, Bayburt, Bilecik, Gümüşhane, İstanbul, Kırşehir, Kocaeli, Tekirdağ ve Yalova olarak görülmektedir.

Ampirik çalışmanın ikinci aşamasında, VZA ile kamu harcamalarının etkinlik analizinde etkin olmayan iller için hedef değerler ve iyileştirme oranları tespit edilmiştir. Bu şekilde bu illerde de etkinliğin sağlanması için ihtiyaç duyulan verilere yer verilmiştir. Ampirik bölümün son kısmında “etkin” olarak tespit edilen iller için “Süper Etkinlik Modeli” ile bir sıralama yapılmıştır. Bu şekilde etkin olarak illerin süper etkinlik skorları elde edilerek göreceli olarak sıralaması yapılmıştır. Bu sıralamaya göre kamu harcamalarının etkinliğinde en etkin olarak belirlenen iller sırasıyla: Kırşehir, İstanbul, Gümüşhane, Yalova, Bilecik, Kocaeli, Tekirdağ, Antalya, Bayburt ve Ardahan olmuştur. Bu durum D’inverno ve arkadaşlarının 2018 yılında yaptıkları çalışmada ortaya koyduğu kamu harcamalarının büyüklüğü arttıkça etkinliği de artar yaklaşımıyla uyuşmamaktadır. Türkiye’de en etkin 10 il içerisinde İstanbul, Kocaeli ve Antalya dışındakiler kamu harcaması bakımından üst sırada yer almayan illerdir.

Yapılan çalışmada kamu harcamalarının etkinliğinde bölgesel unsurların önemli bir farklılık yarattığı gözlenmiştir. Örneğin, en etkin olarak belirlenen Kırşehir ilinde kamu harcamaları etkinliğinin yakalanmasında istihdam verilerinin önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Bununla birlikte birçok sanayi kentinde kamu harcamalarında etkinliğin sağlanamadığı ortaya çıkmıştır. Büyükşehirler içerisinde yalnızca İstanbul, Kocaeli ve Antalya illerinde kamu harcamalarının etkin olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte Yılmaz ve arkadaşları (2006) ve Şengül ile arkadaşlarının (2013) çalışmalarına benzer şekilde incelenen kamu harcamaları açısından illerin büyük kısmının etkisiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun arkasında yatan temel etkenin kamu harcamalarının niceliğinden ziyade dağılımında ve kaynak aktarımında yaşanan sorunlar olduğu düşünülebilecektir. Kamu kaynakları verimli şekilde aktarıldığı takdirde ilerideki süreçte kamu harcamalarının kalitesi yükselecek ve etkin bir politika aracı olarak kullanılabilir. Bununla birlikte belirtilmesi gerek bir husus ise çalışmada kullanılan girdiler ve çıktılar arasındaki gecikme sorunudur. Kamu harcamalarındaki değişimin etkisini göstermesi genellikle kısa dönemde olmamaktadır. Sonraki süreçte harcamaların etkisini daha yoğun şekilde yansıtması söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Afonso, A., and Aubyn, M. S. (2005). Non-parametric approaches to education and health efficiency in OECD countries. *Journal of Applied Economics*, 8(2), 227-246.
- Afonso, A., and Fernandes, S. (2006). Measuring local government spending efficiency: Evidence for the Lisbon region. *Regional Studies*, 40(1), 39-53.
- Afonso, A., Schuknecht, L. and Tanzi, V. (2010). Income distribution determinants and public spending efficiency. *The Journal of Economic Inequality*, 8(3), 367-389.
- Andersen, P. and Petersen, N.C. (1993). A procedure for ranking efficient units in data envelopment analysis. *Management Science*, 39(10), 1261-1264.
- Altunç, Ö. F. ve Aydın, C. (2012). Türkiye'de kamu sektörü büyüklüğü ve ekonomik büyüme ilişkisinin ampirik analizi, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 23(82), 79-98.
- Arısoy, A. G. İ. (2005). Wagner ve Keynes hipotezleri çerçevesinde Türkiye'de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- Arslan, A. (2002). Kamu harcamalarında verimlilik, etkinlik ve denetim. *Maliye Dergisi*, 140(2), 1-14.
- Asandului, L., Roman, M. and Fatulescu, P. (2014). The efficiency of healthcare systems in Europe: A data envelopment analysis approach. *Procedia Economics and Finance*, 10, 261-268.
- Atıcı, Y., Şimşek, A., Ulucan, P. ve Tosun, D. (2016). Veri zarflama analizi ile uygulama alanı türkiye olan performans ölçümü çalışmaları: literatür araştırması ve değerlendirmeler. *Verimlilik Dergisi*, 1, 7-47.
- Aysu, A. ve Bakırtaş, D. (2016). Eğitim, Sağlık ve sosyal koruma harcamalarının etkinlik analizi: Türkiye ve diğer OECD ülkeleri değerlendirmesi. *Maliye Dergisi*, 171, 81-107.
- Banker, R. D., Charnes, A., and Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1078-1092.
- Biehl, D., (1998). Wagner's Law: An Introduction to and a translation of the last version of Adolph Wagner's text of 1911, *Public Finance*, 53(1), 102-111.
- Charnes, A., Cooper, W.W. and Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444.
- Chen, C.P., Hu, J.L. and Yang, C.H. (2011). An international comparison of R&D efficiency of multiple innovative outputs: The role of the national innovation system, *Innovation*, 13(3), 341-360.
- Cooper, W.W., Seiford, L.M., and Tone, K. (2006). Introduction to data envelopment analysis and its uses: with DEA-solver software and references. Springer Science & Business Media.
- Cristóbal, J., Ehrenstein, M., Domínguez-Ramos, A., Galán-Martín, Á., Pozo, C., Margallo, M., ... and Guillén-Gosálbez, G. (2021). Unraveling the links between public spending and sustainable development goals: Insights from Data Envelopment Analysis. *Science of The Total Environment*, 786, 147459, 1-13.

- Çakın, E. ve Özdemir, A. (2019). Veri zarflama analizi temelli yapay sinir ağları ve lojistik regresyon analizi ile teknoloji geliştirme bölgelerinin etkinliklerinin tahminlenmesi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37(2), 271-293.
- Çelik, E. ve Atan, M. (2020). Veri zarflama analizi (VZA). M. Atan ve Ş. Altan (Ed.), Örnek uygulamalarla çok kriterli karar verme yöntemleri içinde (s. 359-375). Gazi Kitabevi.
- D'Inverno, G., Carosi, L., and Ravagli, L. (2018). Global public spending efficiency in Tuscan municipalities. Socio-Economic Planning Sciences, 61, 102-113.
- De Borger, B. and Kerstens, K. (1996). Cost efficiency of Belgian local governments: a comparative analysis of FDH, DEA, and econometric approaches. Regional Science and Urban Economics, 26(2), 145-170.
- Demirci, A. (2018). Teori ve uygulamalarla veri zarflama analizi. Gazi Kitabevi.
- Deviren, N., V. ve Duran, T. (2018). Türkiye'de düzey 3 bölgesi kamu yatırımları etkinliğinin veri zarflama analizi (VZA) yöntemiyle ölçülmesi: Aydın, Denizli ve Muğla illeri örneği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17(65), 262-277.
- Düzakın, E. ve Bulgurcu, B. (2010). Kalkınmada öncelikli illerin ekonomik etkinliklerinin değerlendirilmesi. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1), 1-18.
- Eroğlu, E. ve Atasoy, M. C. (2006). Veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü ve etkin karar birimlerinin duyarlılık analizi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 35(2), 73-89.
- Fakin, B. and de Crombrughe, A. (1997). Fiscal adjustments in transition economies: Social transfers and the efficiency of public spending: a comparison with OECD countries (Vol. 1803). World Bank Publications.
- Farrell, M.J. (1957). The measurement of productive efficiency. Journal of the Royal Statistical Society: Series A (General), 120(3), 253-281.
- Gedik, A.M. (2011). Vergi rekabeti etkinlik değerlendirmesi: OECD üyesi ülkeler için veri zarflama analizi uygulaması. Maliye Dergisi, 160, 328-350.
- Gupta, S. and Verhoeven, M. (2001). The efficiency of government expenditure: experiences from Africa. Journal of Policy Modeling, 23(4), 433-467.
- Henrekson, M. (1993). Wagner's Law-a Spurious Relationship?. Public Finance, 46(3), 1-12.
- İşbilen Yücel, L. (2017). Veri zarflama analizi. Der Yayınları.
- Karkazis, J. and Thanassoulis, E. (1998). Assessing the effectiveness of regional development policies in Northern Greece using data envelopment analysis. Socio-Economic Planning Sciences, 32(2), 123-137.
- Kocakalay, Ş. Ve Işık, A. (2003). Veri zarflama analizi. Dumlupınar Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 5, 163-171.
- Magazzino, C. (2012). Wagner versus Keynes: Public spending and national income in Italy. Journal of Policy Modeling, 34(6), 890-905.

- Mandl, U., Dierx, A. and Ilzkovitz, F. (2008). The Effectiveness and Efficiency of Public Spending (301), Directorate general economic and financial affairs (DG ECFIN), European commission.
- Öncel, A. ve Şimşek, S. (2011). Türkiye’de bölgelerarası kaynak kullanım etkinliğinin veri zarflama analizi yöntemiyle analizi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (37), 87-119.
- Özbek, A. (2021). Çok kriterli karar verme yöntemleri ve Excel ile problem çözümü. Seçkin Yayıncılık.
- Özden, Ü. (2009). Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye’deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 37(2), 167-185.
- Özer, A., Öztürk, M. ve Kaya, A. (2010). İşletmelerde etkinlik ve performans ölçmede VZA, kümeleme ve TOPSIS analizlerinin kullanımı: İMKB işletmeleri üzerine bir uygulama. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), 233-260.
- Perçin, S. ve Çakır, S. (2012). Demiryollarında süper etkinlik ölçümü: Türkiye örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(1), 29-45.
- Rivera, B. (2001). The effects of public health spending on self-assessed health status: an ordered probit model. Applied Economics, 33: 10, 1313-1319.
- Sarı, Z. (2015). Veri zarflama analizi ve bir uygulama (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Sarıca, K. ve Or, I. (2007). Efficiency assessment of Turkish power plants using data envelopment analysis. Energy, 32, 1484-1499.
- Savaş, F. (2021). Veri zarflama analizi. B.F. Yıldırım ve E. Önder (Ed.), Operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri içinde (s. 201-228). Dora Yayıncılık.
- Şengül, Ü., Eslmian, S. ve Eren, M. (2013). Türkiye’de istatistikî bölge birimleri sınıflamasına göre düzey 2 bölgelerinin ekonomik etkinliklerinin VZA yöntemi ile belirlenmesi ve TOBIT model uygulaması. Yönetim Bilimleri Dergisi, 11(21), 75-99.
- Yılmaz, M., Aktaş, H., Kargın, M. ve Açıkgöz, B. (2006). Türkiye’de illere göre kamu yatırımlarının etkinliği. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 53-80.
- Yotova, L. ve Stefanova, K. (2017). Efficiency of tertiary education expenditure in CEE countries: Data envelopment analysis. Economic Alternatives Journal, (3), 352-364.
- Zhu, J. (2014). Quantitative models for performance evaluation and benchmarking: data envelopment analysis with spreadsheets (Vol. 213). Springer.

BÖLÜM

5

NEO-LİBERAL YENİDEN YARATIM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE YIKICI REKABETİN TÜRK ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNE ETKİSİ: MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Ekrem Ersin CESUR

*İzmir Büyükşehir Belediyesi
E-posta: ekremcesur@izmir.bel.tr*

 0000-0002-6335-3407

Söz konusu kitap bölümü, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi tarafından 25-27 Temmuz 2017 tarihleri arasında düzenlenen Eurefe'17 Kongresi'nde sunulmuştur.

ATIF: Cesur, E.E. (2021). Neo-Liberal Yeniden Yaratım Ve Dönüşüm Sürecinde Yıkıcı Rekabetin Türk Endüstri İlişkileri Sistemine Etkisi: Merkez-Çevre İlişkileri Bağlamında Bir Değerlendirme. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 97-115). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 5 -

NEO-LİBERAL YENİDEN YARATIM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE YIKICI REKABETİN TÜRK ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİNE ETKİSİ: MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Ekrem Ersin CESUR

Dr., İzmir Büyükşehir Belediyesi, ekremcesur@izmir.bel.tr

 0000-0002-6335-3407

GİRİŞ

Kapitalist sistem, ekonomik yapının piyasa mantığına uygun biçimde sürekli olarak dönüşümünü içeren bir anlayışı yansıtır. Belirli sürelerde kar oranlarındaki düşme eğilimi bağlamında tıkanan sistem, teknolojik gelişimden yararlanılarak yeniden yapılandırılmakta; kendini yeniden üretmektedir. Son dönüşüm, yetmişli yılların ortalarından itibaren yaşanan tıkanıklığın aşılması amacıyla seksenlerin başında yürürlüğe konulan uygulamalarla başlamış ve günümüze değin sürmüştür. Bu süreçte, temel olarak devlet ekonomik yapı içindeki belirleyici rolünü kaybetmiş; uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketler (ÇUŞ) yeni egemenler olarak ortaya çıkmışlardır. Teknolojik yeniliklerin üretim hattına uygulanması aracılığıyla, üretim organizasyonunda da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Ulusal ölçekten küresel ölçeğe taşınan üretim, ağ biçiminde örgütlenen ÇUŞ'lar ve bu ağ içinde kendilerine bağlı taşeronlar tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Belirleyici unsurun maliyet olması, taşeronlar arasında yıkıcı bir rekabeti tetiklerken, bu işletmelerde istihdam edilen yarı nitelikli ve niteliksiz işgücüne ilişkin son derece kötü çalışma koşulları ortaya çıkmaktadır. ÇUŞ'ların da kendi aralarında bir rekabetin varlığı açık olmakla birlikte, tüm ÇUŞ'lara yetecek kadar taşeron bulunması bağlamında, ÇUŞ'lar arasındaki rekabetin maliyetini taşeronlar ödemektedir. Bu maliyet, iş güvencesizliği, düşük ücret, a-tipik çalışma biçimleri, kısmi süreli olmasına rağmen toplamda ortalamanın üstündeki iş süresi, sosyal güvencesizlik ve mesleki eğitim olanaklarından

yararlanılamaması ile ödenmektedir. Formel yapı içinde cezbedilemeyen ÇUŞ'lar için önemli derecede büyük üretim kapasitesine sahip enformel ekonomi ve istihdam kullanılmaktadır. Bu sayede zaten düşük olan maliyet, yasadışı olarak çok daha düşük hale getirilmekte; son derece kötü çalışma koşullarında istihdam sağlanmaktadır.

Bugün, "Endüstri 4.0" olarak isimlendirilen yeni bir dönüşüm sürecinin başındayız. Bir öncekinden farklı olarak, sistemin topyekûn tıkanması ve kökten dönüşümü gerektirecek bir krize eşlik edilmiyor. Yapay zekâdan, robotik teknolojilere varıncaya değin oldukça kapsamlı teknolojik yeniliklerin yaşandığı bu sürecin, bir önceki gibi gerek ülkeler gerek insanlar arasında yeni katmanlar mı yaratacağı, yoksa bunları ortadan mı kaldıracağını kestirmek en azından şimdilik oldukça güç görünüyor. Bununla birlikte, üretimin ve dolayısıyla istihdamın yakın ve/veya orta vadede yeniden farklı biçimler alması sürpriz olmayacaktır. Mevcut durum ve gelişmeler göz önüne alındığında, yaşanacak değişimin piyasa mantığı çerçevesinde gerçekleşecek olması itibariyle özellikle azgelişmiş ülkeler ve çoğunlukla bu ülkelerde yaşayan yarı-nitelikli ve niteliksiz işgücü açısından olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasının da olasılık dahilinde görülmediği belirtilmelidir.

KAPİTALİZMİN BİTMEYEN RETORİĞİ: DÖNÜŞÜM

Küreselleşme, birinci endüstri devriminden günümüze kadar geçen sürede ekonomi ve siyaset alanlarının yeniden tasarımı ve merkezileştirilmesine ilişkin en önemli dönüşüm olarak kabul edilmektedir. Kapitalist sistem içindeki birikim krizi ve ardından gelen durgunluk, bu yeniden tasarımı zorunlu kılmıştır. İşte bu noktada bilişim teknolojileri, krizin aşılmasını sağlayan çözüm unsuru olarak işlev görmüştür. Buna koşut olarak, hegemonyanın yeni biçimleri de inşa edilmiştir. Bilgi teknolojisi, bir yandan üretim organizasyonunun baştan ayağa dönüşümünü içerecek biçimde gelişirken, öte yandan da bilgiye erişim olanağının artması aracılığıyla katılımın ve demokrasinin tesis edildiği bir ortama da zemin hazırlar. Bununla birlikte, ya bilgi teknolojilerinin tüm toplum kesimleri tarafından ortaklaşa kullanımını sağlayacak bir yapı oluşturulması; ya da bu teknolojilerinin küresel sermayenin egemenliğine

birakılması gibi çok farklı sonuçlar doğuracak iki seçenek bulunmaktadır (Harris, 1999). Günümüze kadar geçen süre içinde, bu seçeneklerden hangisinin tercih edildiği de ortaya çıkmıştır. Kendi yarattığı her krizi teknolojik yeniliklerle aşan bir sistemde, farklı bir tercihte bulunulmasının beklenilmesi de gerçekçi olmaktan uzaktır.

Bu anlamda teknolojik gelişmeler, bir yandan üretim sürecinin yeniden düzenlenmesini sağlarken, aynı zamanda verimlilik artışını da tetikleyerek kar oranlarındaki düşme eğilimini belirli bir ölçüde engellemekte; böylece sermaye birikimi de belirli bir süre zarfında güvenceye alınmaktadır (Altiok, 2007). Günümüzde de yeniden bir devrimin eşiğinde olduğumuza yönelik söylemler, sıklıkla duyulmaya başlanmıştır. Bu anlamda, insanlar arasındaki ilişkilerden çalışma biçimine kadar yaşamın bir bütün olarak değişeceği öne sürülmektedir. Yaşamın ve dolayısıyla insanlığın dönüşümünü içeren ve dördüncü endüstri devrimi olarak ifade edilen bu yeni sürecin, dünyada daha önce deneyimlenen hiçbir şeye benzemediği görüşü egemen hale gelmektedir. Gerçekten, hızı ve genişliğine ilişkin tam bir kavrayışa erişimin henüz olası olmadığı dördüncü endüstri devriminin, hali hazırda bebeklik aşamasında olsalar da mobil cihazlar, yapay zekâ, internet, nanoteknoloji, biyoteknoloji ve üç boyutlu yazıcılar gibi yükselen teknolojik atılımların bileşimi düşünüldüğünde, ne yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına; ne de üretim, tüketim, ulaşım ve dağıtım sistemlerinin de yeniden yapılandırılmasına yol açması şaşırtıcı olur. Bu anlamda, söz konusu değişim sürecinin boyut, hız ve kapsam bakımından tarihi bir nitelik taşıdığı görüşünün (Schwab, 2016) güçlendiğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

Bir önceki dönemde, yeni teknolojilerin üretim sürecine uygulanması sonucunda, bir yandan üretim organizasyonu esnekleşmiş; bir yandan da işgücü istemi mal ve hizmet istemine bağlı eş deyişle istikrarsız bir hale gelmiştir. Gerek istihdam biçimleri, gerek iş ilişkileri bu süreçte büyük ölçüde değişmiştir. Üretim organizasyonundaki esneklik iş ilişkilerine de yansımış; bu anlamda, standart çalışma biçimlerinin yerini a-tipik çalışma biçimleri almıştır. Bunun yanında, hem üretim organizasyonunun parçalara ayrılarak çeşitli kısımların dışsallaştırılmasına paralel

biçimde işgücü de katmanlaşmıştır (Erdut, T., 1997). Ancak buraya kadar sayılanlar, 20. yüzyılın sonundaki üretim paradigmasını temsil etmektedir. Günümüzde ise, dördüncü endüstri devrimi tarafından yönlendirilen yeni bir üretim paradigması hızla yükselmektedir.

Birinci endüstri devriminde buhar motorunun gelişimi, ikinci endüstri devriminde de elektriğin kullanımı üretimi dönüştürmüştür. Bilişim teknolojileri ve özellikle internetin gelişimiyle biçimlenen üçüncü endüstri devriminde ise, üretim organizasyonu parçalanmış ve dış kaynak kullanımı artmış; aynı zamanda üretim, başta işgücü maliyetleri olmak üzere üretim maliyetlerinin düşük olduğu mekânlara kaydırılmıştır. Dördüncü endüstri devriminde, üretimin yeniden tanımlanması ve üretim mekânlarının yeniden yapılandırılması gündemdedir. Bu devrimin bir parçası olmak isteyen yarı-çevre ve çevre ülkeler açısından da 20. yüzyıldaki emek yoğun sektörlerde düşük maliyetli üretimin ötesine geçilmesi ve yeni işler yaratılması zorunlu görülmektedir. Bunun nedeni, bu devrimle birlikte gelişen otomasyon nedeniyle düşük maliyetli üretimin, bir rekabet stratejisi olarak kullanılamayacağına düşünülmesidir. Yakın zamanda Adidas'ın robotik üretimde elde edilen maliyet avantajını gerekçe göstererek, üretimin bir kısmını Çin'den çekerek Almanya'ya getirmesi de bu bağlamda okunabilir. Nitekim düşük maliyetli ve büyük ölçekli üretim tesisleri yerine, çok daha küçük üretim tesislerinin daha fazla işlev göreceği beklenmektedir. Zaten, teslimat süresinin kısaltılması için orta vadede merkez ülkelerde de küçük ölçekli tesisler kurulması, ÇUŞ'ların ajandalarındaki yerini almıştır. Kuşkusuz böylesine büyük değişimlerin beklenmesinin nedeni, özellikle robotik teknolojideki gelişimdir. Günümüzde otomobil endüstrisinde de robotik teknolojilerden yararlanılmakla birlikte, burada sözü edilen teknoloji kapsamında yüksek düzeyde yapay zekâya sahip ve eğitilebilir robotlar bulunmaktadır.

Meta üretiminin yanı sıra endüstriyel hizmetlerde de köklü bir dönüşüm yaşanacağı açıktır. Bu hizmetler, işletmelerin büyümesini ve karlılıklarını arttırmalarını sağlayacaktır. Havacılık endüstrisinde, dünyanın dört bir yanında havalanmış olan uçak motorlarındaki sorunların, sayısal uzaktan algılama teknolojisi ile tespit edilmesi

ve çözülmesi son derece yerinde bir örnek olacaktır. Teknoloji, motorlara gömülü milyonlarca sensörden toplanan büyük miktardaki gerçek zamanlı verinin kullanımına olanak tanımaktadır. İşte sayısal hizmetlerdeki böylesine bir değişim sayesinde, yarı-çevre ve özellikle çevrenin işgücü maliyeti avantajını anlamsız hale getirmesi; üretim mekânının seçim kararında maliyetten çok beceri ve yeteneklerin etkili olması beklenmektedir.

Son dönüşüm, sayısal ticaret platformlarının gelişimi ile ilgilidir. Küresel meta zincirlerini dönüştüren bu platformlar, bir yandan ülkeler arasındaki sınırları belirsizleştirirken, bir yandan da geleneksel ülke tabanlı iş modellerini gereksiz hale getirmektedirler. Günümüzde sadece Alibaba ve Amazon internet siteleri aracılığıyla 700 milyar ABD doları değerindeki malın ticarete konu olması, ölçeğin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Çok küçük ölçekli işletmelerin bile rahatlıkla boy gösterebildiği bu platformların, küresel meta zincirlerinin yerini alması da kaçınılmaz olacaktır. İşletmeler açısından bağımsız bir tedarik zinciri kurmaktansa, bir ticaret platformuna üye olunmasının her bakımdan çok daha avantajlı olacağı açıktır.

Bu yapısal dönüşüm sonucunda, küresel meta zinciri ve bu zincir içinde gerçekleştirilen operasyonlarla birlikte rekabet kuralları da dönüşecektir. Tüm endüstrilerin de bu dönüşümden etkilenmesi beklenmektedir (Bruce & Bhattacharya, 2016). Belki de Dominique Meda'nın (2012) "emek kaybolma yolunda bir değer mi" sorusu dördüncü endüstri devriminde daha da anlamlı olacaktır.

Günümüze kadar emek sürecinde yaşanan tüm dönüşümler, emek sahipleri ile sermaye sahipleri arasındaki ilişkinin de büyük ölçüde dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Üretim organizasyonundaki yeniliklere yönetim de eşlik etmiş; hiyerarşik yönetim yapılanması yerini daha yatay bir anlayışa terk etmiştir. Ancak bu değişim, nitelikli ve niteliksiz işgücü arasında gelir, güç veya ayrıcalıklar bakımından bir fark doğurmamıştır. Tüm bu değişikliğin kaynağında, daha az maliyetle daha fazla kar elde edilmesi bulunmaktadır. Ancak elde edilen fazla karın, işgücünün gelirden aldığı payın arttırılmasına harcanacağı beklenilmemelidir. İşletmenin belirlediği stratejik hedefler doğrultusunda, işçinin ilk amir tarafından doğrudan gözetimi ve denetimi

yerine çalışana daha özerk bir çalışma alanı bırakılmaktadır. Ancak bu özerkliğin diğer çalışma koşullarına olumlu bir biçimde yansıtılması söz konusu olmamaktadır (Petras & Polychroniou, 1995).

KAPİTALİZMİN DÖNÜŞMEYENİ: KAR HIRSI VE YIKICI REKABET

Kapitalizme için krizlerin oluşumuna etki eden yapısal unsurlar arasında sayılan (Baskoy, 2011) kar hırsı, niteliği gereği yaratıcı güçlerin kendi yıkımlarına da yol açabileceğinden sınırlandırılması gerektiği düşünülen (Horký, 2009), bununla birlikte ana akım iktisatçılar tarafından “yeterince” dikkate alınmayan en temel kriz dinamiklerinden biri (Hemerijck, 2009) olarak değerlendirilmektedir. Kar hırsının psikolojik bir boyutunun olduğu, hatta tamamen psikolojik bir nitelik taşıdığına ilişkin saptamalar da dikkate değerdir.

Nitekim 2008 yılındaki küresel mali kriz veya çöküş sırasında ve sonrasında yaşanan bazı olaylar, bu saptamayı haklı çıkarmaktadır. Kriz öncesinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde kurulu bulunan ve dünyanın en büyük sigorta şirketi olarak kabul edilen American International Group (AIG), krizin hemen başında büyük bir likidite krizi ile karşı karşıya kalmış ve ABD hükümetinden 850 milyar ABD doları tutarında bir yardım istemiştir. Şirketin daha sonra da gerek ABD Hazinesi gerek Amerikan Merkez Bankası’ndan yardım isteyecek durumda olmasına rağmen şirket yöneticileri, 444 bin ABD doları tutarındaki golf ve spa bakımı (Latince “sanus per aquam” ifadesinin kısaltması olarak “suyla gelen sağlık” veya daha bilindik ifadesiyle vücut bakımı) için Kaliforniya ve 86 bin dolarlık av seferi için de İngiltere’ye gezi düzenlemek gibi savurgan harcamalardan geri durmamışlardır. Öyle ki, dönemin Maryland kongre üyesi Elijah Cummings’in “daha çirkin bir şey duydunuz mu?” sorusuna muhatap kalmıştır (The Guardian, 2009).

Doyumsuzluk ve rasyonel olmayan davranışlara ilişkin bu ilk örnek, esasen bireysel düzeyde başlayan, giderek genişleyen hacmiyle önce işletmeleri, daha sonra ülke ve bölgeleri, sonuç olarak da tüm dünyayı etkileyen bir sürecin ilk aşamasını yansıtır. Bireysel bazda değerlendirildiğinde rasyonel olmayan davranış kalıbının, söz konusu işletme olduğunda da varlığını koruyacağı bilinmelidir. Bu hırs, Irak, Lübnan

ve Suriye’de olduğu üzere devletin neredeyse tamamen ortadan kalktığı son noktaya kadar sürmektedir. Ancak böyle bir durumla karşılaşılmasının ardından, belirsizliğin katlanılmayacak bir hal alması nedeniyle yatırım yapılmasından çekinilmesi makul bir tercih olur (Kadri, 2012). Bir diğer ifadeyle günümüzde kar hırsı, savaş vb. nedenlerle yıkım oluşuncaya kadar bir sorun görmemektedir. Günel’in (2008) değindiği 2007 yılı ABD yapımı Sicko (Hasta) isimli belgeselde geçenler, bu durumu son derece somut bir biçimde yansıtmaktadır. Buna göre, özel sigorta şirketleri hastaların tedavi masraflarını karşılamamak için onları ölüme terk etmek anlamına gelecek uygulamaları gerçekleştirmekte bir sorun görmemektedir. Bir yanda olağanüstü mali başarısızlığa rağmen golf, spa ve av seferi gibi etkinliklere harcama yapmanın önemsiz görülmesi, öte yanda yaşamın sürdürülebilmesi için zorunlu ihtiyaçların karşılanmasının kurtulması gerekli masraflar olarak değerlendirilmesi. Bu iki düşüncenin de sigorta şirketleri örneğinde görülmesi de “ilginç bir tesadüf” olarak değerlendirilebilir.

Türkiye ölçeğinde kar hırsına ilişkin en önemli örnek, kuşkusuz 13 Mayıs 2014 tarihinde Manisa’ya bağlı Soma İlçesi’nde Soma Kömür İşletmeleri A.Ş.’nin işlettiği bir madende meydana gelen yangın ve su basmasıdır. 301 madencinin yaşamını yitirdiği bu facia ile ilgili Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından hazırlanan İki Yılın Ardından Soma Maden Faciası Raporu’nda kar hırsı, facianın oluşumuna neden olan makro düzeyli yapısal etmenlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Raporda belirtildiği üzere, 2009 yılında 300 bin tonluk kömür üretiminin ardından “yüksek yangın riski” nedeniyle üretim o dönemki işletme tarafından durdurulmuş ve faaliyete son verilmiştir. Yapılan devirden sonra, söz konusu “yüksek yangın riski” bilinmesine rağmen, 2010’da 2,6 milyon ton, 2012’de 3,8 milyon ton, 2013’de 3,6 milyon ton kömür üretimi ve sonuç olarak 2014’de yitirilen 301 “can” kar hırsı ile açıklanır (TSBD, 2016). Sermaye sahibinin doğasında bulunan bu hırs, artan rekabet baskısı ile insanın gündelik yaşam ve biyolojik ritmine uygun bir üretimi değil, kapitalizmin kendi ritmine uygun bir üretimi yapılandırmıştır. Böyle bir yapının kaçınılmaz sonucu olan ve kapitalizmin biyolojik sınırları olarak değerlendirilen iş kazalarının da göze alınması gereken mali bir risk olarak muhasebeleştirilmesi doğal sayılmıştır (TSBD, 2016).

Böylece, en azından Adam Smith'den bu yana, ekonomide merkezi bir rol oynadığı kabul edilen rekabetin son derece farklı bir boyutunun da olduğu, rekabet gücünün azalması ya da daha kötüsü kaybı durumunda işletmeler arasında başlayan savaşın yıkıcı sonuçlar doğurabileceği ortaya konulmaktadır. Aksak rekabet piyasasında işletme karının, maliyetlerin düşürülmesi ve rakip işletmelerin maliyetlerinin arttırılmasına bağlı olması dolayımında, rakibe yönelik uygulamalar yıkıcı rekabet doğurur (Stiglitz, 1992). Yıkıcı rekabette özellikle kısa dönemde olağandışı kazançlar söz konusu olmakla birlikte, bu rekabet türü tüm işletmeler açısından zararlı olacak sonuçlar doğurmaktadır (Jakee & Allen, 1998). Bu süreçten en kötü etkilenenlerin çalışanlar olacağı açıktır. Bununla birlikte, sözü edilen çalışanlar grubunun çok büyük bir çoğunluğunu çevre işgücü oluşturur. İşletmelerin maliyetlere odaklandığı bu süreçte, çalışanlar kendilerini bir dibe doğru yarışın içinde bulurlar (Denktaş, 2015). Bunun nedeni, yıkıcı rekabetin işletmelerin uzun dönemli stratejiler belirleme ve yatırım yapma yeteneğini ortadan kaldırmasıdır. Yıkıcı rekabet içinde işletme, kısa dönemde yaşamını sürdürebilmek için üretim sürecinin tüm noktalarında maliyetlerini azaltmaya zorlandığından, ücretlerin düşürülmesi, düşük nitelikli dolayısıyla da düşük ücretli işçilerin niceliksel payının arttırılması, işin hızlandırılması ve iş sözleşmesinin feshi gibi uygulamalar yürürlüğe girer. Sonuç olarak güvenceli ve uzun vadeli standart iş ilişkisi, yerini güvencesiz ve kısa vadeli a-tipik iş ilişkisine bırakır. Belirsiz ortamda uzun vadeli yatırımlar söz konusu olamayacağından (Crotty, 2000), eğreti çalışma koşulları piyasanın “yeni normal” olarak sürüp giden bir hal almaktadır.

DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ÜRETİM ORGANİZASYONU VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

Bilginin temel üretim faktörü olarak emek ve sermayenin yerini alacağı; mülkiyetten ziyade bilgiye dayalı olarak ortaya çıkacak yeni bir emekçi sınıfın, emek ve sermaye sahipleri arasındaki çatışmayı ortadan kaldıracağı ve piyasa mantığının yeni teknolojiler aracılığıyla etkin kaynak dağılımını sağlayacağı (Bell, 1973) iddiası, yeni değildir. Nitekim kapitalizmin tarihini, “devrim” olarak ifade edilen bu köklü değişimlerin biçimlendirdiği görüşü de genel olarak kabul görmektedir. Bir yandan

teknolojik değişimin kendisini, bir yandan da ekonomik gelişim sürecindeki etkisinin ne olacağını açıklama ve belirli bir çerçeve çizme gayreti sürekli olarak varlığını korumuştur. Onsekizinci yüzyılda endüstri devrimi ile başlayan süreç, ondokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında ev ve fabrikalarda elektrik kullanımına ve otomotiv altyapısının genişlemesine olanak tanıyan içten yanmalı ve elektrik motoruna dayalı ikinci endüstri devrimi ile devam etmiş; mikroelektronik ve internet uygulamalarının yayılımını sağlayan üçüncü endüstri devrimi ile de günümüze kadar gelmiştir (Taalbi, 2017).

Özellikle, bir yandan 1989’da komünist bloğun çözülmesine yol açan en önemli nedenlerden biri olarak sayılan, öte yandan ise, doğu Avrupa ülkelerinde yazılım sektöründe yetişmiş işgücü artışına kaynaklık eden (Dyker, 1996) üçüncü endüstri devrimi sonrasında, dünyayı daha küçük, daha yakın ve daha hızlı hale getiren yeni teknolojilerin, iş dünyasını da adeta “efsunladığı” söylenebilir. İngiliz televizyonlarında ABD menşeli metaların reklamının yapıldığı, Avrupalı tasarımların ABD piyasalarında boy gösterebildiği, Japon ve Fransız gibi “muhafazakâr” kültürlere dahi sızılabildiği bu yeni yapı içinde teknoloji, üretim biçim ve mekânını kökten değiştirmişti. Doğal olarak, bu değişime iş süresinin de yeniden tanımlanması eşlik etmişti. Dolayısıyla teknolojik değişim aracılığıyla, hem üretim organizasyonu hem de çalışma biçimi bir bütün olarak yeniden yapılanmıştı (Ulrich, 1997: 12-13, 143).

Üretim organizasyonundaki dönüşüm, bu dönemde ortaya çıkan küresel meta zincirleri ile somutlaşmıştır. Bunun işgücü piyasasına yansımaları ise, başta Çin olmak üzere Wallerstein’ın (2006) çağdaş dünya sistem kuramında çevre ve yarı-çevre olarak sınıflandırılan ülkelerin küresel işbölümüne “ucuz işgücü kaynağı” veya “maliyet merkezi” olarak eklenmeleri olmuştur (Bruce & Bhattacharya, 2016). Çin’in yanı sıra Bangladeş, Endonezya, Hindistan ve Filipinler gibi Asya ülkeleri ile Kenya ve Nijerya gibi Afrika ülkeleri bu sisteme çevre ülkeler olarak eklenirken; Brezilya, Jamaika, Meksika, Panama, Şili ve Uruguay gibi Latin Amerika ve Karayip ülkeleri ile Güney Afrika, Macaristan, Tunus ve Türkiye de yarı-çevre ülkeler olarak (Babones, 2005) sistemdeki yerlerini almışlardır. Unutulmaması gerekir ki, böyle bir

sınıflandırma durağan nitelik taşımaz. Örneğin günümüzde daha çok yarı-çevre sınıfına dahil edilen Türkiye'nin daha önce de sürekli olarak bu sınıfta yer aldığını söylemek olası değildir. Nitekim Türkiye, yetmiş ve seksenler boyunca çevre ülkeler sınıfında da yer almıştır (Nameth & Smith, 1985).

Küresel meta zinciri, üretimin ağ biçiminde örgütlenen çok uluslu işletme tarafından belirlenen kural ve usullere göre gerçekleştirilmesi mantığına dayanır. Merkez ülkelerden birinde kurulu bulunan çok uluslu işletme, bir yandan temel beceri alanına odaklanırken; bir yandan da yarı-çevre ve çevre ülkelerde kurulu bulunan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerden yarar sağlama çabasına girer. Bu anlamda, üretim aşamaları genellikle maliyetin düşük olduğu bu iki ülke grubuna dışsallaştırılarak bir üretim ağı oluşturulur. Büyük otomobil üreticilerinin faaliyetlerini dünya çapına yayması; Avrupa ve ABD'deki konfeksiyon işletmelerinin Asya ve Latin Amerika'da üretim yapmaları ve yarı-çevre sınıfındaki Şili'deki giysi üreticilerinin üretimini Asya'ya dışsallaştırması bu üretim ağına ilişkin örnekler olarak sunulabilir. Üretim aşamalarından herhangi birinin, işletmenin organizasyon ve üretim maliyetlerinden daha ucuza mal edilmesi halinde satın alınmasını, bir diğer ifadeyle pazarın (satın almanın) organizasyona (üretime) üstün olduğu bu üretim organizasyonu biçimi, taşeron ilişkisinin doğmasına ve bunun sonucunda da esnek üretim sistemlerinin devreye sokulmasına yol açmıştır. Bu yapı içinde, iş organizasyonunun da esnekleştirilmesi, işletmelerin karşılaştırılmalı üstünlük kazanmalarını sağlayan unsurlardan biri olmuştur (Erdut, 1999).

Üçüncü endüstri devrimi sonrasında bilişim teknolojileri ve özellikle internetin hızlı gelişimi aracılığıyla küresel meta zincirlerinde de dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüme rağmen, aradan geçen kırk yılı aşkın süre zarfında işgücü açısından çarpıcı değişikliklerin meydana geldiğini söylemek olası değildir. Hâlihazırda küresel üretim, yarı-çevre ve özellikle çevre ülkelerdeki düşük ücretli işgücünün sırtına yaslanmış durumdadır. Bunun ötesinde, çevre ülke hükümetlerinin ve diğer kuruluşların bu yapıya destek olacak politik açılımları da göze çarpmaktadır. Örneğin Hindistan'da 2014 yılında hükümet tarafından yürürlüğe konulan "Hindistan'da imal et" politikası

(Bruce & Bhattacharya, 2016) ve yine benzer biçimde Afrika'ya yönelik olarak geliştirilen "Afrika'da pamuklu kumaş imal et" girişimi (www.cottonmadeinafrica.org) gibi unsurlar kapsamında, temel olarak küresel meta zincirine katılımın sürdürülebilir bir büyüme için zorunlu olduğu ve bu bağlamda, imalat sektörlerinin bir an önce yapısal olarak küresel üretim mimarisine uygun hale getirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Ayrıca, diğer çevre ülkelerin hızlı bir gelişim gösterdiği ve oluşan yoğun rekabet baskısının varlığının hatırlatılması (Newman, vd. 2016) da ihmal edilmemektedir.

Bununla birlikte, Hindistan ve Afrika ülkeleri tarafından Meksika örneğinin ihtiyatla incelenmesinde yarar olduğu düşünülmektedir. Bu noktada, Wallerstein'ın (2006) resmettiği ABD ve Meksikalı iki ailenin gelir örüntülerinin yansıtılması açıklayıcı olacaktır. Wallerstein, bir (ya da asıl işe ek olarak gece çalışılan bir diğer işle birlikte iki) işe mensup yetişkin erkek, ev işleri ile meşgul yetişkin kadın, gazete dağıtımı yapan ergen erkek ve bebeğe bakan 12 yaşındaki kız çocuğundan oluşan ABD'li orta sınıf bir aile örneği vermektedir. Ayrıca bu gruba, dul aylığı alan ve zaman zaman da bebeğe bakan bir büyükanne de eklenebilirken; evdeki garajın üstündeki bir odanın da kiralanmış olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık, orta sınıf Meksikalı bir aile ile ilgili oluşan gelir örüntüleri çok daha farklıdır. Bu aile, ABD'ye kaçak yollarla göç eden ve ailesine para gönderen yetişkin erkek, evde bir bitki yetiştiren yetişkin kadın, bazen bir ücret karşılığı varsıl bir Meksikalı ailenin ev işlerini gören, bazen de ücretsiz aile çalışanı olarak kendi ev işlerini gören ergen kız ile daha küçük yaşta olan ve okuldan sonraki zaman diliminde (ya da okula gitmek yerine) kasaba pazarında küçük eşyalar satan erkek çocuk aracılığıyla gelir elde etmektedir. Kuşkusuz, bu örneklerin daha farklı birçok bileşimini oluşturmak da olasıdır.

Böylesine farklı gelir örüntülerinin oluşumunda, üçüncü endüstri devrimi sonrasında dönüşen üretim organizasyonu ve küresel iş bölümünün etkili olduğu düşünülmektedir. İleri sürülen bu sav, yine aynı coğrafi bölgede kalarak "ikiz fabrikalar (maquiladora)" olarak ifade edilen üretim birimlerinin açıklanmasıyla da desteklenebilir. İkiz fabrikalar, çeşitli koşullar altında sağlanan özel imtiyazlar ile

Meksika’da üretim yapma iznine sahip yabancı sermayeli üretim tesisleri (Schermerhorn, 1999) olarak tanımlanmaktadır. İmtiyazlar üretim malzeme, ekipman ve bileşenlerinin dış alımının herhangi bir gümrük bedeli ödenmeksizin gerçekleştirilebilmesini içermektedir. Bunun için öne sürülen koşul ise, Meksikalı işgücünün istihdam edilmesidir. Tipik montaj hattı imalatına dayanan bu üretim organizasyonunda istihdam edilen Meksikalı işçilerin, son derece düşük ücretler aldığı açıktır. İşte bu noktada çift taraflı itirazlar yükselmektedir. Bir yandan düşük ücretli emeğin istismar edildiği öne sürülürken; diğer yandan da bu üretim organizasyonu nedeniyle ABD’li işgücünün de işsiz kaldığı savunulmaktadır. Buna rağmen, General Motors, Ford, Philips ve United Technologies gibi çok uluslu şirketler (ÇUŞ) bu biçimdeki üretim operasyonlarında artışa gitmişlerdir. Gerçekten de rekabet gücünün ana kaynağı olarak değerlendirilen düşük maliyetli üretim olanağı bulan işletmelerin, böyle bir “fırsatı” değerlendirmemelerini beklemek hata olacaktır. Burada, Meksikalı yetişkin erkeğin ABD’ye yani merkez ülkeye göçüne ilişkin bir parantez açmak da fayda bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yabancı düşmanlığının artış göstermesine rağmen bu göç, sistemin bir gereksinimi olarak değerlendirilmektedir. Esasen istenen bir durum olmakla birlikte, artan yabancı düşmanlığı ancak gördüğü örtülü işlev bağlamında anlam kazanır. Yabancı düşmanlığı sayesinde, işgücü arasında mevcutlara ek olarak yerli-göçmen biçiminde bir kutuplaşma daha oluşturulmakta; mevcut işgücü “sizden daha ucuza ve daha uzun süre çalışarak bu işi yapacaklar var” sloganı ile etkisizleştirilmekte ve göçmen işçiler de son derece kötü koşullara katlanmak zorunda bırakılmaktadır (Adalı, 2012). Bu bağlamda, ÇUŞ’lar tarafından kullanılan stratejilerin tüm boyutlarıyla ele alınması gerekmektedir. Aksi halde, miyop bir bakış açısıyla yapılacak değerlendirmelerde, üçüncü endüstri devrimi sonrası oluşan yapının, tüm ülkelerin teknolojinin tüm nimetlerinden adil bir biçimde yararlandıkları bir bölüşüm mekanizmasını içerdiği yanılgısına düşülmesine neden olur.

Ancak sorun şudur ki, yarı-çevre ve çevre ülkeler tarafından verilen ödümler karşılığında elde edilen kazançların yeterli olmadığı hatta ciddi kayıpların olduğu düşünülmektedir. Bir diğer ifadeyle ödümler ve kazançlar arasında azımsanmayacak bir bakışsızlık bulunmaktadır. Somel’in (2004) belirttiği üzere, böyle bir

bakımsızlığın oluşumu doğaldır. Yoksulluğun küreselleşmeden bağımsız bir olay gibi düşünülmemeyeceği gerçeği, böyle bir sonuca ulaşılmasına yol açar. Yeni liberal politikaları benimseyen, coğrafi konumları ve ÇUŞ'ların Meksika'daki ikiz fabrikalara benzer biçimdeki üretim örüntülerinden yana tercihleri sayesinde de dünya ekonomisi ile bütünleşen ve daha çok yarı-çevre sınıfında yer alan ülkeler, ilk önce bu bütünleşmeyi gerçekleştiremeyen çevre ülkelere göre gelirlerini önemli ölçüde arttırmışlardır. Bununla birlikte, söz konusu bütünleşme bağlamında bir bağımlılık da doğmuştur. Bu bağımlılık, gerek meta gerekse de sermaye hareketlerindeki doğal istikrarsızlıkların etkisine karşı önlemlerden yoksun, kırılgan bir yapının oluşumuna neden olmuştur. 1994 Meksika ve 1997 Asya krizlerinin etkileri tam olarak hafızalardan silinmemişken, 2008 yılında yaşanan Savran'ın (2013) ifadesiyle "mali çöküş" gerçek ekonomi ile mali yapı arasındaki eşitsiz gelişimin ürünü olan kapitalizme içkin çelişkileri de ortaya koymuştur. Bu çalışmanın sınırları, kar oranlarındaki düşme eğilimi ile belirgin hale gelen bu çelişkilere ilişkin ayrıntılı bir incelemeye el vermemekle birlikte, merkez-çevre arasındaki eşitsizliğin esasında bu yapının doğasında olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Tüm bunlara rağmen, gerek yarı-çevre gerekse de çevre ülkelerde neredeyse taban tabana zıt siyasal görüşlere sahip partiler tarafından kurulan farklı hükümetlerin bile Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın çizdiği rotadan büyük ölçüde sapmadığı; yeni liberal istikrar ve yapısal uyum programlarını bazı durumlarda güncelleyerek uygulamaya devam edildiği görülmektedir. Genellikle yabancı sermaye girişlerine daha doğrusu borca dayalı yapay büyüme örüntüsüne güvenilmekte; denetimsiz bir biçimde genişleyen mali sektörde elde edilen kazanımlar nedeniyle gerçek sektörün gün geçtikçe daralması bağlamında oluşan kırılganlıklar göz ardı edilmektedir. Bu süreçte işgücü piyasaları da yeniden yapılandırılırken, genel anlamda daha önce elde edilen kazanımlar yitirilmektedir. Ancak, üretime dayanmayan ve dolayısıyla da istihdam yaratmayan bu yapay büyüme örüntüsünün doğal sonucu, krizlerle karşılaşmaktadır (Altıok, 2007).

Gerçekten ekonomik krizler veya "çöküşler," bazen kapitalist yeniden yapılanma sürecinin tetikleyicisi, bazen de hızlandırıcı katalizörü olarak işlev

görmektedirler. Bununla birlikte, her durumda ortaya çıkan maliyetin karşılanması için emek kazanımlarına başvurulmaktadır. Bu anlamda, emek ve sermaye sahipleri açısından birbirine zıt sonuçlar doğuran krizlerde veya çöküşlerde, rekabet stratejilerini değiştirerek açık ve/veya örtülü ortaklıklarla bir araya gelen sermaye sahiplerinin bu yeniden yapılanma sayesinde kar restorasyonunu sağlamaları olası hale gelmiştir. Emek sahipleri açısından ise, tersine bir eğilim gözlenmektedir. Her ne kadar emek kazanımlarının, mal ve hizmet istemine bağlı olarak dalgalanmaya bırakıldığı konusunda çeşitli çevrelerde bir söylem birliği bulunsa da gerçekte ücret, iş güvencesi, çalışma süresi ve iş güvenliği başta olmak üzere tüm çalışma koşullarında mutlak bir gerileme yaşandığı açıktır. 2008 yılındaki küresel mali kriz veya “çöküş” sonucunda Fordist dönemde elde edilen tüm kazanımların yitilmesi, bu savın somut örneği olarak sunulabilir (Aschoff, 2013).

Bununla birlikte, süreç içinde bir paradoks da kendiliğinden doğmuştur. Emek sahipleri açısından mevcut olumsuzlukların yanında, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde diğer tüm kesimler gibi çalışanların ve sendikaların da dünyanın dört bir yanında bilgiye anında erişim olanağına sahip oldukları açıktır. Dolayısıyla dünyada olan bitenlerle ilgili göreceli de olsa bir şeffaflığın oluştuğundan söz edilebilir. Bu anlamda ÇUŞ’lar üzerinde, hem temel insan hakları hem de çevre konuları ile ilgili bir baskı oluşmuştur (Munck, 2003). Yine de bu süreç içindeki uzun erimli incelemelerde, emek değerindeki azalma eğiliminin, emek sahiplerinin çoğunluğu için geçerli bir olgu olduğu görülmektedir. Kuşkusuz burada, ürün ve üretim sürecinde değişim yapma becerisine sahip az sayıdaki nitelikli işgücünden bahsedilmemektedir. Bu işçiler ile yarı nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki fark giderek açılmış; ayrıca söz konusu iki grubun gerçek ücretlerinde görece düşüş eğilimi ortaya çıkmıştır (Shutt, 2003).

Bu anlamda teknolojik yenilikleri, “doğrudan” işgücü piyasasına ilişkin gerçekleştirilen düzenlemelerin nedeni olarak sunmak çok gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. İşgücü piyasası ve bu piyasa içindeki mekanizmaları güncel biçimine ulaştıran dönüşümün kaynağında, kapitalist yeniden yapılanma sürecinde emek ve

sermaye arasında yeniden biçimlenen ilişkilerin belirleyici olduğu söylenebilir. Nitekim teknolojinin ürün ve sonuçlarının kullanımı ve bunların bölüşümü teknolojinin sorunu olmadığı gibi teknoloji, kullanım ve bölüşüm sorunlarının çözümüne doğrudan bir katkı da sağlamaz. Bunun nedeni, çözüm merciinin siyaset kurumu olmasıdır. Ancak, üçüncü endüstri devrimi sonrası egemen hale gelen yeni liberal ideolojiyi esas alan bir siyaset anlayışının, eşitsizlikleri daha da arttıracığına inanılmaktadır (Özlem, D. 2002). Burada yine üretim organizasyonuna ilişkin bir örnek verilebilir. Teknolojik dönüşüme bağlantılı olarak bir zorunluluk olarak gösterilen esneklik artışı da esasen bilişim teknolojilerinin sunduğu olanakların ağ biçiminde örgütlenen üretim organizasyonunun merkezinde yer alan ÇUŞ'un kendine özgü stratejileri doğrultusunda kullanmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Söz konusu bu üretim ağında, gerek üretim gerekse de istihdam ile ilgili farklı stratejiler kullanılmaktadır. Bu farklı stratejilerin bir sonucu olarak, nasıl ki meta ve mali piyasalarda doğal istikrarsızlıklar baş gösterebiliyorsa, benzer biçimde işgücü piyasasına ilişkin olumsuzluklar da yaşanabilir (Erdut, T. 2003).

İşgücü piyasasına ilişkin olumsuzluklardan daha önce, işletmelerin kullandıkları stratejilerin açıklanması gerekmektedir. İlk olarak, rekabet üstünlüğünün ön koşulu haline gelen esneklik, temel strateji olarak belirlenmiştir. Stratejik esneklik kapsamında belirlenen iki alt strateji ile hem mal ve hizmetlerin farklı bir biçimde üretilmesi (farklılaştırma stratejisi) hem de istem oluşturacak bir yeniliğin yaşama geçirilmesi (yenilik stratejisi) güvence altına alınmaya çalışılır. Rekabet gücünün elde edilebilmesi için esneklik stratejisinin yanında rekabet stratejilerine de gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda, standart bir ürünün olası olan en düşük maliyetle üretimine dayanan ve katı maliyet denetimini içeren maliyet egemenliği stratejisi ile yeni, müşteri için değer ifade eden, bu sayede de belirli bir fiyatı garanti eden, kişiye özgü mal ve hizmet üretimini içeren farklılaştırma stratejisi, iki rekabet stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdut, T. 2002). Bu stratejiler, işin yapısı ve organizasyonundaki değişime işletme uyarlanmasını sağlarken; dönüşüm sürecinin çalışanlar üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. İlk olarak, tüm teknolojik yeniliklerin işgücünden tasarruf sağlayıcı etkisi göz önüne alındığında, işgüvencesi ilk

sorun alanı olarak karşımıza çıkar. İkinci sorun alanı, üretim organizasyonundaki dönüşüm sonucunda çalışanlar arasında katmanlı bir yapının oluşumunun da kendiliğinden oluşmasıdır. Bu katmanlaşma, en önemli çalışma koşulu olan ücrete de yansımakta; bir yanda ürün ve süreci değiştirme yeteneğine sahip çekirdek işgücü yüksek ücretler almakta iken; öte yanda bu yeteneğe sahip olmayan yarı nitelikli ve niteliksiz işgücü düşük ücretlere razı olmaktadır. Üçüncü sorun alanı iş süresidir. İşgücü maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla özel bir istihdam biçimi olarak benimsenen kısmi çalışma uygulaması, ücret, eğitim ve kariyer, sosyal güvenlik, vd. çalışma koşulları bakımından daha kötü bir örüntüyü beraberinde getirmiştir. Üstelik bu biçimde istihdam edilen işgücünün, gelir yetersizliğinden dolayı farklı işlerde çalışması bir zorunluluk olarak doğmakta; hatta normal çalışma süresini aşan sürelerde çalışılması söz konusu olmaktadır. Son olarak, mesleki eğitimden söz edilmelidir. Teknolojik yeniliklere uyum sağlanması; ayrıca mal ve hizmetlerin farklı biçimde üretilmesini ve istem yaratacak yeniliklerin ortaya konulmasını sağlayacak becerilerin geliştirilmesi açısından mesleki eğitim büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, katmanlı yapı içinde her iki grubun da hem nicelik hem de nitelik açısından benzer eğitimlerden yararlandığını söyleyebilmek olası değildir (Erdut, T. 1998).

SONUÇ

Bir dağ-vadi sırasını andıran konjonktürel salınımlarıyla ekonomik genişleme ve daralma çevrimlerinin birbirini takip ettiği kapitalist sistem, kar oranlarındaki düşme eğilimi nedeniyle belirli aralıklarla krize girmekte, bu krizlerden tüm yapıyı dönüştürerek çıkmaktadır. Krizin oluşumuna neden olan makroekonomik unsurların varlığı ile birlikte, kriz esasen kapitalizme içkin bir yenilenme aracı olarak işlev görmektedir. Tüm bu krizlerde teknolojik yenilikler de başat rol oynamıştır. Bununla birlikte, dönüşüm her ne kadar sistemin sürdürülmesini sağlasa da tüm ülkeler ve ülkelerdeki tüm toplum kesimleri açısından daha iyi yaşam ve çalışma koşulları sağlamamıştır. Gerçekten, üretim organizasyonunda önemli kolaylıklar sağlayan yenilikler söz konusu olmasına rağmen, aynı durumun çalışma koşullarında ve çalışma biçimlerinde de ortaya çıktığını söyleyebilmek olası değildir. Nitekim üçüncü endüstri devrimi sonrasında yaşananlar, gelişmiş ülkeler ve nitelikli işgücü açısından

son derece rahat koşullar sağlamışsa da azgelişmiş ülkeler ve bu ülkelerde yaşayan yarı nitelikli ve niteliksiz işgücünün durumu hiç de parlak değildir. Üstelik dönümünde olduğumuz dördüncü devrimin de bu ülke ve kişiler açısından ne tür sonuçlar doğuracağı henüz tam anlamıyla bilinmiyor.

1980 sonrasında Türkiye’de de ekonomik yapı dünyada egemen hale gelen neo-liberal anlayış çerçevesinde kökten dönüşmüş; adeta yeniden yaratılmıştır. Ulusal bağlamdan kopan ticaret ve dolayısıyla üretim organizasyonuna, aradan çok geçmeden mali yapı da eklenmiş; kurallar yeni dünya düzeni yörüngesinde yeniden belirlenmiştir. Tek aktör olan devletin gücü aşılırken, uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu işletmeler bu sürecin belirleyicileri olarak konum almışlardır. Kuşkusuz bu yeniden yaratım ve dönüşümden en çok işgücü piyasaları etkilenmektedir. Gelişmiş ülkelerin ağ biçiminde örgütledikleri yeni üretim sisteminde, merkezde çok uluslu işletmeler, çevrede ise azgelişmiş ülkelerdeki genellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmeler yerleşmiştir. Bu anlamda, çevrede yer alan azgelişmiş ülkeler merkezdeki çok uluslu işletmelerin taşeronu haline gelmişlerdir. Böyle bir örüntüde, çevrede konumlanan işgücünün çalışma ve yaşam koşulları ile ilgili iyimser tahminlerde bulunma olanağı da oldukça zayıflamıştır. Bunun nedeni, merkezin kendi arasındaki kıyasıya rekabetinin maliyetini çevrenin ödemesidir.

Tüm bunlara karşın yapay zekâya sahip robotların üretim alanında kullanılmaya başlaması, sürücüsüz araçların deneme sürüşlerine başlaması, uçuş halindeki bir uçağa ilişkin arızanın tespiti ve onarımının uçuş tamamlanmadan gerçekleştirilmesi, vb. uygulamalar önümüzdeki dönemde istihdamın yapı ve işleyişinde çok önemli değişiklikler olacağını gösterir niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Adalı, D. (2012). 21. Yüzyıl ve Kapitalist-Emperyalizm. Kaldıraç Yayınevi.
- Altıok, M. (2007). Neo-liberal Yapısal Uyum Sürecinde Son Evre: AKP Hükümeti. *Toplum ve Demokrasi*, 1(1), 57-72.
- Aschoff, N. M. (2013). İki Ayrı Kriz Öyküsü: Amerikan Otomotiv Sanayisinde Emek, Sermaye ve Yeniden Yapılanma, Leo Panitch, Greg Albo and Vivek Chibber, (Eds.), in *Socialist Register 2012: Ekonomik Kriz ve Sol*, (Çev.: Umut Haskan), (pp. 144-169), Yordam Kitap.
- Babones, S. J. (2005). The Country-Level Income Structure of the World-Economy, *Journal of World-Systems Research*, XI(I), 29-55.
- Baskoy, T. (2011). "Global Financial Crisis and Public Service Institutions: A Comparison of Responses in Commonwealth Countries", CPSA Annual Conference 2011 Paper, Canadian Political Science Association, Ottawa.
- Bell, D. (1973), *The Coming of Post-Industrial Society*, *Business & Society Review/Innovation*, 5, 5-23.
- Bruce, A. & Bhattacharya, A. (2016), *Manufacturing for the 21st Century*. <http://www.livemint.com/Industry/WDXjZfwmlLTvcoT0RJpGnI/Manufacturing-for-the-21st-century.html> adresinden erişildi, Erişim Tarihi: 24.07.2017.
- Crotty, J. (2000), *Slow Growth, Destructive Competition, and Low Road Labor Relations: A Keynes-Marx-Schumpeter Analysis of Neoliberal Globalization*, PERI Working Paper, No. 6, Political Economy Research Institute, University of Massachusetts.
- Denktaş, E. (2015), *Determining Minimum Wage Rates in Turkey: Analysing by Institutional Approach*, *International Conference on Economics (EconWorld 2015)*, August 18-20, 2015, Venue Socio-Economic Research Institute of Piemonte (IRES), Torino.
- Dyker, D. (1996), *The Computer and Software Industries in the East European Economies. A Bridgehead to the Global Economy?*, *Europe-Asia Studies*, 48(6), 915-93.
- Erdut, T. (1997). Yeni Teknolojilerin İş İlişkilerinin Yapısı Üzerindeki Etkisi, *Çimento İşveren Dergisi*, (11)5, 13-28.
- Erdut, T. (2002). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkilerinde Değişim, *Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası*.
- Erdut, T. (2003). Çalışma Yaşamında Esneklik ve Kuralsızlaştırma, *Tühis Dergisi*, 18(4), 8-35.
- Erdut, Z. (1999). "Çalışma Yaşamında Esneklik ve Türkiye", *Çalışma Hayatında Esneklik Semineri*, 30 Kasım 1999, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, İstanbul, 84-104.
- Günel, A. (2008). Refah Rejimleri, Sağlık Sistemleri, Hakkaniyet ve Değişim, *Toplum ve Hekim*, 23(5), 378-381.
- Harris, J. (1999). Globalisation and the Technological Transformation of Capitalism, *Race & Class*, 40(2/3), 21-35.

- Hemerijck, A. (2009). The Institutional Legacy of the Crisis of Global Capitalism, A. Hemerijck, B. Knapen & E. V. Doorne, (Eds.), in *Aftershocks: Economic Crisis and Institutional Choice*, (pp. 13-52), Amsterdam University Press.
- Horký, O. (2009). *Contrasting Approaches to the Crisis: New Threats and opportunities within and beyond the EU*, Policy Paper, Institute of International Relations.
- Jakee, K. & Allen, L. (1998). Destructive Competition or Competition Destroyed? Regulatory Theory and the History of Irish Road Transportation Legislation, *European Journal of Law and Economics*, 5, 13–50.
- Kadri, A. (2012). "Revisiting Arab Socialism", *World Economic Review*, 1, 91-113.
- Munck, R. (2003). *Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma*. (Çev.: Mahmut Tekçe), Kitap Yayınevi.
- Nemeth, R. J. & Smith, D. A. (1985). International Trade and World-System Structure: A Multiple Network Analysis, *Review (Fernand Braudel Center)*, 8(4), 517-560.
- Newman, C. (2016). *Made in Africa: Learning to Compete in Industry*. Brookings Institution Press.
- Özlem, D. (2002). *Teknoloji İnsani Amaçlar için bir Araçtır, içinde Kavramlar ve Tarihleri – I*, (ss. 109-121), İnkılap Kitabevi.
- Petras, J., Polychroniou, C. (1995). Nature of Capitalist Transformation: Continuing Relevance of Marxism, *Economic and Political Weekly*, 30(4), PE38-PE44.
- Schermerhorn, J. R. (1999). *Management*. John Wiley & Sons, Inc..
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*, World Economic Forum.
- Shutt, H. (2003). *Kapitalizmle Derdim Var!* (Çev.: Nesrin Sungur & Ahmet Çakmak), Kitap Yayınevi.
- Stiglitz, J. E. (1992). The Meanings of Competition in Economic Analysis, *Rivista Internazionale di Scienze Sociali*, 100(2), 191-212.
- Taalbi, J. (2017). *Origins and Pathways of Innovation in the Third Industrial Revolution: Sweden, 1950-2013*, Lund Papers in Economic History, No. 159, Department of Economic History, Lund University.
- The Guardian, (2009). "Twenty-Five People at the heart of the Meltdown...", (26 January 2009).
- TSBD, (2016). *İki Yılın Ardından Soma Maden Faciası Raporu* (Nisan 2016), Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Ulrich, D. (1997). *Human Resource Champions: The Next Agenda for Adding Value and Delivering Results*. Harvard Business School Press.
- Wallerstein, I. (2006). *World-System Analysis: An Introduction*, Duke University Press.

BÖLÜM

6

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ORGANİK PAMUK ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDE ETKİLERİ

Dr. Öğretim Üyesi Kurtuluş MERDAN

Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,

Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü

E-posta: kurtulus_merdan@gumushane.edu.tr

 0000-0002-4513-0920

ATIF: Merdan, K. (2021). Dünyada ve Türkiye'de Organik Pamuk Üretiminin Gelişimi Ve Günümüzde Etkileri. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 117-132). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 6 -

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ORGANİK PAMUK ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZDE ETKİLERİ

Kurtuluş MERDAN

*Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, kurtulus_merdan@gumushane.edu.tr*

 0000-0002-4513-0920

GİRİŞ

Son yıllarda artan dünya nüfusuyla birlikte tarım ürünlerine duyulan gereksinim her geçen gün artmaktadır. Artan bu ihtiyacı giderebilmek için çeşitli tarım yöntemleri geliştirilmiş ve yüksek verim elde edebilmek adına kimyasalların kullanımına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum insan sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Sanayi devrimi sonrası yaşanan teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı çevresel kirlilik, ekonomik yetersizlik ve eğitim eksikliği gibi birçok neden beslenme sorunlarını kronikleştirmekte, insanların daha sağlıklı ve daha güvenilir gıda elde imkânını zorlaştırmaktadır (Yaşar, 2017; Eryılmaz vd., 2019). Bu gereksinimi karşılamak için klasik tarımdan konvansiyonel tarıma geçiş sağlanmış, fakat yeşil devrim denilen bu tarım sisteminde de kimyasal ilaç ve gübrelerin yoğun kullanımı zamanla çevre kirliliğine, toprağın aşırı sömürülmesine, doğal dengenin bozulmasına ve üründe kalıntı oluşmasına neden olmuştur (Ayla ve Altıntaş, 2017).

Çevre ve sağlıkla ilgili endişelerin artması, sosyo-ekonomik koşulların gelişmesiyle birlikte alternatif bir tarım yöntemi olarak ekolojik tarım veya İngilizce konuşulan ülkelerdeki adı ile organik tarım, Latin ülkelerindeki ismi ile biyolojik tarım kavramı gündeme gelmiştir. Artan çevre sorunlarına duyarlı ve tarımsal üretimde kullanılan girdileri sorgulayan üretici ve tüketiciler bir araya gelerek organik tarım kavramını geliştirmişlerdir. İlk zamanlar üretilen ürünler daha çok çiftliklerde ya da yöresel pazarlarda tüketilirken sonraki yıllarda olay ticari boyut kazanmış ve 1980'li yıllardan sonra tüm dünyada artan bir değer görülmüştür.

Çevreye ve insana duyarlı bir üretim sürecinden geçen tekstil ürünlerine küresel pazarda her geçen gün ilgi artmaktadır. Küresel tekstil ve giyim endüstrisinde

doğal bir lif olarak üretilen pamuk, dünya genelinde binlerce yıldır hasadı yapılmakta ve dünya elyaf üretiminin yarısını karşılamaktadır. Kumaş üretiminde hammadde kaynağı olarak en çok pamuk tercih edilmekte, dünya tarım üretiminin %3'ünü pamuk ürünleri oluşturmaktadır.

Organik pamuk, genetiği değiştirilmiş organizmalar içermeyen (GDO) bitkilerden elde edilmekte ve üretiminde zirai ilaç ve suni gübre gibi sentetik kimyasallar kullanılmamaktadır. Organik pamuk yetiştiriciliği yaşamsal döngüleri desteklemekte, biyolojik çeşitliliği artırmakta, havayı, suyu ve toprağı korumaktadır. Organik pamuk gübre, pestisit, ışınlama ve genetik mühendisliğe ihtiyaç duyulmadan yetiştirilmektedir. Tüm bu olumlu gelişmelere ek olarak organik olarak yetiştirilen pamuk, üreticilerine güvenilir ve sağlıklı bir iş ortamı sağlamaktadır. Sonuç olarak, organik pamuktan elde edilen tekstil ürünleri insana olduğu kadar çevreye, yarattığı katma değer ve istihdam olanakları açısından ekonomiye ve sosyal kalkınmaya olumlu katkılar sunmaktadır (Aytac vd., 2020: 475). Tüm bu olumlu katkıların yanında pamuk üretiminde büyük miktarlarda kimyasal pestisit ve kanserojen içeren maddeler kullanılmakta ve bu durum insan sağlığını olumsuz etkilemektedir.

Dünyada organik pamuk üretimi ve sertifikasyon işlemi 1980'li yılların sonlarına doğru ilk olarak Türkiye'de başlamış ve daha sonra birçok ülkeye yayılmıştır. Organik pamuk, ev tekstilinden kişisel bakım ürünlerine, çocuk eşyalarından giyim ürünlerine kadar geniş bir yelpazede kullanım alanı bulmaktadır (Aksoy vd., 2020: 198).

2020 yılı verilerine göre küresel pazarın en büyük organik pamuk üreticisi Hindistan (%51)'dir. Hindistan'ın ardından Çin (%17), Kırgızistan (%10), Türkiye (%10), Tacikistan (%5), Tanzanya (%2) ve ABD (%2) gelmektedir. Kalan %3'lük kısım ise Uganda (% 1,08), Yunanistan (% 0,49), Benin (% 0,42), Peru (% 0,23), Burkina Faso (% 0,19), Pakistan (% 0,17), Mısır (% 0,12) Etiyopya (% 0,05), Brezilya (% 0,04), Mali (% 0,03), Arjantin (% 0,005) ve Tayland (% 0,003) olmak üzere 12 farklı ülkede üretilmektedir (Organic Cotton Market Report, 2020: 4).

Türkiye, ABD ve Çin gibi bazı ülkeler, kimyasal ilaç ve gübre içermeyen, çevre dostu yöntem ve malzemeler kullanarak doğal pamuk üretmektedirler (Organic Cotton Market Report 2020: 3). Bu ülkeler içerisinde özellikle Türkiye’de kanuni düzenlemelerle birlikte genetiği değiştirilmiş organizma (GDO)’lara ait tohumların organik tarım için kullanımı tamamen yasaklanmıştır (Eyupoglu, 2019: 159).

1. Dünyada ve Türkiye’de Geleneksel Pamuk Üretimi

Pamuk bitkisi, dünya lif üretiminin yaklaşık %35’ini karşılamaktadır. Günümüzde tekstil endüstrisinde kullanılan en önemli bitkilerden biridir (Gündüz vd., 2020: 550; Tokel, 2021: 1024). Dünyada pamuk üretimine elverişli ekolojiye sahip az sayıda ülke bulunmaktadır. Uzun yıllar boyunca dünya pamuk ekim alanlarında Çin ilk sıralarda yer alırken, son yıllarda Hindistan ve ABD Çin’i geride bırakmıştır. Pamuk üretiminde sıralama Hindistan, Çin ve ABD şeklinde olmuştur. Bugün dünya pamuk üretiminin yaklaşık %80’i 7 ülke tarafından yapılmaktadır. 2019 yılı verilerine göre dünya lif pamuk ihracatı 9 milyon ton olarak gerçekleşmiş ve dünya ihracatında ilk sırayı 3.2 milyon ton ile ABD almıştır. ABD’nin ardından sırasıyla Brezilya, Hindistan ve Avustralya gelmektedir. Dünya lif pamuk ithalatı ise 9,3 milyon ton seviyelerinde gerçekleşmiş ve dünya pamuk ithalatında ilk sırayı Çin almıştır. Çin’den sonra sırasıyla Bangladeş, Vietnam, Pakistan ve Türkiye gelmektedir (Uğurlu, 2020: 207-208).

Dünya ülkelerinde pamuğun GSYİH (Gayri Safi Yurt İçi Hasıla)’ya olan katkıları incelendiğinde, özellikle gelişmiş ülkelerin ekonomik faaliyeti içerisinde küçük bir yer edinmekte ve toplam ticaretin sadece % 0,12’sine karşılık gelmektedir. Diğer taraftan pamuk üretimi Orta ve Batı Afrika’daki bazı az gelişmiş ülkelerde de etkin rol oynamaktadır. Mali, Benin, Çad, Togo ve Burkina Faso gibi ülkelerde pamuk GSYİH’nın %5-10’unu ve toplam ihracat gelirlerinin üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Pamuk üretimi Afrika dışındaki gelişmekte olan bazı ülkeler için ihracatın önemli bir parçasıdır. Özellikle pamuk ihracatı yapan Tacikistan (%8,2), Özbekistan (%8) ve Türkmenistan (%4) gibi ülkeler GSYİH’ya önemli katkılar sağlamaktadır (Tokel, 2021: 1024).

Tablo 1’de özetlenen bulgular dünya pamuk ekim alanlarının 2016/2017 yılından 2019/2020 yılına kadar sürekli arttığını 2020/2021 yılına gelindiğinde ise düşüşe geçtiğini ortaya koymaktadır. Pamuk ekim alanları sıralamasında herhangi bir değişiklik olmasa da Hindistan hariç diğer tüm ülkelerde pamuk ekim alanlarında bir önceki yıla göre bir azalma olduğu görülmektedir. Bu azalmanın nedenlerinden birinin Covid-19 salgını olduğu düşünülmektedir. Bu dönem içerisinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nün hastalıkları önleme stratejisi olarak belirlediği “evde kal” sloganıyla tüm insanlığa çağrıda bulunması tüm ekonomik dengeleri sarstığı gibi tarımsal uygulamaları da olumsuz etkileyerek pamukla ilgili verileri düşürmüştür (Genc, 2020: 72). Bunun dışında Covid-19 salgını sonucunda pirinç, bulgur, mercimek ve nohut gibi gıda ürünlerinin fiyatlarının artması pamuk üreticilerini daha fazla kazanç getiren bu tür ürünlere yöneltmiştir (Organic Cotton Market Report, 2020).

Ülkeler bazında yıllar itibariyle dünya ekim alanlarına bakıldığında, Hindistan’ın ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Ekim alanı açısından Hindistan’dan sonra sırasıyla ABD, Çin, Pakistan ve Brezilya gelmektedir. Son yıllarda pamuk ekim alanlarının hacminin genişlemesiyle birlikte Özbekistan, Türkmenistan, Mali, Burkina Faso ve Benin gibi ülkeler dünya pamuk üretiminde söz sahibi hale gelmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Yıllar İtibariyle Dünya Pamuk Ekim Alanı (Bin Hektar)

Ülkeler	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021
Hindistan	10.845	12.235	12.600	13.300	13.400
ABD	3.848	4.492	4.130	4.700	3.640
Çin	3.100	3.350	3.367	3.450	3.250
Pakistan	2.496	2.665	2.325	2.450	2.200
Brezilya	939	1.175	1.618	1.670	1.550
Özbekistan	1.250	1.208	1.100	1.010	980
Mali	656	704	730	740	200
Burkina Faso	740	879	646	580	550
Benin	418	530	656	670	600
Türkmenistan	545	545	534	550	600
Türkiye	420	462	520	570	350
Diğer	4.610	2.950	4.992	5150	5.190
Toplam	29.867	33.195	33.218	34.840	32.510

Kaynak: Pamuk Raporu, 2020 T.C. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Erişim Linki:

http://www.upk.org.tr/User_Files/editor/file/2019%20Pamuk%20Raporu.pdf

2020 yılı verilerine göre dünyada 34,5 milyon hektar pamuk üretimi yapılmaktadır. Bu üretimden 26,2 milyon ton lif pamuk elde edilmektedir. Dünya pamuk tüketimi son üç yıldır 26 milyon ton seviyelerinde seyretmektedir (www.tarimorman.gov.tr).

Türkiye’de pamuk ekim alanları ve pamuk üretim miktarları yıllar itibariyle artış eğilimindedir. 20015 yılında 4,3 milyon hektar olan ekim alanı, 2018 yılında 5,2 milyon hektara ve 2019 yılında 6,2 milyon hektara yükselmiştir. Benzer şekilde pamuk üretim miktarı da 2015 yılında 2,1 milyon ton iken, %23 artarak 2018 yılında 2,6 milyon tona yükselmiştir. 2019 yılında tekrar düşüşe geçerek 2, 2 milyon tona gerilemiştir (Tablo 2). 2020 üretim yılında da Türkiye pamuk fiyatları düşük seyretmiş, iklim koşullarına bağlı verimde de düşüş yaşanmıştır.

Tablo 2. Türkiye’de Yıllara Göre Pamuk Ekim Alanları ve Üretim Miktarları

Yıllar	Ekim Alanları (Hektar)	Üretim Miktarları (Ton)
2015	4,3 Milyon	2,1 Milyon
2018	5,2 milyon	2,6 Milyon
2019	6,2 milyon	2,2 Milyon

Kaynak: www.tarimorman.gov.tr (Not: Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Türkiye’de 2018 yılında üretilen pamuğun %85’ini sırasıyla Şanlıurfa (%40), Aydın (%11), Hatay (% 10), Diyarbakır (%9,5), Adana (%8) ve İzmir (%6) illeri karşılamaktadır. Dekar başına ortalama verim 2015 yılında 472 kg iken, 2018 yılında 496 kg’a yükselmiştir. Türkiye’de tekstil sektöründe yaşanan gelişmelere paralel olarak 2018 yılında 767 bin ton, 2019 yılında ise 900 bin ton pamuk ithalatı gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de pamuk ithalatında ilk sırayı ABD almaktadır. Ardından Brezilya ve Yunanistan gelmektedir (www.tarimorman.gov.tr).

Tablo 3. Türkiye’de 2019-2020 Yılı Pamuk Desteklemeleri

Fark Ödemesi Desteği (krş/kg)	Mazot Desteği (TL/da)	Gübre Desteği (TL/da)	Toprak Analizi Desteği
80	62	4	40

Kaynak: www.tarimorman.gov.tr. (Not: Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Türkiye’de 2019-2020 yılları arası pamuk üreticilerine 80 kg fark ödemesi desteği, 62 TL mazot desteği, 4 TL gübre desteği ve 40 TL toprak analizi desteği sağlanmıştır (Tablo 3).

2. Dünya’da Organik Pamuk Üretimi

Dünyada organik pamuk üretimi 1980’li yılların sonlarına doğru ilk defa Türkiye’de gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda ise ABD hızlı bir gelişme göstermiş, 1995 yılında 12.000 ton’la Türkiye’nin önünde en büyük üretici olmuştur. 1997 yılında 8.150 ton’a, 1999 yılında 14.750 ton’a ve 2004 yılında ise yaklaşık 26.000 tona çıkmıştır. 2007/2008 üretim döneminde ise organik lif pamuk üretimi 7 kat artarak 141.563 ton’a ulaşmıştır (Karademir vd., 2010). Dünyadaki organik pamuk arzı 2002 yılına kadar talepten fazla olmuş daha sonraki yıllarda ise arz ve talep dengeli bir şekilde dağılım göstermiştir (www.trtex.com).

2009/2010 üretim döneminde ise organik pamuk üretimi 109.000 ton’a düşmüş, 2010/2011 döneminde %2,7 artarak 119.100 ton’a ulaşmıştır. Dünyanın en büyük pamuk üreticisi olan Çin’de organik pamuk tüketimi 47,5 milyondan 49,0 milyona ulaşmıştır. Hindistan’ın da tüketimi 19,5 milyondan 20,4 milyona ulaşmıştır. ABD’nin ihracatı ise 1,5 milyon balya artarak 13,5 milyona ulaşmıştır (Gür, 2014).

2013’ten 2016 yılına kadar organik pamuk üretimi çok değişmemekle birlikte 2016 yılında 5 ülke küresel organik pamuk lifinin %96,16’sını üretmiştir. Bu ülkeler arasında ilk sırayı %66,90 ile Hindistan almaktadır. Ardından, %11,69 ile Çin, %6,49 ile Türkiye, %4,93 ile Kırgızistan ve %2,16 ile Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Kalan %3,84’ünü üreten ülkeler ise %1,91 ile Mısır, %1,91 ile Tanzanya, %0,95 ile Burkina Faso, %0,89 ile Tacikistan, %0,71 ile Uganda, %0,49 ile Peru, % 0.47 ile Mali , %0,34 ile Benin, %0,13 ile Etiyopya, %0,02 ile Brezilya, %0,01 ile İsrail, %0,01 ile Senegal, %0,004 ile Madagaskar ve %0.001’lik üretim payı ile Kolombiya sıralamada yer almıştır (Kalkancı, 2017: 17).

2017/2018 üretim döneminde ise Hindistan, Çin ve Kırgızistan gibi ülkelerde yaşanan üretim artışları küresel organik pamuk üretiminin %56 oranında bir büyüme

yakalamasında etkili olmuştur. 2019/2020 verilerine göre dünyada organik pamuk üretimi 19 ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Organik pamuğun %90'ından fazlası Hindistan, Çin, Kırgızistan, Türkiye ve Tacikistan ülkeleri tarafından üretilmektedir (www.tigsad.org).

Dünyada organik pamuğun tercih edilme nedenleri ve ortaya koyduğu avantajlar şu şekilde sıralanabilir:

- Üretiminde kimyasal ilaç ve gübre içermemesi,
- Klasik üretime göre daha kaliteli olması,
- Biyolojik çeşitliliği koruyucu uygulamalar içermesi,
- Kirliliği önlemeye duyarlı uygulamalar ile üretilmiş olması,
- Üretilen pamuk lifinin insan dokusuna uygun olması,
- Sağlık koşullarına uygun uygulamalar ile üretilmeleri,
- Ticari anlamda getirisinin yüksek olması

gibi etkenler organik pamuğun tercih edilmesinin ana gerekçeleri arasında sayılabilir.

3. Türkiye'de Organik Pamuk Üretimi

Son yıllarda dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çevre bilincine ve korumasına yönelik çalışmalar hız kazanmış ve bu durum çevreye en az zarar vererek yetiştirilen organik pamuğa olan kıymeti daha da artırmıştır. Türkiye'den tarım ürünü pamuk, pamuk ipliği, kumaş ve konfeksiyon ithal eden batı ülkeleri ve firmalarının istekleri nedeniyle organik pamuk ürünleri gündeme gelmiş, 1980'li yıllarla birlikte organik üretime başlanmıştır. Hızla gelişen organik ürün pazarına 1990'lı yıllarla birlikte tekstil ve hazır giyim ürünleri de dahil edilmiştir.

Batılı tüketicilerin çevresel konularda bilinçlenmesiyle birlikte organik tekstil ürünlerinin kullanımı artmaya başlamış, bu durum organik tekstil ürünlerinin kalitesini de artırmıştır. Organik tekstillerde satışların artmasına paralel olarak ürünlerde kullanılan organik pamuk oranı da dereceli olarak artırılmıştır. Yüksek üretim maliyetleri nedeniyle organik elyaflar da daha pahalı hale gelmiştir. Artan maliyetlere rağmen bu ürünlere yönelik artan bir talep söz konusudur. Bu durumu

destekleyen başka bir unsur da dolarda ve petrol fiyatlarında meydana gelen kur artışları nedeniyle sentetik iplik fiyatlarının artmasıdır. Bu sonuç üreticilere organik pamuğa geçişte önemli bir fırsat sunmaktadır.

Türkiye dünyada ilk organik pamuk üreten ülkedir ve günümüzde de organik pamuk üreten başlıca ülkeler arasında gelmektedir. Türkiye 1997 yılında 1200 ton organik pamuk üretirken 1999 yılında bu rakam 6.082 tona çıkmıştır. 2003 yılında organik üretim en fazla 21.928 tonla Şanlıurfa ilinde gerçekleştirilmiştir. Bu üretim miktarı ile Şanlıurfa, Türkiye'deki toplam pamuk üretiminin %62,9'unu karşılamaktadır. Şanlıurfa'dan sonra %28,2'lik oranla Aydın ili gelmektedir. Dünya üretiminin %42'sini tek başına sağlayan Türkiye dünyanın en büyük organik pamuk üreticisi olmuştur (www.tarimorman.gov.tr).

Tablo 4. Türkiye'de İllere Göre Organik Pamuk Üretimi (Ton)

İller	2018	2019	2020
Aydın	5.445,1	5.457,72	1.450,92
Gaziantep	-	7,20	13,45
Denizli	3.242,4	3.332,87	-
Manisa	1.039,2	657,25	60,60
İzmir	5.779,1	3.785,18	-
Mardin	193,7	130,76	86,40
Şanlıurfa	14.690,1	10.589,22	4.464,06
Genel Toplam	30.389,6	23.960,2	6.075,43

Kaynak: <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler>

Türkiye'de organik pamuk üretiminin yıllara göre üretimi Tablo 4'te verilmektedir. Türkiye'de organik pamuk üretimi son yıllarda bir azalış göstermekle birlikte en yoğun Şanlıurfa ilinde yapılmaktadır. İkinci sırada Aydın ili gelmektedir. Organik pamuk üretimi 2018 yılından 2020 yılına kadar sürekli bir azalış göstermiştir (Tablo 4).

Tablo 5. Türkiye’de Organik Pamuk Desteklemeleri

Bireysel Sertifika (TL/da)	Grup Sertifikası (TL/da)
40	20

Kaynak: www.tarimorman.gov.tr_(Not: Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Türkiye’de organik pamuk desteklemeleri Tablo 5’te verilmektedir. 2019/2020 hasat dönemi içerisinde bireysel sertifika 40TL, grup sertifikası 20 TL olarak belirlenmiş ve devlet tarafından organik pamuk desteklemesi yapılmıştır.

4. Geleneksel Pamuk Üretimi İle Organik Pamuk Üretimini Kıyaslanması

Organik pamuk üretiminde kimyasal gübre ve böcek ilacı gibi toksit madde kullanımına izin verilmemektedir. Organik pamuk üretiminde sadece doğal gübreler ve doğal ilaçlar kullanılmaktadır. Organik pamuk kimyasalların neden olduğu su, toprak ve hava kirliliğini en aza indirgeyebilmektedir.

Organik üretimde öncelikle üretime karar verilmesiyle birlikte organik üretim süreci başlamaktadır. Daha sonra sertifikasyon işlemleri için başvuruda bulunulmakta ve organik üretim için en uygun alan belirlenmektedir. Ortaya konulan bu süreç organik tohumdan ürünün satış aşamasına kadar devam etmektedir. Organik olarak üretilen pamuklar nakliye, depolama, çırçırılama ve tekstil aşamalarının tamamında geleneksel ürünlerden ayrı tutulmakta ve farklı işlem görmektedir (Kalkancı, 2017: 17-18).

Organik pamuk, kimyasal gübre, pestisit ve ışınlama gibi uygulamalara başvurmadan yetiştirilmektedir. Organik pamuk üreticileri, toprağın kalitesini ve biyoçeşitliliğini artırmak, havayı-suyu korumak, yabancı otları elle ya da makineyle toplamak suretiyle organik pamuk elde etmektedirler. Geleneksel ve organik pamuk üretimin karşılaştırılması Tablo 6’da verilmektedir (Kalkancı, 2014: 19).

Tablo 6. Geleneksel Pamuk ve Organik Pamuğun Üretim Aşamalarının Kıyaslanması

Yöntem	Geleneksel Tarım	Organik Tarım
Tohum hazırlama	Pestisit ve fungusit uygulamalarına yer verilir. Genetiği değiştirilmiş organizma içeren tohumların kullanımına izin verilmektedir.	Kimyasal ilaç, tohum ve genetiği değiştirilmiş organizmalara yer verilmez.
Toprak ve Su Kontrolü	Toprak kaybının önlenmesi için yoğun sulama yapılmaktadır.	Mahsul çevirme yöntemine başvurulur ve güçlü bir toprak zemini oluşturulur.
Yabani ot kontrolü	Yabani otların oluşmasını önlemek için toprağa sürekli olarak herbisit uygulanmaktadır.	Yabani otların çoğalmasını önlemek için çapa ile veya elle kontrol sağlanır.
Haşere kontrolü	Pestisitler yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Havadan püskürtme yöntemine başvurulduğu için pamuk ekimi yapılan alanlara komşu olan bölgelerde doğal hayata zarar verilmektedir.	Zararlı böcekleri yok etmek için yararlı böcekler kullanılmaktadır. Biyolojik ve kültürel uygulamalara yer verilmekte ve bu şekilde toprak yapısı korunmaktadır.
Hasat	Toksik kimyasalların kullanılması ile yapraklar dökülmektedir.	Yaprak dökümünü önlemek için mevsimlik dondurma yöntemine başvurulmaktadır.

Konvansiyonel ve organik pamuk üretiminin aşamaları; tohum hazırlama, toprak ve su kontrolü, yabani ot kontrolü, haşere ot kontrolü ve hasat şeklinde gerçekleştirilmektedir. Konvansiyonel pamukta ilk aşama fungusitler ile başlamakta ve genetiği değiştirilmiş organizma tohumlarına yer verilmektedir. Organik pamukta ise kimyasal ile işlenmiş tohumlar ve genetiği değiştirilmiş organizma tohumları kullanılmamaktadır.

Pamuk üretiminde ikinci aşama toprak ve su kontrolünü içermektedir. Konvansiyonel pamuk üretiminin ikinci aşamasında sentetik gübre kullanılmaktadır. Bu durum toprak kaybına neden olmakta, yoğun su gerektirmektedir. Organik pamuk üretiminde ikinci aşama mahsul çevirme yöntemiyle güçlü bir toprak zemin oluşturulur. Bu aşamada toprakta organik maddeler artmakta ve toprak daha verimli kullanılmaktadır. Üçüncü aşama ise yabani ot kontrolü yapılmaktadır. Geleneksel pamukta yabani otların oluşmasını önlemek için toprağa sürekli olarak herbisit

uygulanmaktadır. Organik pamukta ise yabancı otların çoğalmasını önlemek için çapa ile veya elle kontrol sağlanmaktadır.

Pamuk üretiminde dördüncü aşama ise haşere kontrolüdür. Geleneksel pamukta pestisitler yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Havadan püskürtme yöntemi kullanıldığı için pamuk ekimi yapılan alanlara komşu olan bölgelerde doğal yaşama zarar verilmektedir. Organik pamukta ise zararlı böcekleri yok etmek için yararlı böcekler ile biyolojik ve kültürel uygulamalar kullanılmakta ve bu şekilde toprak yapısı korunmaktadır. Pamuk üretiminde son aşama ise hasat elde etmedir. Geleneksel pamukta toksik kimyasalların kullanılması ile yapraklar dökülmektedir. Organik pamukta son aşamada ise yaprak dökümünü önlemek için mevsimlik dondurma yöntemine başvurulmaktadır (Tablo 6).

Organik pamuğun çevreye olan olumsuz etkileri geleneksel pamuğa göre çok az olmaktadır. Geleneksel pamuk üretiminde kullanılan tarımsal ve zirai ilaçlar yüksek miktarda kimyasal içermekte, bu kimyasallar toprak tarafından emilmekte, su yüzeyi ve hava kirletilmektedir. Kimyasal gübre kullanımı toprağın suyu tutma oranını düşürmekte bu durum su kaybına neden olmaktadır. Ayrıca çalışma koşullarının iyi olmaması sebebiyle tarım işçilerinde yoğun bir şekilde sağlık problemleri yaşanmaktadır.

Tablo 7. Geleneksel ve Organik Pamuk Üretiminin Verim, Maliyet ve Pazar Fiyatı Açısından Kıyaslanması (Geleneksel Pamuk Üretimi =100)

	Verim	Maliyet	Pazar Fiyatı
Myers (1995)	-	111-115	-
Anonymus (2001)	-	129.7	156
ICAC (2003)	78-83	-	-
Sokat ve Gürel (2003); Aksoy ve Sokat (2003)	93-95	115-120	120.0(lif) 125.8 (Kütlü)
Guerena and Sullivan (2003)	-	150	-
Gencer vd., (2004)	62-93	-	-

Geleneksel ve organik pamuk üretiminin verim, maliyet ve pazar fiyatı açısından kıyaslanması Tablo 7'de verilmektedir. Tablo 7'ye göre organik pamuk üretiminde maliyet ve pazar fiyatı geleneksel pamuk üretimine göre yüksek, verim ise düşüktür.

Organik pamuk üretimi geleneksel pamuk üretimine göre düşük verim ve yüksek maliyet getirmesi nedeniyle üreticiler tarafından çok kabul görmese de ülke ihracatı için oldukça önemlidir. Ekolojik açıdan olumlu etkileri ve üreticiye sağladığı yüksek gelir de göz önüne alındığında uygun tarım politikaları ile desteklenmesi gerekmektedir (Küçük ve Issı, 2019: 396).

5. Organik Pamuğun Avantajları ve Dezavantajları

Organik pamuk üretiminde kimyasal gübre kullanımına izin verilmediğinden, organik pamuktan elde edilen giysilerin alerji ve hastalığa yol açma ihtimali çok düşüktür. Bu kapsamda son dönemlerde marka sahipleri özellikle bebek ve çocuk ürünlerinde organik pamuğu tercih etmektedirler.

Organik pamuğun en önemli avantajlarından biri de kullanımda sunduğu farklılıktır. Organik pamuktan elde edilmiş giysiler normal pamuktan elde edilen ürünlere göre daha esnek ve daha yumuşaktır. Elde edilen ürünler bebeklerde ve hassas ciltlerde güvenle kullanılabilir.

Organik yiyecekler, tekstil ürünleri ve kozmetiklerde sentetik ilaç veya herhangi bir katkı maddesi kullanıma izin verilmemektedir. Organik pamuk ürünleri başta ekosistem olmak üzere uzun vadede astım ve kanser gibi hastalıklara neden olan toprağı, suyu ve havayı korumaktadır.

Organik pamuk üretiminin en büyük dezavantajı elde edilen verimin klasik yöntemle üretilen pamuğa oranla %7-38 arası daha düşük olmasıdır. Organik pamuk üretiminin teşvik edilebilmesi için çiftçilerin karşılaştıkları verim kayıpları yüksek fiyat oranları uygulanarak telafi edilmelidir (Aksoy vd., 2020. 192; Aytac vd., 2020: 476).

Organik pamuk üretimi uzun bir zincirden geçerek tüketiciye ulaştığından yapılan kontrol ve sertifikasyon işlemi zor ve pahalı olmaktadır. Bu sürecin özellikle

çırçırılama aşaması devlet tarafından desteklenmelidir. Organik pamuklu ürünlerde marka yaratılarak iç ve dış pazarda talep artışı sağlanmalıdır.

Organik pamuk üretiminde diğer bir dezavantaj ise genetiği değiştirilmiş pamuğun neden olduğu kontaminasyon riskidir. Türkiye’de genetiği değiştirilmiş bitki tarımının üretimi kanunlarla yasaklanmış olduğundan, genetiği değiştirilmiş pamuğun organik pamuğu kontamine etme riski bulunmamaktadır (Basal vd., 2019: 302). Bu dezavantajlara ek olarak organik pamuk üretiminde ürünler tarladan tüketiciye ulaşıncaya kadar uzun bir kontrol ve sertifikasyon sürecinden geçmektedir (Kalkancı, 2017: 17-18; Çetin, 2018: 130).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Son zamanlarda dünyada olduğu gibi Türkiye’de de çevre bilincine ve korumasına yönelik çalışmalar hız kazanmış ve bu durum çevreye en az zarar vererek yetiştirilen organik pamuğa olan önemi daha da artırmıştır. Organik pamuğun yenilenebilir bir kaynak olması ve yerinin asla doldurulamayışı ile emek, sermaye ve doğal kaynaklar gibi ekonomik faktörlerin istihdamını sağlayabilmekte ve ekonomiye önemli katkılar sunmaktadır.

Dünya genelinde yaklaşık 100 milyon çiftçi ailesi geçimini pamuk tarımından sağlamaktadır. 2019/2020 verilerine göre dünyada organik pamuk üretimi 19 ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Organik pamuğun %90’ından fazlası Hindistan, Çin, Kırgızistan, Türkiye ve Tacikistan ülkeleri tarafından üretilmektedir. Son yıllarda organik pamuk tarımı Afrika ülkelerinde de yaygınlaşmakta ve bu ülkelerde dolaylı yoldan ekonominin arkasındaki ana güç olarak görülmektedir.

Organik pamuk üretiminde kimyasal ilaçların ve pestisitlerin kullanılmaması, yabancı ot kontrolünde yaşanan güçlükler, sertifikalı tohumluk kullanımının zorunluluğu, pamuğun elle hasat edilmesi ve tohumlarda ilaç kullanılmaması gibi etkenler organik pamuğun geleneksel pamuğa göre maliyetleri ve organik üretilen pamuktaki prim fiyatlarını artırmaktadır. Organik pamuğun maliyeti geleneksel

pamuğa göre %15-20 oranında daha fazladır (Örtlek vd., 2010). Organik pamuk üreticilerinin mali açıdan kayıplarını giderecek destekleme politikaları geliştirilmelidir.

Dünyada organik pamuk ürünlerinin tercih edilme nedenleri arasında, üretiminde kimyasal ilaç ve gübre içermemesi, klasik üretime göre daha kaliteli olması, biyolojik çeşitliliği koruyucu uygulamalar içermesi, kirliliği önlemeye duyarlı uygulamalar ile üretilmiş olması, üretilen pamuk lifinin insan dokusuna uygun olması, sağlık koşullarına uygun uygulamalar ile üretilmeleri, ticari anlamda getirisinin yüksek olması yer almaktadır.

Türkiye’de organik pamuk üretiminin gelişimini, piyasadaki mali değerinin düşük olması, küresel iklim değişikliği, çevresel problemler, atalık pamuk tohumunun korunamaması, aşırı su kullanımı, pamuk üretici sayısının azalması, pamuğa olan güvenin azalması ve transgenik pamuk tohumlarının artması gibi etkenler tehdit etmektedir. Bu olumsuzluklarla mücadele edebilmek için öncelikle Türk pamuğunun tescillenmesi, üretilen ürünün ekolojik şartlara uygunluğunun belirlenmesi, GDO’nun varlığının araştırılması ve organik Türk pamuğu için kabul kriterlerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Son yıllarda organik pamuk ticareti 2019/2020 yılına kadar sürekli bir artış göstermiş fakat günümüzde de etkisini sürdüren Covid-19 salgınından olumsuz etkilenmiştir. Covid-19 salgını boyunca fiyatlardaki hızlı değişimler, işçi hareketinin kısıtlanması, çiftçilerin yaşadığı sıkıntılar ve Covid-19 salgınının kontrole alınabileceği zaman ile ilgili kesin bir bilginin olmaması nedeniyle kırılğan tarım ekonomilerinin durumunun gelecekte ne olacağı henüz bilinmemektedir.

Dünya genelinde elde edilen bulgular ekseninde öncelikle yüksek maliyet sorunu çözülmeli, üretimi artırmak ve rekabetçi bir ortam oluşturabilmek adına organik pamuk politikaları yeniden gözden geçirilmeli ve bilimsel çalışmalar desteklenmelidir. Türkiye’de elde edilen bulgular bağlamında Türkiye organik pamuk ve pamuk ürünleri üretiminde ve ihracatında oldukça yüksek bir deneyime sahiptir. Türkiye diğer ülkelere kıyasla organik pamuk üretiminde sahip olduğu avantajları doğru kullanabilirse tekstil sektöründe önemli kazanımlar elde edebilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, U., Sokat, Y. (2003). Organic Cotton in Turkey. Yayınlanmamış Seminer Sunusu
- Aksoy, U., Duman, I., Besirli, G. ve Kenanoglu B. Z. (2020). Türkiye’de Organik Bitkisel Üretim. Türkiye Ziraat Mühendisliği IX. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-1, 191-211.
- Anonymous, (2001). Should Farmer Invest in Cotton, <http://www.uga.edu/~aaeugrad/uresearch/2001/Lewis-Brain.ppt> (Erişim Tarihi: 09.08.2021)
- Ayla, D., ve Altıntaş, D. (2017). Organik Üretim ve Pazarlama Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(4), 7-17.
- Aytac, S., Basbag, S., Arslanoglu, F., Ekinci, R. ve Ayan A. K. (2020). Lif bitkileri üretiminde mevcut durum ve gelecek. Türkiye Ziraat Mühendisliği IX. Teknik Kongresi Bildiriler Kitabı-1, 463-492.
- Basal, H., Karademir, E., Goren, H. K., Sezener, V., Dogan, M. N., Gencsoylu, I. ve Erdogan, O. (2019). Cotton production in Turkey and Europe. In K. Jabran & B. S. Chauhan (Eds.), Cotton production (pp. 297-321). Wiley Online Library.
- Çetin, M. D. (2018). Organik tarım ve pamuk, organic agriculture and cotton. International Academic Research Congress, INES 2018, 130-135
- Eryılmaz, G. A., ve Kılıç, O. (2018). Türkiye’de Sürdürülebilir Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi, 21(4), 624-631.
- Eyiboğlu, S. (2019). Organic cotton and environmetal impacts. In M. Gardetti & S. Muthu (Eds.), Orcanic cotton (pp.157-176). Springer, Singapore.
- Genc, B. N. (2020). Critical management of COVID-19 pandemic in Turkey. *Frontiers in Life Sciences and Related Technologies*, 1(2): 69-73.
- Gençer, O., Özüdoğru, T., Kaynak, M. A., Yılmaz, A., Ören, N. (2004). Türkiye’de Pamuk Üretimi ve Sorunları. www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/022oktaygencer.pdf
- Guerena, M. ve Sullivan, P. (2003). Organic Cotton Production. Appropriate Technology Transfer for Rural Areas (ATTRA).
- Gündüz, F. F., Özlem, A., Gündüz, S. ve Dölekoğlu, C. (2020). Determination of the factors affecting cotton export of Turkey: A panel gravity model approach. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13): 547-564.
- Gür, M. R. (2014). Organik Tarım Sektöründe Organik Pamuk Üretimi Ve İhracatı. <http://www.istemiparman.com.tr/organik-tarim-sektorunde-organik-pamuk-uretimi-ve-ihracati/> (Erişim Tarihi: 15.08.2021).
- ICAC, (2003). Limitations on Organic Cotton Production. International Cotton Advisory Committee. The ICAC Recorder, March 2003.
- Kalkancı, M. (2017). Sürdürülebilir Tekstil Üretiminde Organik Pamuk ve Önemi. *Academia Journal of Social Sciences*, 1(3), 121-130.

- Karademir, E., Karademir, Ç., Ekinci, R., ve Başbağ, S. (2010). Türkiye’de Organik Pamuk ve Tekstil. 1. Uluslararası Katılımlı Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği Sempozyumu ve Mermercilik Şurası, 24-26 Mayıs 2010, Diyarbakır.
- Küçük, U. N. ve Issı, S. (2019). Pamuk üretiminin stratejik önemi üzerine genel bir değerlendirme. TURAN: Stratejik Arastirmalar Merkezi, 11(44), 391-398.
- Myers, D., (1995). Organic production - picking the pesticides out of cotton, Pesticides News.
- Organic Cotton Market Report (2020). Covering production trends and initiative updates from the 2018/19 harvest year, Retrieved from: Erişim Adresi: https://textileexchange.org/wpcontent/uploads/2020/08/Textile-Exchange_Organic-Cotton-Market-Report_2020-20200810.pdf
- Pamuk Raporu (2020). T.C. Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2019 Yılı Pamuk Raporu, Nisan 2020, 1-40. Erişim adresi: http://www.upk.org.tr/User_Files/editor/file/2019%20Pamuk%20Raporu.pdf
- Sokat, Y., Gürel, A. (2003). Cotton Production in Turkey. Yayınlanmamış Seminer Sunusu
- Tarım ve Orman Bakanlığı, (2021). <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler> (Erişim Tarihi: 10.08.2021).
- Tokel, D. (2021). Dünya Pamuk Tarımı ve Ekonomiye Katkısı. Manas Sosyal Bilimler Dergisi, 2(10): 1022-1037.
- Yaşar, G. (2017). İyi Tarım Uygulamaları: Migros Ticaret Anonim Şirketi Örneği. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 503-524.
- <https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/M%C4%B0LL%C4%B0%20TARIM/%C3%9Cr%C3%BCn%20Masalar%C4%B1%20Ocak%20Ay%C4%B1%20B%C3%BClteni/Pamuk%20Ocak%20B%C3%BClteni.pdf> (Erişim Tarihi:11.08.2021).
- <https://www.trtex.com/etkinlik/522/tekstilde-8216organik8217-yapan-kazanir> (Erişim Tarihi: 12.08.2021).

BÖLÜM

7

ÖNCÜLLERİ VE ARDILLARI İLE ZORUNLU ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI

Öğr. Gör. Dr. Muhammet Hamdi MÜCEVHER

*Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi,
Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu,
Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü
E-posta: mhmucevher@gmail.com*

 0000-0002-3474-5073

ATIF: Mücevher, M.H. (2021). Öncülleri ve Ardılları ile Zorunlu Örgütsel Vatandaşlık Davranışı. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 134-150). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 7 -

ÖNCÜLLERİ VE ARDILLARI İLE ZORUNLU ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI

Muhammet Hamdi MÜCEVHER

*Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Uluborlu Selahattin Karasoy MYO,
Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, mhmucevher@gmail.com*

 0000-0002-3474-5073

GİRİŞ

İşgörenler, örgütlerde, görev başarımları gibi zorunlu oldukları davranışlar sergiledikleri gibi örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) gibi zorunlu olmadıkları davranışlar da sergilemektedir. Burada zorunluluğu belirleyen unsur, işgörenin sergilediği davranışın gönüllü bir şekilde mi yoksa örgütün (işverenin, yöneticinin) talebi ya da herhangi bir baskı ile mi gerçekleştiğidir. Dolayısıyla gönüllü gibi görünen ama örgüt, yönetici, müşteri, çalışma arkadaşı baskısı, işten atılma, ceza alma korkusu, arzulanan dalkavukluk gibi sebeplerle sergilenen ÖVD'nin da zorunlu davranışlar içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim araştırmalar, zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışlarının (ZÖVD) çeşitli baskı unsurlarının etkisiyle sergilendiğini göstermektedir (Vigoda-Gadot, 2007; Bolino & ark., 2010).

Gönüllü işgören davranışları, korku ve çeşitli baskılar neticesinde meydana geliyor ise bu davranışlar istekli, gönüllü ve özgür irade ile gerçekleştirilen davranışlar (ÖVD) olmaktan çıkacak ZÖVD'na dönüşecektir (Ahmadian & ark., 2017: 112). Çünkü işgören, hiç istemediği halde örgüt ya da yöneticilerin istediği davranışı yapmakta ya da yapmak zorunda kalabilmektedir. ZÖVD olarak kavramsallaştırılan bu olgunun tüm yönleri ile tanımlanması, öncüllerinin (nedenlerinin) ve ardıllarının (sonuçlarının) bilinmesi, örgütler, yönetenler ve yönetilenler için çeşitli yarar sağlayacaktır. Ayrıca ZÖVD'nin tam olarak çerçevesinin çizilmesi, ÖVD'nin da daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır (Zhao & ark., 2014).

Bu minvalde ele alınan çalışmada, öncelikle ZÖVD kavramını daha iyi ifade edebilmek için ÖVD kavramı açıklanacaktır. Çünkü ZÖVD kavramı, örgütsel vatandaşlık araştırmalarından türemiştir (Ahmadian & ark., 2017: 110). Daha sonra ZÖVD kavramından bahsedilerek öncülleri ve ardılları ortaya konmaya çalışılacaktır.

ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI (ÖVD)

İyi asker davranışı, ekstra rol davranışı gibi farklı isimlerle anılan ÖVD (Bateman & Organ, 1983; Katz, 1964), işgörenlerin formal bir zorunluluk olmadan ve bir karşılık beklemeden örgüte fayda sağlama amaçlı sarf ettikleri gayretlerdir (Vigoda-Gadot, 2006: 77). Görev başarımını destekleyen, örgütsel iklim ve çalışma ortamının sürekliliği ve iyileşmesine yarar sağlayan davranışlar, ÖVD olarak nitelendirilir (Organ, 1997: 86). Görev tanımında yer almamasına ve kendisinden beklenmemesine rağmen işgörenlerin normal üstlendiği rollerinin dışında örgüte yaptığı katkıları tanımlamak için kullanılan ÖVD, işgörenlerin herhangi bir beklenti içinde olmadan, bir ödül almak ya da cezadan kaçınmak için yapmadığı, kendi özgür iradesi ve isteği ile örgüte katkı sunmaya çalıştığı davranışlardır (Alkan & Turgut, 2015: 185). ÖVD, örgütün performans değerlendirme sisteminde tanımlanmasa ve prim ya da ödül olarak karşılığı olmasa da örgütsel süreç ve faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunan, işgörenlerin kendi arzu ve iradeleriyle gerçekleştirdikleri davranışlar toplamıdır (Smith & ark., 1983). ÖVD, işgörenlerin, örgütün belirlediği biçimsel sorumlulukların dışında ve ötesinde, beklenen ve istenenden daha fazlasını yapmak istemesi neticesinde ortaya çıkan davranışlardır (Greenberg & Baron, 2000).

İşgörenlerin zorunlu örgütsel görev ve talepleri aşarak daha fazlasını yapması demek olan ÖVD'nin (Özdevecioğlu, 2003: 118); özgecilik (fedakârlık, diğerkâmlık), nezaket, sivil erdem, vicdanlılık ve centilmenlik olmak üzere hepsi gönüllülük temelli olan beş alt türü vardır (MacKenzie & ark., 1993: 71). *Özgecilik*, çalışma arkadaşlarına yardım edici işgören davranışları iken; *nezaket*, diğer çalışanlardan kaynaklanabilecek iş ile ilgili problemleri önlemeye yönelik bilinçli ve öngörücü işgören davranışlarıdır. *Centilmenlik*, işgörenlerin kötü, olumsuz ya da vasatın altındaki örgütsel koşulları hoş

karşılama yönelik istekliliğini temsil ederken; *sivil erdem*, işgörenlerin inisiyatif olarak örgütsel süreçlere müdahil olma, örgütteki iş, işleyiş ve gidişat ile ilgili olma durumunu tanımlamaktadır. Son olarak *vicdanlılık* ise işgörenlerin görev ve rollerinden başka örgüte katkı sağlamak ve örgütü ileriye taşımak amacıyla sergilediği davranışlardır. Tablo 1’de, işgörenlerin sergiledikleri ÖVD’na çeşitli örnekler verilmiştir;

Tablo 1. İşgörenlerin Sergilediği ÖVD Örnekleri

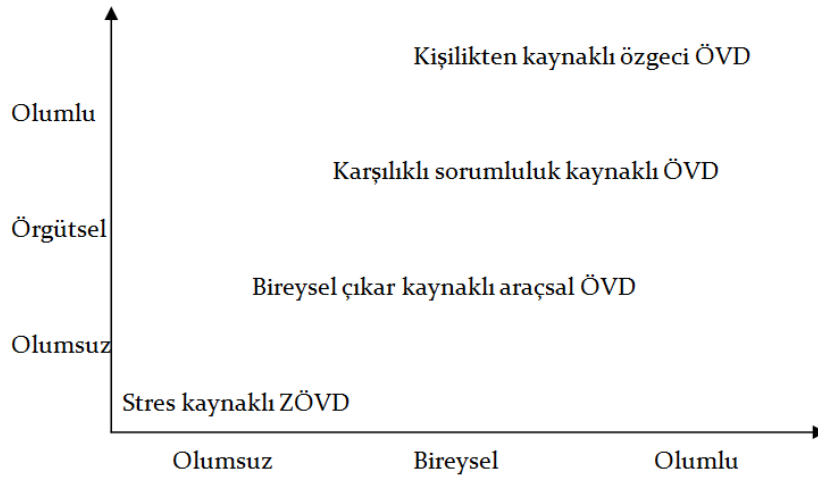
ÖVD	ÖVD’nin alt türü	Örnek davranışlar
	ÖVD	Özgecilik davranışları
Örgüte yeni başlamış birinin işe ve ortama uyum sağlamasına yardımcı olmak.		
İş yaparken herhangi bir sorun yaşayan mesai arkadaşına yardım etmek.		
İş yükü fazla olan mesai arkadaşının yükünü hafifletmeye çalışmak.		
İzinli, raporlu olan mesai arkadaşının işlerini üstlenmek.		
Vicdanlılık davranışları		Rahatsızken bile işe gelme, işini aksatmamaya özen göstermek.
		Mesai saatlerinde özel işlerle meşgul olmamak.
		Mesai başlangıç ve bitiş saatlerine, mola sürelerine uymaya dikkat etmek.
		Mesai sona erse bile iş tamamlanmadan işyerinden ayrılmamak.
		Mesai dışında olsa bile işyerinden gelen mesajlara, telefonlara önemli bir şey olduğu düşüncesiyle hemen cevap vermeye çalışmak.
Nezaket davranışları		Örgütteki iş, işleyiş ve faaliyetlerde sorun-hata çıkmaması adına, başka birini, yaptığı iş ve uygulamalar konusunda uyarmak ya da bilgilendirmek.
		Mesai arkadaşlarının hakkına girmemeye özen göstermek.
	Mesai arkadaşları için sorun oluşturacak eylemlerden kaçınmak.	
Sivil erdem davranışları	Örgütün başarısı için fikirler iletmek, alınacak kararlara katılım göstermek.	
	Örgütün sosyal sorumluluk projelerine gönüllü olarak katılmak.	
	Yenilik ve değişimlere uyum sağlamaya çalışmak, destek olmak.	
	Örgütün ilerlemesine katkı sağlayacak görev ve oluşumlarda yer almak.	

	Centilmenlik davranışları	Karşılaşılan sorunları büyütmemek. Bu konuda sabır göstermek, şikâyet etmemek, anlayış göstermek.
		Örgütteki sorun ve hatalı durumları ortaya çıkarıp söylemekten çok çözümü için çaba göstermek.
		Örgütte çatışmaya mahal verecek davranışlardan kaçınmak, mevcut çatışmalar var ise çözümüne yardımcı olmak.
		Mesai arkadaşları, ast ve üstlerine karşı kızgınlık ya da küsme gibi davranışlardan kaçınmak.

ZORUNLU ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI (ZÖVD)

Örgütsel vatandaşlık üzerine yapılan güncel araştırmalar, yeni bir tartışma konusu oluşturarak örgüt içerisindeki gerçekleşen her davranışın ÖVD kabul edilemeyeceği görüşünü öne sürmüşlerdir (Koopman & ark., 2016; Vigoda-Gadot, 2007). Çünkü pozitif örgütsel davranışlar içerisinde değerlendirilen ve işgörenler tarafından gönüllü olarak sergilenen ÖVD, değişken, karmaşık çevre koşulları ve yoğun rekabet şartlarının bir gereği olarak örgütlerin varlığı ve sürekliliğini sağlamak adına işgörenlerden beklentilerin artması neticesinde, sanki işgörenlerin normalde yapmakla yükümlü oldukları görev-iş davranışları gibi görülmeye başlanmış, işgörenlerde aranan ve istenen bir davranış haline gelmiştir. İşgörenlerin bu baskı ve talebe karşı, çaresiz ve isteksiz bir şekilde karşılık vermesi neticesinde ortaya mecburiyetten kaynaklı olarak zorunlu şekilde sergilenen işgören davranışları çıkmış, bu durum *zorunlu (örgütsel) vatandaşlık davranışı* olarak kavramsallaştırılmıştır. İşgörenlerin sergiledikleri bir davranışın ÖVD kapsamına mı yoksa ZÖVD kapsamına mı girdiğinin en önemli göstergesi, “O davranışın gönüllü mü yoksa gönülsüz bir şekilde mi?” yapıldığıdır. Yapılan araştırmalara göre ÖVD’nin gönüllülük düzeyinin çok yüksek seviyelerde olduğu, ZÖVD’nin gönüllülük seviyelerinin ise oldukça düşük düzeylerde olduğu tespit edilmiştir (Zhang & ark., 2011).

ÖVD ile ZÖVD arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak için Zhang ve arkadaşlarının (2011) ÖVD’deki gönüllülük seviyelerini kategorize ettiği Şekil 1’den yararlanılabilir;

Şekil 1. ÖVD'nin Gönüllük Seviyeleri (Kaynak: Zhang & ark., 2011: 367)

Şekil 1'e göre zorunluluk, stres ve kişisel kaynaklı ÖVD var ise ZÖVD'nin ortaya çıkması muhtemeldir (Yıldız & Yıldız, 2015: 21; Zhang & ark., 2011).

Örgütlerde, olumlu ve pozitif bir davranış olarak kabul edilen ÖVD'nin tahripkâr, olumsuz, zarar verici ve karanlık tarafına işaret eden ZÖVD, işgörenlerin istekli ve gönüllü bir şekilde ortaya koydukları ÖVD'nin, örgüt ve temsilcilerince bir süre sonra sanki görev ve sorumluklarının bir gereğiymiş gibi görülmeye başlaması neticesinde gönüllülük anlayışından çıkarak zamanla bir zorunluluk haline gelmesini ifade etmektedir (Ahmadian & ark., 2017: 110; Vigoda-Gadot, 2006; Yıldız & Arda, 2018: 152; Porpara, 1989). Diğer bir bakış açısına göre ZÖVD, istismarcı ve otokratik yönetim tarzı, çalışma arkadaşları, sosyal ve dış baskılar sonucu oluşan ÖVD olarak tanımlanmaktadır (Koçak, 2018: 1490). Bu durumda, gönülsüz ve isteksizce yapılan ÖVD, ZÖVD olarak nitelendirilmektedir (He & ark., 2018).

Diğer taraftan işgörenlerin sergiledikleri ÖVD, örgüt, yöneticiler ya da iş arkadaşları tarafından kötüye kullanılabilir (Vigoda-Gadot, 2006). İşgörenlerin örgüte fayda sağlamak adına sergiledikleri rol dışı davranışlarının bir müddet sonra sanki görev ve sorumluluklarının bir gereği gibi algılanıyor olması, ZÖVD'ni doğurmaktadır (Bolino & ark., 2013). İşgörenlerin, örgüt, yöneticileri, mesai arkadaşları, müşteriler ve paydaşlar gibi baskı unsurlarının etkisiyle ÖVD'da bulunması ZÖVD kapsamına girmektedir (Vigoda-Gadot, 2006: 79). Bu kapsamda,

işgörenlerin isteksiz bir şekilde örgütsel süreçlere yaptıkları rol dışı ekstra katkıları, zorunlu vatandaşlık davranışı olarak kavramsallaştırılmıştır (Zhao & ark., 2014). ZÖVD, gönüllü ve özgür irade yerine çeşitli dayatma ve baskılar nedeniyle işgörenlerin iş tanımları ve sorumluluklarının ötesinde olumlu ve örgüte katkı sağladığı davranışlardır (Vigado-Gadot 2007). Tablo 2'deki davranışlar, işgörenlerin sergilediği ya da sergilemek zorunda olduğu ZÖVD'na örnek olarak verilebilir;

Tablo 2. İşgörenlerin Sergilediği ZÖVD Örnekleri

Görev ve sorumluluk alanı ve tanımı dışında, mesai arkadaşlarına yardımcı olma baskısı sonucu sergilenen davranışlar.
Zaman ve enerjisi yokken bile hissedilen baskı sonucu görev tanımı dışında işlerle ilgilenmek.
Görev ve iş tanımı dışında işlerle ilgilenme beklentisinin bir sonucu olarak sergilenen davranışlar.
Bir karşılık görmeyeceği halde mevcut işler dışındaki işlerle ilgilenme baskısı sonucu yapılan davranışlar.
Görev ve iş tanımı dışındaki işleri yapmaya zorlanma neticesinde sergilenen davranışlar.
Görev ve iş tanımı dışında, üstlerine yardımcı olma baskısı sonucu yapılan davranışlar.
Rol dışı ve iş tanımında yer alan bir iş olmamasına rağmen mesai arkadaşına yardımcı olma görevinin rol içi ve iş tanımında olan bir görev haline getirilmesi sonucu ortaya çıkan davranışlar.
Hem kendi görev ve sorumluklarını yerine getirmesi hem de göreve yeni başlamış bir işgörene yardımcı olması yönünde üst yönetim tarafından yapılan baskı sonucu ortaya çıkan davranışlar.

Buraya kadarki tüm anlatımlardan hareketle ZÖVD ile ÖVD arasındaki ayrımlar, Tablo 3'teki gibi özetlenebilir;

Tablo 3. Zorunlu Örgütsel Vatandaşlık Davranışları İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki Farklılıklar

ZÖVD	ÖVD
Dış kaynaklı bir davranıştır.	Bireysel kaynaklı ve özgeci bir davranıştır.
Doğallık ve içtenlikten yoksun davranışlardır.	Doğal, içten gelen davranışlardır.
Zorunluluk sonucu sergilenir.	Zorunlu değildir.
Gönüllü değildir.	Gönüllülük temellidir.
Baskı, korku ve zorlama kaynaklı gerçekleşir.	Kendiliğinden, işgörenin özgür iradesi ile gerçekleşir.
Örgüte ve örgüt ortamına zararlı sonuçları vardır.	Örgüte ve örgüt ortamına faydalı sonuçları vardır.
Formal bir yönü vardır.	Formal bir yönü yoktur.
Ödüle ulaşmak ya da cezadan kaçınmak için sergilenir.	Herhangi bir karşılık beklenmeden sergilenir.

Örgüte, örgütsel ortam ve süreçlere katkı sağlama amacı yoktur.	Örgüte, örgütsel ortam ve süreçlere katkı sağlama amacı vardır.
Olumsuz, zararlı ve tahripkâr tarafları vardır.	Olumlu, yarar sağlayan yönleri vardır.

ZORUNLU ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞININ ÖNCÜLLERİ

Örgütsel vatandaşlık baskısı (Bolino & ark., 2010), istismarcı yönetim anlayışı, psikolojik güvence (Zhao & ark., 2013; Alkan ve Turgut, 2015), cinsiyet (Makishi, 2008), örgüt politikaları, etkinlik ve verimlilik ile ilgili örgütsel beklentiler, örgütsel baskılar (Vigoda-Gadot, 2007; Alkan & Turgut, 2015), örgütsel özdeşleşme, örgütsel adalet (Zhao & ark., 2014), eğitim, kıdem, mevki, iş stresi, görev performansı, iş tatmini, işten ayrılma niyeti, serbestlik, katılımcı yönetim düzeyi (Vigoda-Gadot, 2007; Şeşen & Soran, 2013; Peng & Zhao, 2012), tükenmişlik, kaytarma davranışı, örgütsel çatışma, örgütsel güven (Şeşen & Soran, 2013), psikolojik sözleşme, örgütsel bağlılık ve kültür (Peng & Zhao, 2012) gibi değişkenler, ZÖVD'nin öncülleri arasında sayılabilir. Bunların yanında duygu, tutum, kişilik, değer, ilke ve algı gibi bireysel unsurlar da, zorunlu örgütsel davranışın öncülleri içerisinde değerlendirilmektedir (Robbins & Judge, 2013).

İşgörenin isteği ile sergilediği ÖVD'nin tersine ZÖVD, öncelikle **örgütsel baskı** sonucunda ortaya çıkmaktadır (Vigoda-Gadot, 2006: 2007). İşgörenler, çeşitli **ödüllere** erişmek ya da **cezalardan** kaçınmak için ZÖVD'ni bir araç olarak kullanabilmektedir (Alkan & Turgut, 2015: 187). Örgütlerin ve yöneticilerinin işgörenlerin ÖVD sergilemeleri yönündeki; **baskıcı ikna taktikleri, informal talepleri, motivasyon ve ödüllendirme girişimleri**, işgörenlerin baskı duymalarına sebep olabilmektedir (Zhao & ark., 2014; Vigoda-Gadot, 2006: 83). Yine işgörenlerin, ÖVD sergilemedikleri takdirde cezalandırılacaklarına dair inançları, cezadan dolayı korku yaşamaları, zorunlu vatandaşlık davranışı göstermelerine sebep olabilmektedir (Salamon & Deutsch, 2006; Yıldız & Arda, 2018: 155). **İşgörenin ailesi, parlak ve başarılı mesai arkadaşları, örgüt kültürü, örgüt iklimi ve yöneticilerin baskısı** da, işgörenleri ZÖVD'na iten baskı unsurları içerisinde sayılabilir (Alkan & Turgut, 2015). Özellikle **istismarcı yöneticilik tarzı**, zorunlu vatandaşlık davranışlarını tetiklemektedir (Zhao & ark., 2013). Hiyerarşik olarak daha üst basamaklarda bulunan yetki sahibi

yöneticilerin, alt basamaklardaki işgörenlere, karşı koyamayacakları derecede uyguladığı baskılar ve istekler, zorunu vatandaşlık davranışları ile sonuçlanmaktadır (Vigoda-Gadot, 2006). İşgörenlerin görev tanımlarında yer almayan işleri de yapmak zorunda bırakılmaları, görevleri ile alakalı olmayan gönüllük-toplumsal sorumluluk projeleri gibi organizasyonlara dâhil edilmeye zorlanmaları, yine kendileri ve görevleri ile alakalı olmayan toplantılara çağrılmaları, bu türden taleplerin hem de tatil günlerine denk gelecek şekilde olması gibi baskı ve talepler, ZÖVD'nun ortaya çıkmasına neden olan baskılara örnek olarak verilebilir.

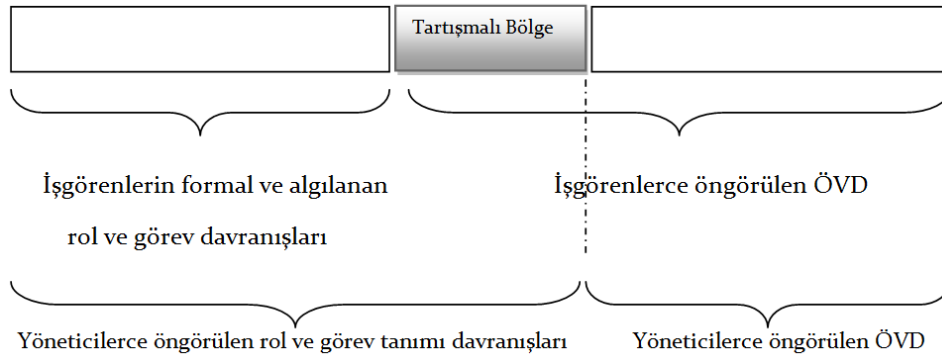
Formal ve informal iş ortamlarında, güçlü grupsal ve yönetsel baskılar neticesinde (Vigoda-Gadot, 2006) ortaya çıkan ZÖVD'nun önemli öncüllerinden birisi de **kariyerizm eğilimidir**. Yıldız ve Arda (2018), yaptıkları çalışmada, kariyerizm eğiliminin zorunlu vatandaşlık davranışlarının anlamlı ve olumlu bir yordayıcısı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İşgörenler, itibar ve güç edinmek ve kariyer basamaklarını tırmanmak amacıyla görev başarımları davranışlarının dışında davranışlarda bulunabilmektedir (Bratton & Kacmar, 2004). Kariyerizm eğiliminde olan işgörenler, kariyer ilerlemelerini illegal yol ve yöntemlerle yapmaya yatkın olduklarından (Feldman & Weitz, 1991) kolaylıkla ZÖVD'na yönelebilmektedir. Bu yüzden örgütteki konumlarını korumak isteyen ve olası çıkarları için görev ve rol dışı davranışlarda bulunan, yani kariyerizm eğiliminde olan işgörenlerin, ZÖVD'da bulunmaları son derece doğal bir durum olarak görülebilir (Chiaburu, 2011; Chay & Aryee, 1999).

Yine işgörenler, **örgütte kalabilme, terfi alabilme ve ödüle ulaşma** gibi nedenlerle ZÖVD'nda bulunmaya mecbur bırakılabilmektedir (Rousseau, 1995). Diğer taraftan **taciz edici ve kötü niyetli denetim**, ZÖVD'na neden olabilmektedir. Zhao ve arkadaşları (2013), kötü niyetli denetimin ZÖVD arttırdığını aktarmışlardır. İşgörenler, kendilerine düşmanca ve art niyetli bir tavır takınan, açık bulmak amacıyla denetimlerde bulunan, öfke, alaycı tavır, yıkıcı eleştiri gibi davranışlarla bu tavrını belli eden bir yönetici ile karşı karşıya ise kendilerini ÖVD'nda bulunmak zorunda hissedebileceklerdir. Kötü niyetli denetim, **istismarcı ve otokratik yönetim tarzının** bir

sonucudur. Çünkü böyle bir yönetim tarzı benimseyen yönetici, bu tarzını, işgörenleri bilinçli ve art niyetli bir şekilde denetleme, korkutma ve zorlama yolu ile inşa etmektedir (Zhao, & ark., 2013: 179). O zaman istismarcı ve otokratik yönetim tarzının da işgörenlerin ZÖVD sergilemelerine yol açtığı ifade edilebilir. ZÖVD'nun ortaya çıkmasına neden olan istismarcı yöneticilik tarzı, yetki ve güçlerini art niyetli bir şekilde kullanan yöneticilerin baskı ile işgörenlerin normal şartlarda sergilemeyecekleri örgüte fayda sağlayan davranışları, zorla yaptırması olarak tanımlanabilir (Vigoda-Gadot, 2007: 399).

Diğer yandan **stres** ve stresi besleyen kaynaklar da, ZÖVD'nun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Zhang & ark., 2011). Bunun yanında **örgütsel özdeşleşme** düzeyleri düşük işgörenlerin ZÖVD'na daha yatkın olduğu ifade edilmektedir (Zhao & Peng, 2014). İşgörenlerin saldırı altına olduklarına dair hissiyatları olarak tarif edebileceğimiz **algılanan tehdit**, zorunlu vatandaşlık davranışlarına sebep olan bir diğer unsurdur. Kendini tehdit altında hisseden işgörenler korkuya kapılacak ve ZÖVD'na yönelebilecektir. Özellikle algılanan bir tehdit ortamı yaratmaktan hoşlanan **toksit yöneticilerin varlığı** söz konusu ise bu durum daha da belirgin hale gelebilecektir.

Görev ve iş tanımlarındaki belirsizlikler, zorunlu vatandaşlık davranışlarını besleyen faktörlerdendir. Hangi davranışın görev tanımına ya da gönüllülük tanımına girdiği konusundaki muğlâklık (Morrison, 1994), ÖVD'nun yapısını dönüştürmekte, bu durum örgütsel çıktılara daha fazla katkı sunulması anlamında, işgörenleri baskılamakta ve zor duruma sokabilmektedir. İşgörenlerden beklenen zorunlu ve gönüllü davranışlar arasındaki sınırın net ve doğru bir şekilde ortaya konmaması, işgörenlerin kullanılmasına ve sömürülmesine zemin hazırlamaktadır (Vigoda-Gadot, 2006).

Şekil 2. Rol ve Görev Tanımındaki Tutarsızlıkların ZÖVD'na Etkisi (Kaynak: Vigoda-Gadot, 2006; Vigoda-Gadot, 2007)

Şekil 2'de görüldüğü üzere, rol ve iş tanımlarındaki belirsizlik ve tutarsızlık, ZÖVD'na sebep olabilmektedir. Buna göre, ihtilafli ve belirsiz bölge, ne kadar çok genişlerse; ZÖVD, o derece artacaktır.

Diğer taraftan **maliyetleri düşürme, işgörenlerin performans, etkinlik ve verimliliklerini artırma amacıyla** örgüt ve yöneticileri tarafından **uygulanan baskı ve zorlamalar** sonucu da ZÖVD sergilenmektedir (Doğan, 2019; Yıldız 2016). Bunun yanında **kötü ekonomik gidişat, işten kovulma korkusu ve bireysel çıkarlar**, "Ancak ÖVD sergilersem kariyerimde ilerleyebilirim." düşüncesi, ZÖVD'nın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Doğan, 2016). Yine sözlü ya da sözsüz bir şekilde küçümseme, alay etme, aşağılama, yanlış yapmasını bekleme, altını oyma, saptırma, sabote etme gibi davranışlarla olağandışı, art niyetli ve düşmanca tutum ve davranışlar sergileyen **yöneticilerin saldırgan ve bir görevi zorla yaptırmaya yönelik ikna tarzları** da, ZÖVD'nın önemli öncüller arasında sayılabilir (Tepper, 2000; Vigoda-Gadot, 2006).

ZORUNLU ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞININ ARDILLARI

İşgörenlerin rol dışı davranışlarda bulunmaları yönündeki baskı sonucu gerçekleşen davranışlar olduğu için ZÖVD'nın kısa vadede örgüte katkı sağladığı zannedilse de uzun vadede tahripkâr sonuçları vardır (Yıldız & Yıldız, 2015: 30-31). ÖVD'nın baskı ve korku sonucu ZÖVD'na evrilmesi, gerek örgütler gerek işgörenler için **artan ÖVD, işten ayrılma niyeti, iş ve aile çatışması ve iş stresinin ortaya çıkması** gibi kötü sonuçlara neden olacaktır (Ahmadian & ark., 2017: 110; Bolino & ark., 2010).

ZÖVD, öncelikle *örgütsel kimliğin zarar görmesine neden olmakta ve ÖVD'ni olumsuz bir şekilde etkilemektedir* (Zhao & ark., 2014). ZÖVD'dan kaynaklı olarak özellikle gönüllü ÖVD'da azalma eğilimi olmasının sebebi olarak *işgörenlerin zorlandıkları, sömürüldükleri ve kullanıldıkları yönündeki algıları* gösterilebilir (Doğan, 2019). Yine ZÖVD'nın, otoriter yöneticilerin isteklerine hayır diyemeyen *işgörenleri baskıladığı ve örgüt iklimi ve ortamını zedelediği* ifade edilmektedir (Porpara, 1989). ZÖVD, *örgüt iklim ve kültürünü yozlaştıran, örgütsel güveni zedeleyen ve işgörenlerde örgüte karşı bir güvensizlik duygusu meydana getiren davranışlardır* (Doğan, 2019).

ZÖVD'nın *iş stresine neden olduğu ve işten ayrılma niyetini arttırdığı; yenilik, iş tatmini ve performansını ise azalttığına* yönelik aktarımlar da vardır (Vigoda-Gadot, 2006; Prasetio & ark., 2017; Mustaq & ark., 2014). Bunun önüne geçebilmek için işgörenlerin normal, resmi rol ve görevleri ile kendilerinden istenen resmi olmayan ekstra rol ve davranışların açık olarak ayırt edilmesi ve netleştirilmesi gerekmektedir (Morrison, 1994). İşgörenlerin kendi iradeleri dışında, baskı ile zorunlu olarak yaptıkları vatandaşlık davranışları, *örgütsel aidiyetlerine zarar verdiği gibi işgören ile örgüt arasında inşa edilemeye çalışılan örgüt kültürünü de törpülemektedir* (Doğan, 2019). Çeşitli baskılar sonucu sergilendiği için işgörenlerin örgütsel bağlılık düzeylerinin azalmasına ve işten ayrılma niyetlerinde bir artışa sebep olan ZÖVD, işgörenlerin örgüte duydukları *güvenin azalması* neticesinde farklı işlere yönelmesine sebep olmakta, bu durum da örgüte bir *maliyet* olarak yansımaktadır (Doğan, 2019).

Diğer taraftan zorunlu örgütsel vatandaşlığa dair talepler, işgörenlerde *psikolojik bazı rahatsızlıklara* sebep olabilmektedir. Çünkü kendinden üst konumdaki bir yöneticisinden gelen görev başarımları ve rol dışı bir davranışta bulunmaya yönelik talep karşısında işgören, gelen talep zorunlu olmada bile, talebi yerine getirme zorunluluğu hissetmekte, yerine getirmediği takdirde olumsuz bir durum ile karşılaşacağı yönünde bir *endişe ve korku* duyabilmekte ve *güvensizlik hissi* yaşayabilmektedir.

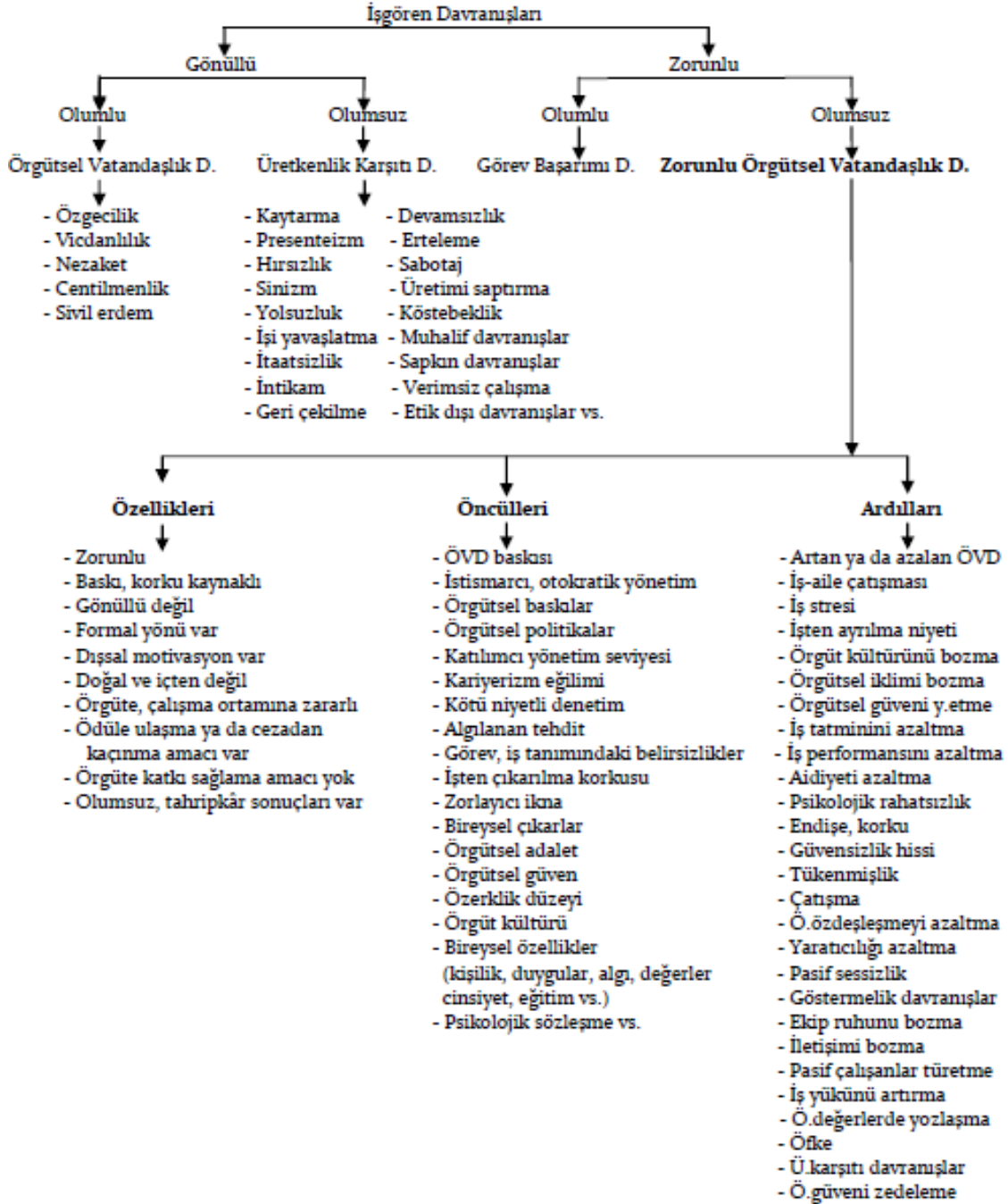
ZÖVD, işgörenlerin *işten ayrılma niyetleri, tükenmişlikleri, kaytarma davranışları ve çatışma eğilimlerinin artmasına* neden olurken; *yaratıcı ve yenilikçi davranışlarını ve örgütsel özdeşleşmelerini azaltmaktadır* (Ahmadian & ark., 2017). Topçu ve arkadaşları

(2017), ZÖVD'nın *işgörenlerin performanslarına negatif yönde bir etkisi olduğunu*; Peng ve Zhao (2012) ise görev performansına herhangi bir katkı sağlamadığı gibi işgörenlerin *örgütsel bağlılıklarını olumsuz bir şekilde etkilediğini* aktarmışlardır. He ve arkadaşları (2018), ZÖVD sergilemek zorunda olan işgörenlerin üretkenlik dışı iş davranışları içerisinde değerlendirilen *pasif sessizliği* tercih ettiklerini tespit etmiştir. Liu ve arkadaşları (2017) ise zorunlu örgütsel vatandaşlığın, *iş-aile çatışması* yaşanmasına bile neden olabileceğini aktarmıştır. Bunun yanında ÖVD sergilemeye yönelik zorlayıcı baskılar ve sonucunda ortaya çıkan ZÖVD, yöneticilerin beklediği *göstermelik davranışların ortaya çıkmasına neden olmakta, ekip ruhu ve çalışmasını da baltalamaktadır* (Vigoda-Gadot, 2006: 83). ZÖVD, işgörenler arasındaki *iletişimi sekteye uğrattığı* ve *bilgi etkileşimini yavaşlattığı* için örgütteki *takım çalışmasını engellemektedir* (Doğan, 2019). Bunun yanında yetki ve güç sahibi yöneticilerin baskıları sonucu sergilenen ZÖVD, *hayır diyemeyen, edilgen, pasif ve güçsüz işgörenlerin türemesine yol açmaktadır* (Doğan, 2019).

İlave olarak işgörenlerin istekli ve iyi niyetlerinin bir neticesi olarak sergiledikleri örgüte katkı sağlayan davranışlar, yöneticilerin ya da diğer çıkar unsurlarının art niyetlerinden dolayı bir süre sonra zorunlu davranışlara dönüşerek *iş yüklerini arttırabilmektedir* (Vigoda-Gadot, 2006: 81). ZÖVD sergilenmesine yönelik baskı ve istekler, işgörenleri hem *ruhsal* hem de *görev başarımı* açısından olumsuz yönde etkilemekte, işgörenlerin önceden isteyerek sergiledikleri vicdanlılık, centilmenlik, nezaket, sivil erdem gibi *örgütsel vatandaşlığın göstergesi olan davranışları yapmaktan imtina etmesiyle sonuçlanabilmektedir* (Vigoda-Gadot, 2007). ZÖVD, işgörenlerin *performanslarında azalmalara* yol açmakta, aşırı rol ve sorumluluk yükünden kaynaklı olarak işgörenlerin *stres* yaşamasına neden olmakta ve *örgütün ahlaki ve ilkesel değerlerinde yozlaşmalara* sebep olmakta, böylelikle hem bireysel hem de örgütsel açıdan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Doğan, 2019).

Yine ZÖVD'nın bir sonucu olarak işgörenler *tepkisel bir tavır* içine girerek *öfkelenebilecekler* ve *sapkın, üretkenlik dışı davranışlarda* bulunabileceklerdir (Spector & Fox, 2010). Diğer yandan işgörenler için aslında rol dışı olan davranışların örgüt ve

yöneticilerin baskısı sonucu rol içi davranışlar haline getirilmesi, işgörenler için *tükenmişlikten işini kaybetme korkusuna* kadar pek çok olumsuz sonuçlara sebep olacaktır (Vigoda-Gadot, 2007: 398; Morrison, 1994). Öncülleri ve ardılları ile ZÖVD kavramı, Şekil 3'de kavramsal bir harita ile özetlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 3. Öncülleri ve Ardılları İle Zorunlu Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

SONUÇ

Günümüz artan rekabet koşullarında, örgütlerin ayakta kalabilmesi ve sürdürülebilir olmasında, insan kaynağının performansı önemli bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Bu performansın artmasında, işgörenlerin gönüllü olarak örgütsel faaliyetlere, süreçlere, işlere ve örgütün amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik yaptıkları katkıların payı büyüktür. Çünkü günümüzde, işgörenlerin örgütsel çıktılara istekli katılımları örgütler için ciddi rekabet avantajı sağlamaktadır (Bateman & Organ, 1983).

Bu sebeple örgütler, insan gücünü en verimli şekilde kullanmak zorundadır. Bu zorunluluktan kaynaklı olarak örgütler, işgörenlerin yapmakla yükümlü oldukları görev başarımı davranışlarından başka örgüte katkı sağlayan davranışlar da talep etmektedirler. Talep edilen bu davranışların başında ÖVD gelmektedir. Ancak faydalı gibi görünen ÖVD, her zaman örgüte yarar sağlamayabilir (Yıldız & Yıldız, 2015). Hele ki bu davranışlar, görünürde ÖVD gibi ama aslında zorunlu olarak sergilenen bir davranış ise örgüte zararlı hale bile gelebilir.

Gönüllü örgütsel davranışların içine gizlenmiş zorunlu vatandaşlık davranışlarının örgütlerde oldukça yaygın olduğu aktarılmaktadır (Vigoda-Gadot, 2006). İşgörenler, özellikle örgüt ve temsilcilerinin işgörenleri kötüye kullanım potansiyelleri, sömürücü yönetim anlayışları, kötü niyetli denetim tarzları, güçlü sosyal ya da yönetsel baskılar nedeniyle hiç istemedikleri halde ZÖVD'na yönelebilmektedir. Ancak zorunlu bir şekilde sergilenen davranışların gerek örgütler gerek işgörenler açısından zararlı sonuçları vardır. Dolayısıyla örgütler, ZÖVD'nın sergilenmesine yol açan yıkıcı ve tahrip edici yönetim tarzını kontrol edebilir ya da bir şekilde azaltabilir ise ZÖVD'da azalmalar görülebilir (Wu & ark., 2018). ÖVD'nı arttırmak ve gönüllülük temelli olmalarını sağlamak için işgörenlerin iş tatmin düzeylerini arttıracak (Tharikh & ark., 2016), örgütsel güven duygularını pekiştirecek ve örgütsel adaletin inşasına yönelik stratejiler kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmadian, S., Sesen H., & Soran, S. (2017). Expanding the boundaries of compulsory citizenship behavior: Its impact on some organizational outputs. *Business and Economic Horizons*, 13(1), 110-118.
- Alkan, S. E. & Turgut, T. (2015). A research about the relationship of psychological safety and organizational politics perception with compulsory citizenship behavior and the pressures behind compulsory citizenship behavior. *Research Journal of Business and Management*, 2(2), 185-203.
- Bateman, T. S. & Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee citizenship. *Academy of Management Journal*, 26(4), 587-595.
- Bolino, M. C., Turnley, W. H., Gilstrap, J. B. & Suazo, M. M. (2010). Citizenship under pressure: What's a "good soldier" to do? *Journal of Organizational Behavior*, 31(6), 835-855.
- Bolino, M. C., Koltz, A. C., Trunley, W. H. & Harvey, J. (2013). Exploring the darkside of organizational citizenship behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 34, 542-559.
- Bratton, V. K. & Kacmar, K. M. (2004). Extreme careerism: The dark side of impression management. Griffin R. W. & O'Leary-Kelly A. (Ed.), *In The dark side of organizational behavior* (291-308). San Fransisco: John Wiley & Sons.
- Chay, Y. W. & Aryee, S. (1999). Potential moderating influence of career growth opportunities on careerist orientation and work attitudes: Evidence of the protean career era in Singapore. *Journal of Organizational Behavior*, 613- 623.
- Chiaburu, D. S., Oh, I.-S., Berry, C. M., Li, N. & Gardner, R. G. (2011). The five-factor model of personality traits and organizational citizenship behaviors: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 96(6), 1140-1166.
- Doğan, E. (2019). İstismarcı yönetim algısının zorunlu vatandaşlık davranışlarına etkisinde kariyerizmin moderatör etkisi. Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Feldman, D. C. & Weitz, B. A. (1991). From the invisible hand to the gladhand: Understanding a careerist orientation to work. *Human Resource Management*, 30(2), 237-257.
- Greenberg, J. & Baron, R. A. (2000). *Behavior in organization*. A Pearson Education Company.
- He, P., Peng, Z., Zhao, H. & Estay, C. (2018). How and when compulsory citizenship behavior leads to employee silence: A moderated mediation model based on moral disengagement and supervisor-Subordinate Guanxi Views. *Journal of Business Ethics*, Springer, 155(1), 259-274.
- Liu, Y., Zhao, H. & Sheard, G. (2017). Organizational citizenship pressure, compulsory citizenship behavior, and work-family conflict. *Social Behavior And Personality*, 45(4), 695-704.
- Koçak, D. (2018). Kişi örgüt uyumu zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışı ve lider üye etkileşimi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1487-1508.

- Koopman, J., Lanaj, K. & Scott, B. A. (2016). Integrating the bright and dark sides of OCB: A daily investigation of the benefits and costs of helping others. *Academy of Management Journal*, 59(2), 414-435.
- MacKenzie, S. B., Podsakoff, P. M. & Fetter, R. (1993). The impact of organizational citizenship behavior on evaluations of salesperson performance. *Journal of Marketing*, 57, 70-80.
- Makishi, N. (2008). Same behavior, different consequences: Reactions to men's and women's compulsory citizenship behaviors. Unpublished Master Thesis. Utica College of Syracuse University.
- Morrison, E. W. (1994). Role definitions and organizational citizenship behavior: The importance of the employee's perspective. *Academy of Management Journal*, 37(6): 1543-1567.
- Mushtaq, K., Ahmed, M. & Warraich, S. (2014). A study on job satisfaction, motivation and organizational citizenship behavior. *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 3(11): 1-13.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance*, 10(2), 85- 97.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile üniversite öğrencilerinin bazı demografik özellikleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20, 117-135.
- Peng, Z. & Zhao, H. (2012). Does organization citizenship behavior really benefit the organization? Study on the compulsory citizenship behavior in China. *Nankai Business Review International*, 3(1), 75-92.
- Porpara, D. V. (1989). Four concepts of social structure. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 19, 195-211.
- Prasetio, A. P., Yuniarsih, T. & Ahman, E. (2017). Job satisfaction, organizational commitment and organizational citizenship behaviour in state-owned banking, *Universal Journal of Management*, 5(1): 32-38.
- Robbins, S. P. & Judge, T. A. (2013). *Organizational behavior global*. New Jersey: Pearson.
- Rousseau, D. M. (1995). *Psychological contracts in organizations: understanding written and unwritten agreements*. CA: Sage Publications, Incorporated.
- Salamon, S. D. & Deutsch, Y. 2006. OCB as a handicap: An evolutionary psychological perspective. *Journal of Organizational Behavior*, 27, 185-199.
- Smith, C. A., Organ, D. W. & Near, J. P. (1983), Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68(4), 653-663.
- Spector, P. E. & Fox, S. (2010). Counterproductive work behavior and organisational citizenship behavior: Are they opposite forms of active behavior? *Applied Psychology*, 59(1), 21-39.
- Şeşen, H. & Soran, S. (2013). Örgütsel vatandaşlıktan zorunlu vatandaşlığa: zorunlu vatandaşlık davranışının bazı faktörlerle ilişkisi. 21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 407-410.

- Tepper J. B. (2000). Consequences Of Abusive Supervision. *Academy of Management Journal*, 43(2), 178-190.
- Tharikh, S. M., Ying, C. Y., Saad, Z. M. & Sukumaran, K., (2016). Managing Job Attitudes: The Roles of Job Satisfaction and Organizational Commitment on Organizational Citizenship Behaviors. *Procedia Economics and Finance*, 35, 604-611.
- Topçu, M. K., Beğenirbaş, M. & Turgut, E. (2017). Örgütsel sinizm, zorunlu örgütsel vatandaşlık davranışları ve iş tatmininin bireysel iş performansına etkilerinin belirlenmesine yönelik imalat sanayide bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, 24(2), 505-522.
- Vigoda-Gadot, E. (2006). Compulsory citizenship behavior: Theorizing some dark sides of the good soldier syndrome in organizations. *Journal for Theory of Social Behaviour*, 36(1), 77-93.
- Vigoda-Gadot, E. (2007). Redrawing the boundaries of OCB? An empirical examination of compulsory extrarole behavior in the workplace. *Journal of Business and Psychology*, 21(3), 377-405.
- Wu, M., Peng, Z. & Estay, C. (2018). Howdestructiveleadership influencescompulsory organizational citizenshipbehavior. *Chinese Management Studies*, 12(2), 453-468.
- Yıldız, B. (2016). Madalyonun öteki yüzü: zorunlu vatandaşlık davranışı. *Eurasian Business & Economics Journal*, 2, 88-99.
- Yıldız, B. & Arda, Ö. A. (2018). İyi bir asker mi? İyi bir illüzyonist mi? Kariyerizm ile zorunlu vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkide işten ayrılma niyetinin rolü. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 151-167.
- Yıldız, B. & Yıldız H. (2015). Örgütsel vatandaşlıktan zorunlu vatandaşlığa: karşılaştırmalı bir yaklaşım, *Türkiye Alim Kitapları*, Saarbrücken, Almanya: OmniScriptum GmbH & CO. KG.
- Zhang, Y., Liao, J. & Zhao, J. (2011). Research on the organizational citizenship behavior continuum and its consequences. *Frontiers of Business Research in China*, 5(3), 364-379.
- Zhao, H., Peng, Z., Han, Y., Sheard, G. & Hudson, A. (2013). Psychological mechanism linking abusive supervision and compulsory citizenship behavior: A moderated mediation study. *The Journal of Psychology*, 147(2), 177-195.
- Zhao, H., Peng, Z. & Chen, H.-K. (2014). Compulsory citizenship behavior and organizational citizenship behavior: The role of organizational identification and perceived interactional justice. *The Journal of Psychology*, 148(2), 177-196.
- Peng, Z. & Zhao, H. (2012). Does organization citizenship behavior really benefit the organization? Study on the compulsory citizenship behavior in China. *Nankai Business Review International*, 3(1), 75-92.

BÖLÜM

8

YOKSULLUK VE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE KAMU KURUMUNUN ROLÜ

Öğr. Gör. Dr. Özge ARPACIOĞLU ÖZDEMİR

Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Yönetim ve Organizasyon Bölümü

E-posta: oozdemir@gantep.edu.tr

 0000 0002 2424 8700

ATIF: Arpacioğlu Özdemir, Ö. (2021). Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Kamu Kurumunun Rolü. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 152-178). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 8 -

YOKSULLUK VE YOKSULLUKLA MÜCADELEDE KAMU KURUMUNUN ROLÜ

Özge ARPACIOĞLU ÖZDEMİR

*Öğr. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü, oozdemir@gantep.edu.tr*

 0000 0002 2424 8700

GİRİŞ

Yaşamın getirdiği olanaklardan yoksun olma durumu olarak ifade edilen ve tüm şiddeti ile varlığını gösteren yoksulluk, ülkelerin mücadele etmek zorunda kaldığı önemli bir problemdir. Ekonomileri gelişmiş devletlerin bile karşı karşıya kaldığı yoksulluğun birçok sorunun da temelini oluşturması, ülkelerin yoksulluk sorununun çözümüne yönelik uygulayacakları politika ve programlara ayrı bir önem vermelerini zorunlu hâle getirmiştir. Öncelikli hedefi bireylerin yaşam standartlarını yükseltmek olan devlet, çok sayıda yoksullukla mücadele politikaları oluşturmakta, oluşturulan bu politikalar gelir dağılımı eşitsizliğinin azaltılması amacına hizmet ederek yoksulluk sorununa çözüm sağlamaktadır.

Yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliği, çok boyutlu ve insanlığı tehdit eden bir sorun olarak devletin en önemli mücadele alanlarından birisidir. Yoksullukla mücadele çalışmaları, devletin, sosyal devlet kapsam ve olanaklarını kullanarak daha adil bir gelir dağılımı gerçekleştirebilmek amacına yönelik uygulayacağı doğrudan ve dolaylı müdahale yaklaşımları çerçevesinde şekillenmektedir. Yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik uygulanan yüksek ekonomik büyüme performansı temeline dayalı dolaylı müdahale yaklaşımı bireylerin sadece parasal gelirlerinde bir artış sağlamakla kalmayıp ayrıca sosyoekonomik gelişmişliği de beraberinde getirmektedir. Ekonomik büyüme yoluyla yoksullukla mücadele edilebileceği gibi, yoksulların durumlarını doğrudan iyileştirmeye yönelik uygulanacak kamu harcamaları; vergi, sosyal güvenlik ve sosyal yardım gibi politikalarla da yoksullukla mücadele edilebilmektedir.

Yoksullukla mücadeleyi ele alan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, yoksulluk kavramının ve yoksulluğun genel tanımının farklı kurumlarda ne anlam ifade ettiği ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde sosyolojik ve iktisadi yaklaşımlara göre yoksulluğun nedenleri, yoksulluğun sosyoekonomik ve demografik belirleyicileri ayrı ayrı açıklanacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’de planlı kalkınma dönemlerinde yoksulluk sorununun çözümüne yönelik alınan tedbirlerden bahsedilecek, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesine yönelik uygulanan doğrudan müdahale araçları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise, yoksullukla mücadele konusunda çözüm önerilerinde bulunulacaktır.

YOKSULLUK OLGUSU

Yoksulluk yaşamın gerektirdiği olanaklardan yoksun olma durumunu ifade etmektedir. Yoksulluk kavramının tanımı yapılırken üzerinde durulması gereken önemli bir konu kavramın salt ekonomik kıstaslara göre mi yoksa buna ek olarak sosyal ve siyasal kıstasların da mı ele alınarak tanımlanması gerektiğidir. Kalkınma iktisatçısı Amarty Sen’in yaklaşımı kavramın geniş perspektiften ele alınmasında temel bir yaklaşım sergilemektedir. Sen vurgusunu; “yoksulluğun gelir yetersizliğinden daha geniş olarak görülmesine ihtiyaç duyulduğu” üzerine yapmıştır. Sen’in söylediği “insanların yaşadığı toplumda minimum fonksiyonları başarmada ihtiyaç duydukları bir ya da birkaç temel yapabilirlik yokluğunun da bir yoksulluk” olduğunu belirtmek olmuştur. Bu durum yoksulluğun çok boyutlu bir kavram olarak tanımlanması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Gerçekten de, insan sadece yeme, içme, barınma ve benzeri ihtiyaçları olan bir varlık değildir. İnsan onuruna yaraşır bir şekilde hayatın idame ettirebilmesi için bunun yanı sıra birtakım sosyal ve kültürel gereksinimlerin de karşılanması gerekmektedir. Yoksulluk kavramını sadece bir alana indirgeyerek anlatmanın eksiklik olduğu, kavramın birden çok disiplinlerle bağlantısının olduğu bir gerçektir. Kişilerin temel gıda ihtiyaçlarının yanı sıra birçok ihtiyaçlarının olduğu ve konunun çok boyutlu olarak ele alınması gerektiği savı günümüzde genel kabul görmektedir. Nitekim Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) alan

çalışmalarında temel gıda ihtiyaçlarına ek olarak temel yaşam ihtiyaçlarına da yer verilmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın konuları arasına giren yoksulluk, net bir tanıma sahip olmasa da, insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan (hayat boyu sağlık, yaratıcı bir hayat, ortalama bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven, saygınlık) mahrum olma şeklinde tanımlanarak kavramın sadece parasal bir içeriğe hapsedilmesi engellenmiştir. Birleşmiş Milletlerin 1997 yılında yayınladığı İnsani Gelişme Raporu'nda daha önce dile getirilmeyen "insani yoksulluk" kavramı ortaya atılmıştır. İnsani yoksulluk kavramının, sadece parasal olarak ifade edilmesi eksik olduğundan kavrama iktisadi, sosyal ve kültürel eksiklikler de eklenmiştir. Raporunda, bireylerin insan onuruna yakışır bir yaşam için yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve bu koşullardan mahrum bırakılmamaları için gerekli çalışmaların yapılması gerekliliği üzerinde durulmuştur (UNDP, 1999:15).

OECD (2001:38) yaptığı çalışmalar sonucunda yoksul bireylerin yoksun veya kapasitesiz olduğunu belirterek, yoksulları yoksun ve kapasitesiz yapan alanları şu şekilde tanımlamıştır:

- Ekonomik kabiliyetler; kişilerin ekonomik kazanç sağlaması, para kazanma yetisine sahip olması.
- İnsani kabiliyetler; bireylerin temel eğitim ve yetenekleri.
- Politik kabiliyetler; bireylerin siyasi tercihlerini yaparken hak ve hukuklarının gözetilmesi.
- Sosyo-kültürel kabiliyetler; bireylerin toplumda saygın kişiliklere sahip olması.
- Koruyucu kabiliyetler; bireylerin ekonomik olaylara karşı koruma gücü.

Avrupa Komisyonunun yayınladığı Sosyal İçerme Ortak Raporunda (2004:8) yoksulluk kavramı açıklanırken, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yapılan tanımdan hareketle benzer bir tanım yapılmıştır. Bu tanım, kişinin yaşadığı toplumda kabul gören yaşam standartlarından eksik kalan bireyleri yoksul saymakta, yoksulluk, kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılayamamaları dışında işgücüne, kültürel

faaliyetlere ve sosyal yaşamlarını devam ettirme gibi durumlara katılımda engellerle karşılaşma durumu olarak ifade edilmiştir. Bu engellerin devamlılıkla sürmesi kişilerin yasa dışı faaliyetlere katılmaya ve diğer bireylerin imkânlarını çalmaya yeltenmeye vararak sosyal problemlere de sebep olacaktır.

Dünya Bankası 1999 yılında, yoksulluğun yoksulların perspektifinden belirlenmesi amacıyla geniş alanlı ve etkin bir yoksulluk tanımı yapan bir çalışma (Voices of the Poor) yayınlamıştır. Çalışmada temel ihtiyaç eksikliği yanı sıra bireylerin güçsüzlüğü, sosyal dışlanmaya maruz kalması, ihtiyaçlara erişimlerinin sağlanamaması gibi faktörlerin bireyleri yoksul yapan faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Mowafi, 2004).

Yoksulluğun varlığının süresi göz önünde bulundurulduğunda kronik ve geçici yoksulluk kavramları ortaya çıkmaktadır. Geçici ve kronik yoksulluk ayrımında belirleyici bileşen süredir. Süreklilik, bireyin beş yıl ya da daha uzun süre yoksul olmasıyla biçimlenmektedir. Geçici yoksulluk, kısa süreli veya dönemsel yoksulluktur. Kişilerin yaşam standartlarında ve refah düzeylerinde dönemsel olarak meydana gelen dalgalanmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Geçici yoksulluk kriz dönemlerinde daha belirgin bir şekilde hissedilmekte ve ortalama gelir seviyesinin üzerindeki kişileri dahi etkileyebilmektedir. Geçici yoksulluk, finansal krizler, doğal afetler, mevsimlik ve geçici işsizlik durumlar, yüksek enflasyon ve dışsal şoklar gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır (İncedal, 2013:26). Yoksulluk süresinin önemli bir gösterge olduğundan hareketle geliştirilen kronik yoksulluk beş yıl ve/veya daha fazla süreyle yoksulluk içinde bulunanları ifade etmektedir. Ancak bu süre ülkeden ülkeye farklılık arz etmesi yönünden subjektif değer taşımaktadır. Gelir yoksulluğunun yanı sıra, çok boyutlu bir yoksullukla karşı karşıya olup nesilden nesile aktarılması kronik yoksulluk sorununu ortaya çıkarmaktadır. Kronik yoksulluğun en önemli özelliği, bireylerin yoksulluktan kurtulabilme çabalarının çok az ya da neredeyse mümkün olmaması halidir. Gelişmekte olan ülkelerde geçici yoksulluğun kronik yoksulluktan daha fazla olduğuna dair kanıtlar artmakta, kronik yoksulluğun ise özellikle az gelişmiş ülkelerde toplumun büyük kesimini etkisi altına alan ve uzun süre devam

eden bir durum olduğu bilinmektedir. Beş yıl ve üzeri bir zaman diliminde ısrarla devam eden yoksulluk artık kronik hale gelmektedir. Yoksulluk süresi uzadıkça bireylerin bu sorundan kurtulabilme umutları da giderek azalmaktadır. Nitekim Almanya'da yoksulların yaklaşık yarısı yoksulluktan en geç bir yıl içinde kurtulurken, dört yıl süreyle yoksulluk içinde yaşayan bireylerin yoksulluktan kurtulma olasılıkları %20'ye gerilemektedir. 9 yıl süreyle yoksulluk içinde yaşayan bireylerin ise bu sorundan kurtulma olasılıkları %10'a gerilerken, 12 yıl ve üstünde bir süre yoksulluk içinde yaşayan bireylerin yoksulluktan kurtulma olasılıkları tamamen ortadan kalkmaktadır. Şiddetli ve kronik yoksulluğun bileşimi çok yalın bir biçimde yoksulluğun en kötü biçimini ortaya çıkarabilmektedir. Sınırlı da olsa bazı veriler hem yüksek düzeydeki kronik yoksulluğun hem de şiddetli yoksulluğun birlikte yaşandığı ülkelerin varlığına işaret etmektedir. Örneğin, Etiyopya, Hindistan ve Madagaskar'da bu durum söz konusu iken, Şili ve Filipinler gibi ülkelerde şiddetli yoksulluk ve kronik yoksulluk düşük düzeylerde yaşanmaktadır. Bunun yanında, bu yoksulluk türlerinden birinin çok yüksek, ancak diğerinin neredeyse hiç olmadığı Peru ve Bangladeş gibi ülkeler de bulunmaktadır.

Ayrımcılık, saygı görmeme ve ihmaller kronik yoksulluğun birer özelliği olarak ifade edilebilir. Ayrımcılık bireylerin, kamu hizmetlerine, piyasalara ve kaynaklara erişimini engelleyerek onların eğitim, sağlık ve gelir bakımından yoksul kalmalarına neden olmaktadır. Ayrımcılığa uğramış bireyler diğer bireylerin sahip olduğu kendi olanakları ile yoksulluktan kaçabilme ve gelirlerini arttırabilme fırsatlarından yoksundurlar. Bu nedenle, ekonomik büyüme gerçekleşmiş, gelir dağılımı iyileşmiş olsa da ayrımcılığa uğramış ve dışlanmış olan bireyler bu gelişmenin gerisinde kalmaktadır (Temiz, 2008:65-67). Yoksulluk ve sosyal dışlanma kavramları kimi zaman birbiri yerine kullanılabilir. Ancak, sosyal dışlanmanın yoksullukla eş anlamlı olmadığını ve esasen yoksulluğu da kapsayan daha geniş ve çok boyutlu bir kavram olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü sosyal dışlanmışlık her zaman yoksul olmayı gerektirmez, örneğin göçmenler, azınlıklar ve çocuklar yoksul olmamalarına rağmen toplumdan dışlanmış olabilirler. Yoksulluk sınırının çok altında kalıp da, rahat sayılabilecek bir yaşam süren, işgücü piyasasına katılabilen, bazı fiziksel kaynaklara

ulaşabilen insanlar olabileceği gibi, bu sınırın çok üstünde olup da sağlık, eğitim, demokrasi, medeni ve sosyal haklar gibi geleneksel gelir ve tüketim harcaması dışında kalan kriterlere göre, çok daha yoksun sayılabilecek insanlara rastlanabilmektedir. Yoksulluk daha çok bölüşüm sorunu üzerine odaklanırken, sosyal dışlanma bölüşüm sorununun yanı sıra yetersiz sosyal katılım, sosyal bütünleşmenin yokluğu ve güç yoksunluğu gibi sosyal ilişkiler konuları üzerine odaklanmaktadır.

YOKSULLUĞUN BELİRLEYİCİLERİ

Yoksulluk probleminin günümüzde bu kadar büyük boyutlara ulaşarak insanlığı tehdit eden bir hâl alması, soruna yönelik acil çözüm bulmayı zorunlu hâle getirmektedir. Sorunun çözümü için atılacak ilk adım ise yoksulluğun hangi sebeplerden kaynaklandığının analizi ile mümkün olacaktır. Zira yoksulluğa neden olan faktörlerin doğru teşhis edilememesi uygulanması gereken politikaların da etkinliğini zayıflatacaktır. Ancak, yoksulluğun nereden kaynaklandığını ve hangi şartlar altında ortaya çıktığını tek bir etkenle açıklamak mümkün değildir. Yoksulluk bir dizi sosyal, siyasal, ekonomik etkenler sonucu belirebilmektedir.

Sosyolojik ve iktisadi yaklaşımlara göre yoksulluk algısı ve nedenleri farklılık göstermektedir. Merkantilistlere göre, sanayi ve ticaretten sağlanan gelirler süreklilik gösterirken tarım sektörü güvenilir değildir. Dolayısıyla ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde tarımda verim artışı sağlanmazsa yoksulluk kaçınılmazdır(Kazgan, 1984:40). Marksist düşünceye göre, yoksulluğun temel nedeni işçilerin emeğinin tam karşılığını alamamalarıdır. Kapitalist yapının bir sonucu olarak işçilerin çalışmaları sonucunda aldıkları ücretten artan kısmı sermaye birikimi olarak kapitalistlerin cebine gider. Bu şekilde bir bölüşümde işçi sınıfı çalışmasının karşılığını alamadığından yoksulluk içine düşmektedir (Marks, 1986:779). Keynes'e göre, yoksulluğun sebebi etkin talep yetersizliğidir. Eğer bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin tamamının satılması mümkün olmuyorsa, bu durum o piyasadaki toplam talebin, mevcut üretim faktörlerinden tamamının istihdamına yetmediğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Keynes, yoksulluğu işsizlikten kaynaklanan bir kavram olarak ortaya atmaktadır (Gündüz, 2006:37). Klasiklere göre, ekonomik kalkınma süreklilik göstermez ve belli

dönemlerde durgunluğa girer. Ekonominin belli bir seviyeye ulaşmasının ardından sermaye birikimi yavaşlar ve durgunluk başlar. Ekonomik durgunluk dönemlerinde de yoksulluğun görülmesi de kaçınılmazdır (Kazgan, 1984:96). Kalkınma iktisatçılarına göre, yoksul ülkelerin az gelişmişlik sorununu bu ülkelerin kendi iç dinamiklerine bağlıdır ve piyasa ekseninde yürüyen ilişkilerin gelişmesini sağlayacak bazı düzenlemeler yapıldığında, diğer bir deyişle piyasalara müdahale edildiğinde, kalkınmayı engelleyen bu dinamikler etkisiz kılınabilir. Yine bir iktisatçı olan Malthus'a göre yoksulluk nüfus artışı ile yakından ilgilidir. Temel besin maddeleri aritmetik oranla artarken, nüfus eğer kontrol altına alınmazsa geometrik oranla artar. Dolayısıyla yoksulluk nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkar (Malthus, 1971:14). J.S Mill de yoksulluğa, servet bölüşümü perspektifinden bakar ve üretim faktörlerinden çok bunlardan elde edilen gelirin dengeli ve adil dağıtılmasının gerekliliği üzerinde durur. Eğer gelir dağılımı dengesiz olursa yoksulluk kaçınılmazdır (Spiegel, 1971:385).

Esas itibariyle yoksulluğu teorik açıdan yapısal ve kültürel yönden açıklamak mümkündür. Yapısal yönden yoksulluğun nedeni, kişinin başarısızlığı değil, sistemin yapısından kaynaklanan güç ve servet eşitsizliğidir. Kültürel yönüyle yoksulluk, yoksul kişilerin eğitimsizlik, beceri ve kapasite gibi bireysel yeteneklerinin düşüklüğü nedeniyle ortaya çıkan fırsatlardan yararlanamama durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımların önceliği incelenen ülkeye, döneme ve zamana göre değişiklik gösterir. Yoksulluk türlerinin ve nedenlerinin az gelişmiş ülkeler veya gelişmiş ülkelerde, hatta aynı ülke içinde değişik yerleşim yerlerinde bile aynı nedenlerle ilişkilendirilmesi mümkün değildir.

Yoksulluk sorununun oluşmasında önemli rol oynayan temel bileşenler ise genel olarak bölgesel ve toplumsal yapıdır (World Bank, 2005:125-132). Bölgesel özellikler içinde izolasyon, daha az altyapı ile piyasa ve hizmetlere ulaşım zorlukları, doğal kaynaklar, elverişli arazi, çevre ve hava koşulları, bölgesel yönetim, eşitsizlik gibi çeşitli durumları barındırır. Bölgesel faktörler yoksulluk oranında en belirleyici etkenlerin başında gelir. Bölgesel gelişmişlik ne kadar düşükse yoksulluk o bölgede daha şiddetli belirecektir. Toplumsal özellikler ise yoksulluğun belirmesinde diğer bir

bileşendir. Yaşanılan topraklardaki kamu imkânlarına erişim, kültürel hareketlilik, sosyal yapı gibi durumlar da yoksulluğun ortaya çıkmasına sebep olan unsurlar arasında yer alır.

Elbette yoksulluğun nedenlerini tek bir başlık altında toplamak mümkün değilse de genel olarak yoksulluğun nedenleri;

- Adaletsiz gelir dağılımı
- Yüksek faiz oranları
- Doğal afetler
- Adaletsiz vergi sistemi
- Bireyler arasındaki yetenek farklılıkları
- Piyasada tekelleşmenin olması
- Siyasi rejimler
- Kayıt dışı istihdam
- Eğitimsizlik
- Yoksulluk ve işsizlikle (veya bunlara yol açan faktörlerle) mücadelede sosyoekonomik politikaların yetersizliği (yoksulluğun yapısal sebepleri).
- Siyasî yönden etkilenmesi veya değiştirilmesi zor olan demografik, sosyal ve iktisadî süreçler-değişimler (Seyyar, 2002) olarak sıralanmaktadır.

Yoksulluğun Sosyoekonomik Belirleyicileri

Büyüme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Yoksulluk, ortalama gelir düzeyi, ekonomik büyüme ve gelir dağılımının eşitsizlik derecesiyle yakından ilişkilidir. Gelir dağılımı, bir ülkede yaşayan bireyler tarafından üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen toplam gelirin, yine o ülkedeki bireylere dağılım araçları ile paylaşılmasını veya bölüşümünü ifade etmektedir (Işığışık, 1998). Gelir eşitsizliği, bir ülkedeki gelir dağılımının o ülkedeki bireyler tarafından eşit ve adil olarak bölüşülmediğinin kanıtıdır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik

genel olarak sosyal bilim araştırmacıları tarafından istenilmeyen bir durum olarak nitelendirilir. Bunun sebeplerinden bir tanesi de, ekonomik büyümeye olan ters etkisidir. Eşitsizlik, dağılımsal mücadeleyi artırarak iktisadi büyüme üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Literatürde, gelir dağılımındaki eşitsizliğin, en azından demokrasilerde, büyüme oranlarını düşürdüğüne dair yeterince bulguya rastlamak mümkündür.

Gelir dağılımını etkileyen veya belirleyen faktörler dikkate alınırken yoksulluk kavramı da göz önüne alınmalıdır. Gelir dağılımı, nüfusun tümüne ait dağılımı belirlediği için yoksulluktan daha geniş bir kavramdır. Gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluk arasında pozitif bir ilişki vardır. Gelir dağılımındaki eşitsizlik ne kadar artarsa yoksulluk düzeyi de o kadar artar.

Büyüme, gelir dağılımı ve yoksulluk ilişkisi geniş bir literatür niteliği taşımaktadır. Dollar ve Kraay'ın 1960-2000 dönemine ait 92 ülke verileriyle yaptığı çalışmaya göre (2004), büyüme ile gelir dağılımı arasında bir ilişki yoktur ve büyüme, en yoksul kesimin gelirini yalnızca mutlak olarak iyileştirmektedir. Ayrıca büyümenin iyi bir hukuki sistem, uluslararası ticarete açıklık ve gelişmiş finansal piyasalar gibi belirleyicilerinin, en yoksul beşte birlik kesimin gelir payı üzerinde önemli bir sistematik etkisi de bulunamamıştır. Dolayısıyla da bu faktörler yoksullar açısından, toplumun diğer kesimi için olduğu kadar faydalıdır. Sonuç olarak, yoksulların koşullarındaki iyileşmeler açısından büyüme tek başına yeterli değildir. Ravallion'a göre (2004) ise gelişmekte olan ülkelerdeki yoksullar, hem artan refahın getirilerinden, hem de daralmanın negatif etkilerinden kendilerine düşen payı almaktadırlar. Ancak farklı ülkelerde bu paylar açısından büyük farklılıklar gözlenmektedir. Yoksulluk oranları ile büyüme ilişkisinde belirleyici olan, başlangıç koşullarıdır (Akçakaya, 2009:17). Heltberg'e göre (2004), gelir dağılımı eşitsizliği yoksulluk açısından son derece önemlidir. Büyüme açısından bakıldığında ise, eşitsizlik yoksulluğun büyüme esnekliğini ciddi biçimde etkilemektedir. Dağdeviren, Van der Hoeven ve Weeks (2004) ise daha eşitlikçi bir servet ve gelir dağılımının gözlemlendiği ülkelerin, diğerlerine kıyasla daha hızlı büyüme eğiliminde olduğu gerçeği üzerinde durmaktadır. Böyle bir

ortamdaki büyüme süreci yalnızca kısa vadede yoksullara yaramakla kalmamakta, bir sonraki dönem için daha düşük bir başlangıç eşitsizlik seviyesi oluşturarak uzun vadedeki büyümeyi de olumlu yönde etkilemektedir (Akçakaya, 2009:18). Nitekim gelir dağılımı eşitsizliklerin, özellikle serbest piyasa kurallarının ve kurumlarının kök salmadığı az gelişmiş ülkelerde, piyasa ve ekonomi politika başarısızlıklarının büyüme üzerindeki etkilerini daha da arttırarak yoksulluk sorununu ağırlaştırdığı gözlemlenmiştir.

Büyümenin yoksulluk düzeyinin azaltılmasına katkısı, başta Çin ve Güney Kore olmak üzere birçok ülke deneyimi ve çok sayıda uygulamalı araştırmanın sonuçları tarafından doğrulanmaktadır. Hindistan'da 1978 /79- 1990/ 91 döneminde kırsal yoksullukta gözlenen düşüş, örneğin, çok büyük ölçüde, dış ticaret hadlerindeki iyileşmenin özendirildiği özel ve kamu yatırımları, teknolojik gelişmenin yol açtığı tarımsal üretim artışları ve onun katkısıyla emek talebinde meydana gelen artışla açıklanmaktadır (Şenses, 2001:150). ABD'de, 1964-87 döneminde, yoksulluğun azaltılmasında büyümenin, yoksul kesimlere sağlanan transferlerle birlikte, olumlu etkileri olduğu, ancak bu etkilerin 1970'li ve 1980'li yıllarda azaldığı gözlenmiştir (Azam ve Redmon, 2003:140).

Eğitim ve Yoksulluk

Küreselleşen günümüz dünyasında asıl sorunun yoksulluk olduğu ve bunun da temelinde eğitim olduğu genel kabul görmektedir. Yoksulluk, düşük eğitimle; düşük eğitim, düşük ücretle; düşük ücret, kötü yaşam koşullarıyla yakından ilişkilidir(Karayılmazlar, 2006:214). Yoksulluk ve eğitim arasındaki bağlantı, eğitimin yoksulluğu etkileyen birçok boyutu olmasından dolayı oldukça karmaşıktır.

Eğitimin yoksulluk üzerindeki etkisi, hem emeğin verimliliğini arttırarak, hem de bireyler üzerinde yarattığı başka bir takım etkilerle ortaya çıkmaktadır. Emeğin verimliliği üzerindeki etkiler, hem yüksek ücretler hem de serbest çalışmadan elde edilen yüksek gelirler şeklinde olmaktadır. Eğitim farklı kanallarla verimlilikleri, potansiyel kazançları, spesifik iş kollarına uyum yeteneğini ve istihdam imkânlarını arttırmakta; aynı zamanda işverenlerin eleman seçimlerini de etkilemektedir. Serbest

çalışanlar açısından da eğitim, girdi, teknoloji ve piyasaya ilişkin bilgi toplamayı kolaylaştırmaktadır (Karayılmazlar, 2006:215).

Genellikle eğitimdeki eşitsizliklerin, yoksulluğun en önemli belirleyicilerinden birini oluşturduğu ve eğitimdeki fırsat eşitsizliği ile gelir eşitsizliği arasında da güçlü bir korelasyon olduğu kabul edilmektedir. Zira herkesin eşit eğitim imkânına sahip olması bir insanlık hakkıdır. Fakat yapılan çoğu çalışmaya göre gelişmekte olan ülkelerde farklı gruplar arasındaki eğitim açığı artmaktadır. Eğer, insanların yetenekleri bir normal dağılıma sahipse, fakat eğitim fırsatlarının çarpık bir dağılımı varsa bu durum büyük bir refah kaybına yol açmaktadır. Fiziki sermayede olduğu gibi, beşeri sermayenin (okur-yazarlık ve beslenme/sağlık) eşit dağılımı bireysel üretkenlik ve yoksulluktan kurtulmak için bir önkoşul oluşturmaktadır (Karayılmazlar, 2006:217). Örneğin, çocukların eğitim masraflarının aileleri tarafından karşılandığı düşünüldüğünde, düşük gelirli ailelerin çocuklarının en baştan önemli bir fırsat eşitsizliği ile karşılaştıkları açıktır (Şenses, 2001:160).

Yunanistan'da hiç eğitim görmeyen ve ilkokulu bitirmeyen yoksulluk oranının, diğer kesimlerin çok üstünde olduğu ve %40'a ulaştığı hesaplanmıştır. Latin Amerika ülkelerinde yoksulluğun başka etkenlerin yanı sıra, aile reisinin kadın ve düşük eğitilmiş olmasına bağlı olarak arttığı ve Javada da eğitim düzeyinin yoksulluğu belirleyen etmenler arasında olduğu görülmektedir (Şenses, 2001:160).

Sonuç olarak küreselleşme sürecinde eğitim, önceki dönemlere kıyasla çok daha fazla önem arz etmektedir. Ancak ne var ki, dünya genelinde gelir ve ekonomik refah farklılıkları ile ölçülen eşitsizliğin, eğitime de yansıdığını ve farkın giderek daha fazla açıldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin özellikle ilk ve orta eğitimin miktar ve kalite olarak iyileştirilmesiyle, gelişmiş ülkelerle aralarındaki farkı kapatmalarının mümkün olabileceği iddia edilmektedir. Çünkü GOÜ'de ilk ve orta öğretimde geçirilen her ilave yılın, bireylerin kazanç potansiyelini % 10'dan daha fazla arttırdığı tahmin edilmektedir (Karayılmazlar, 2006:217).

İşsizlik ve Yoksulluk

Yoksulluğu belirleyen ve makro ekonomik bir sorun olan işsizlik az gelişmiş ülkelerin yanı sıra dünyanın en zengin ülkelerinde bile görülen önemli bir küresel sorundur. Ülkelerin 1980 sonrası üretim sisteminde meydana gelen değişiklikler, işgücünün bu değişime adapte olmasını zorlaştırmıştır. Öyle ki, teknolojik gelişmeler sonucu emek yoğun üretim sisteminden sermaye yoğun üretim sistemine geçilmesiyle istihdamın yapısında da değişimler meydana gelmiştir. 1980 sonrası uygulanan neoliberal ekonomi politikaları ile çok uluslu şirketlerin ucuz işgücüne yönelimleri işsizlik problemini de beraberinde getirmiştir.

İşsizlik – yoksulluk arasında yakın bir ilişki vardır. Yoksulluk tanımı içine giren kitleye baktığımızda bu kişilerin, genellikle işgücü piyasasıyla düzenli bir iş ilişkisi içerisinde olmadıkları, işsiz ya da eksik istihdam gibi istihdam sorunlarıyla karşı karşıya buldukları görülmektedir. İşsizliğin bulunduğu bir ortamda yoksulluğun varlığı kaçınılmazdır.

İşsizlik yoksulluğun hem nedeni hem de sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İşsiz kalan bireyler başka gelirleri olmadığı takdirde yoksulluğa mahkûmdurlar ve aynı zamanda toplumda işsizliğin artması durumunda tüketim azalacağı için, üretim ve sanayi de buna paralel olarak düşecek ve işsizlik yoksulluğun sonucu olarak belirecektir (Güler, 2010:130). Sadece eğitimsiz bireylerin değil yüksek düzeyde öğrenim gören kişilerin de yüzleştiği bir sorun olan işsizlik, ekonomik ve sosyal bir problem olmanın yanı sıra psikolojik problemlere de sebebiyet vermektedir. Uzun vadede bireylerin yoksulluk sarmalına hapis olmalarına ve giderek daha da yoksullaşmalarına neden olan işsizlik, bireyin ekonomik, sosyal ve toplumsal hayata katılımını engelleyerek, bireyi insan onuruna yaraşır bir hayattan mahrum bırakmaktadır. Türkiye’de de önemli bir sosyoekonomik sorun olarak beliren işsizliğin önemli boyutlara varması işsizlikle mücadelede etkin bir istihdam politikasının uygulanmasını zorunlu hâle getirmiştir.

Göç ve Yoksulluk

Yoksullukla göç arasındaki ilişki, çeşitli açılardan ele alınabilecek karmaşık bir ilişkidir. Değişik toplum kesimlerinin göç edebilme eğilimleri arasında önemli farklılıklar olabilmektedir. Örneğin, yoksulların diğer kesimlere kıyasla mekânsal hareketliliği daha az olabilir. Bunun gibi, değişik etnik grupların ve işsizler ve kendi hesabına çalışanlar gibi değişik kesimlerin göç etme eğilimleri de farklı olabilmektedir (Şenses, 2001:161).

Kentsel yoksulluğun ne ölçüde kırdan kente göçlerin bir sonucu olduğu da merak konusudur. Bu konuda belli başlı iki tez mevcuttur. Bunlardan birincisi, kırsal kesimdeki yoksulların düşük gelirleri sonucunda kentlere adeta itildikleri, göçlerin kır-kent kazanç farklılıklarına bağlı olarak artacağını ve yoksullaşma sürecine yol açacağını ileri süren tezdur. Bu konuda ikinci tez ise, yoksulluğu göçü özendirmek bir yana, kısıtlayan bir etmen olarak görmekte ve kırsal alanda yaşayan küçük toprak sahibi ve ücretle çalışan yoksulların göç maliyetini karşılama güçlüğü karşısında göçten en az yararlanan kesim olduğunu ileri sürmektedir (Şenses, 2001:161).

Göç ile yoksulluk arasındaki ilişkide dikkate alınması gereken bir diğer önemli unsur da, yapısal uyum sürecinde ve yer yer yaşanan ekonomik krizler sonucunda büyük kentlerin kırsal nüfus için çekiciliğinin azalması ve bunun da kentsel yoksulluk artışlarını bir ölçüde frenlemesidir.

Göç ile yoksulluk arasındaki ilişkinin karmaşıklığını destekleyen birçok örnek bulunmaktadır. Hızlı nüfus artışının toprak üzerinde yarattığı baskı sonucunda artan yoksulluk, Afrika'nın güneyinde, kentlere göçün artmasına neden olurken Bangladeş'te böyle bir eğilim gözlenmemiştir. Bunun gibi yapısal uyum sürecinde, kamu istihdamındaki azalma ve artan kentsel işsizlik, formel sektörde reel ücretlerin düşmesi, insanların geçinebilmek için birden fazla işte çalışmak zorunda kalması ve kentsel alanlarla kırsal alanlar arasındaki kazanç farklılıklarının giderek azalması, bir çok ülkede kentlere göçü frenlerken, hatta bazı ülkelerde ters bir göç sürecinin başlamasına yol açarken, Afrika'nın güneyindeki ülkelerde kentlere göçün aynı hızda devam ettiği görülmektedir (Şenses, 2001:162).

Göçün, göç eden yoksul bireylerin ve bunların çıktığı ve göç sonunda yerleştiği yerleşim yerlerinin yoksulluk düzeylerini ne yönde etkileyeceğini önceden kestirmek zordur. Göç alan ve göç veren bölgelerin demografik ve sosyoekonomik yapısı, göçün mevsimlik mi yoksa sürekli mi olduğu, göçmenlerin kişisel özellikleri ve göç sonrası istihdam edildikleri sektörler gibi etmenlerin göçün iki ucundaki yerleşim yerlerindeki yoksulluk göstergelerini yakından etkilemesi beklenmektedir.

Yoksulluğun Demografik Belirleyicileri

Nüfus Baskısı

Kontrol edilemeyen nüfus artışı, özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, yoksulluğa neden olduğu gibi bir ülkenin yoksulluk verileri de yine nüfusa bağlı olarak incelenmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre yoksulluk, Türkiye'nin önemli sorunlarından biridir ve nüfusun yaklaşık %40'ı, farklı derecelerde olmakla birlikte yoksuldur (TÜİK, 2009:2). Yıllık nüfus artışının %2'den büyük olduğu, zayıf devlete sahip yoksul ülkelerde iktisadi kalkınmanın sınırlandığı bilinmektedir. Öyle ki, dünyanın en az gelişmiş bölgesini oluşturan Güney Sahra ülkelerinde gözlenen kitlesel yoksulluk da, çoğu kez bu bölgedeki hızlı nüfus artışlarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu yüzden bu ülkelerde 1970'lerden beri çok küçük veya negatif büyüme oranları görülmektedir.

Yoksulluğun nüfus artışıyla yakından ilgili olduğu görüşünü savunan ve temel besin maddelerinin aritmetik oranla artarken nüfusun kontrol altına alınmazsa geometrik oranda artarak yoksulluk sorununa yol açtığını öne süren Malthus'un aksine (Malthus, 1971:14) yoksulluğun nüfus artışlarının bir sonucu olmaktan çok, bir nedeni olduğunu vurgulayan ve hızlı nüfus artışlarının büyümeyi özendirilen olumlu etkilerine dikkat çeken görüşlere de sıkça rastlanmaktadır.

Yüksek doğurganlık oranlarının (hızlı nüfus artışının) kalkınmayı yavaşlattığı, yoksulluğu artırdığı ve nüfus baskısının özellikle kentlerdeki olumsuz yaşam koşullarının ve çevre tahribatının önemli bir nedeni olduğu bilinmektedir. Hızlı nüfus artışının başta toprak olmak üzere, kaynaklar üzerinde büyük bir baskı yarattığı ve

gıda talebinin de artmasına yol açarak yoksulluğu artırdığı bilinmektedir. Bu durumun, özellikle durağan teknoloji ve kısıtlı sermaye stokuna sahip geri tarımsal yapılarda, artan ölçülerde doğal ve çevresel kaynaklara başvurulmasına ve çevrenin, ortak kullanım alanlarının tahribatına yol açtığı ileri sürülmektedir.

Hızlı nüfus artışı dünyada yaşayan insanların büyük bir kesiminin hayatlarını mahvetmektedir. Çoğu ülkenin hâlâ nüfus artış oranı %2'nin üzerindedir. Bu ülkelerde 35 yılda nüfus iki katına çıkmaktadır. Yıllık nüfus artışının % 2'den büyük olduğu, zayıf devlete sahip yoksul ülkelerde iktisadi kalkınma sınırlıdır. Örneğin en az gelişmiş bölgelerden Sahra-altı Afrika'da bulunan ülkelerin nüfus artışı % 2'den fazladır. 2005-2010 yılları arası bu oran % 2.21dir. Aynı dönemde en düşük yıllık nüfus artış oranı ise gelişmiş bölgelerde görülmüştür (Kabaş, 2009:109). 2005-2010 yılları arası gelişmiş bölgelerde ortalama doğurganlık oranı %1.66 iken en az gelişen bölgelerde bu oran %2.67dir.

Hanehalkı Türü, Büyüklüğü ve Bileşimi

Hanehalkı büyüklüğü ve bileşiminin yoksullukla yakından ilişkili olduğu sık sık dile getirilmiş olmasına karşın yoksulluk araştırmalarının hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk arasındaki ilişki açısından net bir sonuca ulaşamadığı görülmektedir. Yoksulluğun bazı ülkelerde (örn. İngiltere) küçük hanehalklarında, bazı ülkelerde (örn. Brezilya) büyük hanehalklarında, diğer bazı ülkelerde de iki farklı uçta, yani küçük ve büyük hane halklarında daha şiddetli olduğu görülmektedir

Yoksulluk düzey ve profilindeki değişiklikleri belirleyen temel unsurlardan biri de aile yapılarındaki zaman içinde meydana gelen değişiklikler ve sosyoekonomik değişikliklerin bir yansıması olarak ortaya çıkan yeni hanehalkı türleridir. Az gelişmiş ülkelerde de hızlı nüfus artışı sonucunda aile bileşimi içinde çocuk sayısının artması, artan boşanmalar sonucu aile bileşiminde meydana gelen değişiklikler, ailelerinden bir ölçüde bağımsız öğrencilerden oluşan hanehalklarının yaygınlaşması bu tür değişiklikler arasında sayılabilir.

Değişik hanehalkı türleri, genel makroekonomik ve özellikle işgücü piyasalarına ilişkin değişikliklerden farklı derecede etkilenmektedir. ABD için yapılan

bir çalışma, aile bileşimindeki değişikliklerin uzun dönem yoksulluğu belirleyen etmenlerden biri olduğunu göstermiştir.

Avrupa ülkelerinde hanehalkı bileşimi açısından gözlenen en önemli eğilim, yaşlıların ve tek ebeveynli ailelerin sayısındaki artıştır. Çocuklarıyla birlikte oturan, dul veya hiç evlenmemiş kadınların oluşturduğu reisi kadın olan hanehalklarının yoksullukla yakından ilişkili olduğu ve bu tür hanehalklarının yoksulluk oranının, ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte, diğer hane halklarına kıyasla çok daha yüksek olduğu görülmüştür.

Aile içindeki çocuk sayısının da, gerek gelişmiş gerekse azgelişmiş ülkelerde yoksullukla yakından ilişkili bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. İtalya'nın güney bölgelerinde, babanın güvenli bir işinin olmadığı ve çalışma yaşındaki çocukların işsiz olduğu çok çocuklu büyük ailelerin en büyük yoksulluk riskiyle karşı karşıya olduğu görülmüştür. Aile yapısındaki değişiklikler ve bunun sonucunda parçalanmış ailelerdeki çocukların durumu sanayileşmiş ülkelerde en önde gelen yoksulluk nedenlerinden birini oluşturmaktadır (Şenses, 2001:159).

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE KAMU KURUMU MÜDAHALE ARAÇLARI

Türkiye'de gelir dağılımı ve yoksulluk sorununa yönelik yapılan çalışmalara birinci beş yıllık kalkınma planından bu yana ayrı bir önem verilmiştir. Kalkınma planlarında, Türkiye'de gelir dağılımı adaletsizliği konularına vurgu yapılarak, gelirin ikincil dağılımına yönelik konulara önem atfedilmiş ve bu anlamda gerekli tedbirler alınmaya başlanmıştır. İlk plandan başlayarak yoksulluğu ortadan kaldırma çabaları tüm plan ve çalışmalarda üzerinde önemle durulan konular arasında yer almıştır.

Birinci plan döneminde yoksulluğun boyutuna dikkat çekilerek toplumun refahını artırmak için yoksulluğu azaltma hedefi konulmuştur (DPT, 1963). İkinci planda, daha çok gelir grupları oluşturularak bölgeler arasında adil bir gelişme sağlamak planının temel hedefleri arasında yer almakta ve bu hedefe ulaşmak için bölgeler arası dengeli gelişmeyi sağlamak için izlenmesi gereken standartlar

belirtilmiştir (DPT, 1967). Üçüncü planda, ikinci planda belirtilen hedefin devamlılığına yönelik gelir dağılımının iyileştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve gerekli politikaların uygulanması önemli bir amaç olarak benimsenmiştir (DPT, 1973). Dördüncü planda diğer planlardan farklı olarak istihdamın sağlanması, bayındırlık hizmetlerinin artırılması, kalkınmaya önem verilmesi, vergilerin düzenlenmesi gibi kalıtsal sorunlara çözüm önerileri bulunmaya çalışılmıştır (DPT, 1979). Beşinci planda, ücret üzerine yoğunlaşarak yoksulluğu ve halkın gelir durumunu iyileştirmeye odaklanılmıştır (DPT, 1985). Altıncı planda, gelir dağılımının iyileştirilmesi hedefinin yanı sıra GAP projesi kapsamında hem Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin hem de Türkiye'nin gelişimi konularına önem verilmiş, özellikle çiftçi sınıfının ekonomik refahının artırılması yoluyla toplumun refahının da artacağı düşüncesinden hareketle planlama yapılmıştır (DPT, 1989). Yedinci planda, yoksulluğu azaltmak için gelir dağılımında adaletin sağlanması, alt gelir gruplarının sosyal hizmetlerle desteklenmesi, işsizlik sigortası fonu oluşturarak işsizlik sorununun azaltılması, öncelikli bölgelere kalkınma politikaları uygulamak gibi hedefler ele alınmıştır (DPT, 1995). Sekizinci planda, adil gelir dağılımının sağlanması için transfer sisteminin kurulması, kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun tarımsal kazanç sağlamak için etkili projeler ile eğitilmesi ve desteklenmesi, kobilere destek verilmesi ve onları geliştirmeye yönelik eğitimlerin verilmesi, bölgeler arasındaki eşitsizliği gidermek için eşit yatırım sisteminin geliştirilmesi, gelir dağılımında adaleti sağlamak için sistemin tekrar düzenlenmesi gerekliliği gibi öncelikler üzerinde durulmuştur (DPT, 2000). Devamında yapılan tüm planlarda artık devlet gerekli tedbir ve politikaların uygulanması için gerekli adımları atmaya başlamıştır. Bu kapsamda, Avrupa Birliği uyum yasaları başta olmak üzere gerekli yasal düzenlemeler yapılarak yoksullukla mücadele politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

Günümüzde gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunu, Türkiye'de toplumsal barışı tehdit eden ve acil çözüm bekleyen sorunlar arasında önemini korumaktadır. Gelir dağılımı ve yoksulluk konularının ekonomik, sosyal, toplumsal ve hatta psikolojik yönleriyle çok boyutlu bir sorun olarak geleceğin en büyük tehdidi olarak görülmesi devletlerin yoksullukla mücadele kapsamında uygulayacakları politikaları da zorunla

hâle getirmiştir. Sorunun çok boyutlu olması uygulanacak politikaların da çok yönlü olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Etkili bir mücadele politikası ancak yoksulluğun tüm boyutlarıyla ele alınması, özellikle yoksulluğa neden olan faktörlerin iyi analiz edilmesi sonucu gerçekleşecektir. Öyle ki, yoksulluğun temel taşı oluşturulan faktörlerin doğru teşhis edilmesi alınması gereken önlemlerin de rasyonel bir şekilde uygulanmasını sağlayacaktır.

Yoksullukla mücadele kapsamında uygulanacak politikalar ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi koşullarındaki farklılık nedeniyle ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Her ülkede mücadele edilecek yoksulluk türünün ve yoksul profilinin aynı olmaması ülkelerin uygulayacakları politikaların da birbirinden farklı olmasını gerektirmektedir. İstihdamı arttırmaya yönelik çeşitli proje ve önlemler, yoksullara yönelik kredi programları ve çeşitli çocuk eğitim ve beslenme programları yoksullukla mücadele devletin doğrudan müdahale araçları arasında yer almaktadır. Kamu harcamaları; vergi, sosyal güvenlik, sosyal yardım gibi temel araçlarla gelirin ikincil dağılımına etkin bir biçimde müdahil olmak yoksulluğun ortadan kaldırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesine yönelik uygulanan doğrudan müdahale araçlarının asıl amacıdır (Gündoğan, 2008:51).

Şartlı Nakit Transferi

Sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik fonu çatısı altında sosyal riski azaltma projesi koordinasyon birimi tarafından yürütülen, yoksullukla ve gelir dağılımı adaletsizliğiyle mücadelede doğrudan müdahale araçlarından şartlı nakit transferi, eğitim ve sağlık imkânlarından yararlanamayan yoksullara yönelik devlet tarafından tanınan bir destek programıdır. ŞNT, diğer yardım programlarından farklı olarak belirli şartlar karşılığında verilmekte, gerekli şartların ortadan kalkması halinde yardım gerçekleşmemektedir. ŞNT uygulamasındaki temel amaç, doğrudan yapılan nakit yardımlarla yoksulluğun azaltılması, şart koşulması durumu ile yoksulların insani sermayelerinin gelişimine katkı sağlanmasıdır. Şartların sağlanması halinde devlet tarafından doğrudan yapılan bu yardımlarla amaç, kronik yoksulluk içerisinde

yaşayan, sosyal dışlanmaya maruz kalan ve yoksulluğun kuşaktan kuşağa devam eden yapısının diğer bir ifadeyle yoksulluk kültürünün önüne geçmektir.

Şartlı nakit transferi muhtaçlık sebebiyle sağlık imkânlarından yoksun kalan ve muhtaçlık sebebiyle çocuklarını okula gönderemeyen ailelere ekonomik destek sağlamaktadır. Yoksul ailelerin sosyoekonomik şartlarının iyileştirilmesi, yoksul çocukların koruma altına alınması açısından önemli bir uygulamadır.

Şartlı sağlık yardımı ile 0-6 yaş grubunda olan çocukların düzenli olarak sağlık taramasından geçmesi koşuluyla ebeveynlere her ay verilen nakdi yardımlardan oluşmaktadır. Yardım kapsamında verilen paralar ise ailelere bu yardımı almaya uygun çocuk ya da kişi sayısına göre verilmekte ve ailelerin daha sağlıklı bir yaşam için temel beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Para miktarları ailelerin sağlıklı beslenmek için harcayacakları mutfak masraflarını ve sağlık merkezlerine gidiş ve gelişlerinde harcadıkları parayı kapsar nitelikte hesaplanmaktadır.

Şartlı eğitim yardımları çocuklarını okula gönderme şartıyla yoksullara 2 ayda bir verilen nakdi yardımları içermektedir. Şartlı eğitim yardımlarında temel amaç yoksul çocukların %80-%85 devamlılıkla düzenli eğitim almalarını sağlamaktır.

Yapılan yardım miktarlarında ise cinsiyet ve eğitim seviyesi belirleyici olmaktadır. Eğitim seviyesi arttıkça yapılacak yardımın tutarı artmakta, ilk ve orta öğretimdeki kız çocuklarına erkek çocuklarından daha fazla aylık verilmektedir. Yardım öğrencinin düzenli olarak okula devam etmesi veya üst üste devamsızlık yapmaması durumunda devam etmektedir.

Negatif Gelir Vergisi

Gelirin yeniden dağılımı yoksullar lehine kamusal gelirler aracılığıyla gerçekleştirilmekte, devlet bu amaç doğrultusunda vergi politikasını bir araç olarak kullanabilmektedir. Kamu harcamalarının finansmanı yoluyla sağlanan vergilerin piyasada üretim ve tüketim kalıplarını değiştirdiği, gelir ve servet dağılımında düzenleyici bir etki yarattığı bilinmektedir. Vergi sistemi, kaynakların dağılımı

konusunda önemli bir role sahip iken ayrıca ekonomik birimlerin çalışma ve tasarruf kararları üzerinde de etki yaratarak yoksulluk ve bölüşüm konularını dolaylı yoldan belirlemektedir. Burada önemli bir nokta kamu gelirlerini finanse eden vergilerin kurumların ve bireylerin ödeme güçleri göz önünü alınarak ödenmesi gerekliliğidir. Gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadelede önemli bir araç olarak kullanılan vergi politikası, gelir, servet ve harcama üzerinden alınan vergilerle gerçekleştirilebilir.

Artan oranlı tarife yapısına sahip gelir vergisinin kişilerin ödeme güçlerini dikkate alması ile asgari geçim düzeyinin altındaki bireylerin vergilendirilmemesi fikrine olanak sağlarken, kurumlar vergisinin düz oranlı bir tarifeye sahip olması gelir dağılımını bozucu etki yaratabilmektedir. Kurumlar vergisinde yapılabilecek bir düzenleme ile vergi oranları uygun bir düzeyde ayarlanarak, uygulanan teşviklerin özellikle yatırımlara yönelik kullandırılması ve sonuçlandırılması sağlanarak veya yasal düzenlemeler ile kurumların üzerlerine düşen vergilerini istenmeyen bir şekilde yansıtılmalarının önüne geçilerek gelir dağılımı ile mücadele etmek gerekmektedir (Aydın ve Turgay. 2011:255). Harcamalar üzerinden alınan vergilerin artan oranlı tarifeye sahip olması, bireylerin kişisel durumlarını göz ardı etmesi de gelir dağılımını bozucu etki yaratmaktadır. Ödeme gücü zayıf düşük gelirlerinin ağırlıklı olarak kullandığı zorunlu tüketim maddelerinden alınan vergi oranlarını düşürüp, lüks malların oranlarında yapılacak artış gelir dağılımının bozucu etkisini azaltabilecektir.

Birçok gelişmekte olan ülkede vergilendirme dolaylı vergiler üzerinden yapılmaktadır. Harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergiler literatürde bazı nedenlerle karşılık bulmaktadır. Mintz (2003), dolaylı vergilerin ekonomik büyüme amacıyla daha yakından örtüştüğü ve tahsilatının daha kolay gerçekleşmesinden ötürü daha avantajlı olduğunu belirtmektedir. Wołowiec ve diğerleri (2014), dolaylı vergilerdeki artışın sonuçlarını, enflasyon, reel gelir azalışı, toplam talep daralması ve düşük büyüme hızı olarak değerlendirirken, Musgrave ve Musgrave (1989), harcama üzerinden alınan vergilerin tasarruf oranını arttırarak, sermaye oluşumuna katkı sağladığı ve iktisadi büyümeyi de beraberinde getireceği görüşünü savunmuşlardır.

Prasad (2008) ise gelişmekte olan ülkelerde dolaylı vergilerin daha sıklıkla tercih edilmesinin nedenini şöyle açıklar; Birincisi, bu ülkelerin gelir seviyesinin düşük olması nedeniyle vergi matrahının da nispi olarak küçük kalmasıdır. Dolayısıyla kamu gelirlerinin en kolay yolu dolaylı vergilere yönelmektir. İkincisi, gelişmekte olan ülkelerde vergi toplamada etkinliğin zayıf kalmasıdır. Üçüncüsü, vergi kaçırmanın boyutlarının yüksek olması, dördüncüsü ise, gelişmekte olan ekonomilerde geniş bir kayıt dışı sektörün varlığından dolayı gelir vergisi ödenmesindeki zorluklardır (Prasad, 2008:10). Karanfil ve Özkaya'nın (2013), 1975-2005 dönemini kapsayan ve dolaylı vergilerin yoksulluk üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalarından elde ettikleri bulgu dolaylı vergilerdeki artışın yoksullukla mücadelenin önünde önemli bir engel olduğu yönündedir.

Aslında devletlerin vergi politikalarıyla amaçladıkları iktisadi büyümeye, gelir dağılımı adaletine, ekonomik istikrara ve ekonomik etkinlik amacına hizmet etmesidir. Belirtilen amaçların başarılı bir şekilde yerine getirilmesiyle yoksulluk sorunu da ortadan kaldırılabilecektir. Vergi politikaları aracılığıyla sayılan amaçların başarıyla yerine getirilmemesi ise birçok ülkede çeşitli vergi politikalarının devreye girtilmesini zorunlu kılmaktadır. Bunlardan biri ve gelişmiş ekonomilerde sıklıkla uygulanan, yoksullukla mücadelede ve gelir dağılımı adaletsizliğinin çözümüne yönelik negatif gelir vergisi yöntemidir. NGV yoksulluk sınırı altında bulunan bireylere sahip oldukları geliri garanti eden bir uygulamadır. Diğer bir ifadeyle belirli bir gelir seviyesinin üzerindeki bireyler vergi yüküne tabi tutulurken, belirlenen seviyenin altında gelir elde edenlere bu geliri garanti edecek şekilde nakdi yardım yapılmasıdır. Negatif gelir vergisi yoksullara asgari gelir imkânı tanınması ve yoksulluk sınırının altında bulunan her bireye ülkenin gelişmişliği çerçevesinde garanti edilmiş bir hak tanınması açısından önemlidir.

Sosyal Yardımlar

Sosyal yardımlar, devletin, ihtiyaç sahipleri tarafından hiçbir karşılık beklemeden, gelir dağılımı eşitsizliğine ve yoksullukla mücadeleye karşı geliştirdiği bir destek mekanizmasıdır. Uzun yıllardan beri önemli bir politika aracı olarak kullanılan

ve gelirin ikincil dağılımında işlevsellik kazanan sosyal yardımlar yoksulluğun kontrol edilmesinde birçok ülkede uygulanmaktadır.

Sosyal yardımlar, sosyal politikaları belirleme sorumluluğu taşıyan kamu yönetimi için öncelikle sosyal güvenlik sisteminin açıklarını kapatıcı ve tamamlayıcı bir kavram olarak görüldüğünden, ilk olarak sosyal güvenlik kurumları dışında kalan ve muhtaç durumdaki kişilere dönük tasarlanmaktadır (Koray, 2000: 275). Doğrudan veya dolaylı olarak yapılan sosyal yardımlar ihtiyaç sahiplerinin kriterleri doğrultusunda ayni ve nakdi yardım şeklinde gerçekleştirilirler.

Sosyal koruma alanında devlet tarafından gerçekleştirilen yardımlar hizmet yardımı şeklinde yapılabildiği gibi yoksulların ihtiyaçlarını doğrudan giderecek şekilde ayni ve nakdi yardım olarak da gerçekleştirilebilmektedir. Muhtaçlara yönelik yapılan sosyal yardımların finansmanı kamu kaynaklarından, acil insani yardım ve kalkınma alanında faaliyet gösteren Sivil Toplum Kuruluşları tarafından karşılanmaktadır.

Türkiye'de sosyal yardım programları Sağlık Bakanlığı (SB), Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM), Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) ve Belediyeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Avrupa Birliği uyum yasaları başta olmak üzere gerekli yasal düzenlemeler yapılarak uygulanan yoksullukla mücadele politikalarının başında 1986 yılında 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu gelmektedir (SYDTF). Sosyal yardımlaşma fonunun temel amacı, devletin sosyal hizmetlerde eksik olan kısmının karşılanması için oluşturulan bir kurumun yapılanmasıdır. Ayrıca bu fonun asıl amacı yoksullukla mücadele kapsamında yoksul bireylere yardım ederek toplumsal refahın artmasını sağlamaktır. Yoksulluk sorununun çözüme ulaşması için yürütülecek projelerin hayata geçirilmesi, sosyal hizmetin planlanması, il ve ilçelerde kurulacak kurumların görevlerinin tanımlanması ve devletin bu alanda çalışmalar yapacak kurumun oluşturulması fonun kuruluş amaçları içinde yer almaktadır.

Yoksullukla mücadelede devletin etkin rol oynamasındaki diğer bir yardım şekli ise asgari ücret uygulamasıdır. Bu uygulama ile devlet hanehalkının asgari yaşamlarını devam ettirmeleri için gerekli ücret düzeyini belirlemektedir. Asgari ücret uygulamasındaki temel amaç devletin insan onuruna yakışır bir yaşam için gerekli ücretin tespitini yapması ve bireylerin bu yardımlar ile refah seviyelerini artırmaya çalışmasıdır. Devletin belirlemiş olduğu asgari ücretin dışında uygulanan ücretlerin tespit edilmesi halinde kurumlara gerekli cezai işlemler yapmak devletin asıl görevleri arasındadır. Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllardan sonra gelir dağılımı adaletsizliği ile ilgili sorunların belirmesiyle emeklilik sistemi düzenlemesi uygulamaya konulmuştur. Bu sistem sayesinde vatandaşların emeklilik sürecinde refah seviyelerinde herhangi bir düşme olmadan hayatlarını idame ettirebilmeleri mümkün kılınmıştır. Özellikle 2000’li yıllarda yapılan düzenlemelerle ve 2008 yılında eksik kalan bölümlerin tamamlanmasıyla genel sağlık sigortası uygulamaya konulmuştur. Bunların dışında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK) muhtaç ailelere ayni ve nakdi yardımlarda bulunmaktadır (Tireli ve Coşkun, 2008:130). İlerleyen yıllarda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğüne dönüştürülen kurum, bu yardımların dışında evlat edindirme, sokakta yaşayan çocuklara sahip çıkmak gibi farklı yardımlar da yapmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü ise yardımlarını maddi imkânı ve sosyal güvencesi olmayan yoksullara burs vererek ve bu yoksulların temel ihtiyaçlarının giderilmesine katkı sağlayarak gerçekleştirmektedir (SYDF, Faaliyet Raporu 2016).

Yoksullukla mücadelenin sürdürülebilirliği, yüksek oranlı büyüme performansı ile beraber uygulanacak maliye politikalarının etkinliği ile artabilecektir. Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta yoksullukla mücadelede istenilen sonuçlara ulaşabilmek için uygulanacak müdahale stratejilerinin birbirinin ikamesi değil birbirinin tamamlayıcısı şeklinde gerçekleştirilmesidir. Diğer bir ifadeyle, bir taraftan yüksek büyüme performansları ile istihdam alanları yaratılmalı diğer taraftan yoksullara yönelik uygulanacak doğrudan politika ve programlar geliştirilmelidir.

SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yoksulluk sorununun çözümü için yoksulluğun tüm boyutları ile tanımlanması, yoksulluğa neden olan faktörlerin ve yoksulluk profilinin iyi analiz edilmesi önemlidir. Yoksulluk sorununun sadece gelir-tüketim yoksulluğu değil ayrıca insani gelişmeyi de içine alacak şekilde daha geniş perspektiften ele alınması gerekmektedir. Yoksulluk sorununun tüm boyutları ile ele alınıp doğru teşhis edilmesi yoksullukla mücadele politikalarının da etkinliğini arttıracaktır.

Yoksullukla mücadelede, gelir dağılımı adaletsizliğine neden olmayan, yoksulların lehine gerçekleşecek bir büyüme modeli gereklidir. Büyümenin gerekli ancak tek başına yeterli olmadığı gerçeğinden hareketle ayrıca yoksulların yaşam standartlarını arttıran, aynı ve nakdi yardım şeklinde gerçekleştirilen doğrudan müdahale stratejileri de özellikle uygulanmalıdır.

Gelir adaletsizliği ve yoksulluk sorununa neden olan en önemli etkenlerden işsizlik acilen çözüm bekleyen bir sorundur. Bu açıdan, yeterli gelir sahibi olmayan yoksul ve/veya işsiz insanların üretime katkı sağlayabilmelerini ve gelir sahibi olabilmelerini sağlayacak politika ve programlar uygulamaya konulmalı ve meslek edindirme projeleri ile bireylere insan onuruna yaraşır bir ortamda çalışmalarını sağlayacak iş imkânları sağlanmalıdır. Özellikle kadın yoksulluğunun önüne geçmek için ailenin refahına önemli katkılar sağlayan kadınlara yönelik yeni iş imkânları yaratılmalıdır. Ayrıca işsizlik sorununun çözümünde yoksul ve dezavantajlı konumda olanlara kaliteli bir temel eğitimin sağlanması ve böylelikle beşeri sermaye güçlendirilmelidir. Bu kapsamda, eğitime yapılan yatırımların GSYH üzerindeki payı arttırılmalı, okul çağındaki tüm çocukların, temel eğitimden yararlanabilmeleri için gerekli altyapı sağlanmalı, eğitimin kalitesi arttırılmalıdır. Özellikle okul çağındaki kız çocuklarının temel eğitim haklarından yararlanabilmeleri, eğitimde kadın erkek eşitliği sağlanmalıdır. Beşeri sermayenin güçlendirilmesi için eğitim ve sağlık hizmetlerine bütçede yeterli tahsisat yapılmalıdır.

Mevcut vergi sisteminde vergi gelirlerinin büyük bir kısmının düşük gelirli kişilerden alınması gelir eşitsizliği ve yoksulluğu artırıcı niteliktedir. Vergi

sisteminde gelirin yeniden dağıtılmasına yönelik düzenlemelerle özellikle yoksulluğun istenilen seviyelere gerilemesinde negatif vergi uygulamasından yararlanılabilir. Ayrıca, harcama ve gelir üzerinden alınan vergilerde yapılacak düzenlemeler ile yüksek gelire sahip bireylerin satın alma gücünün bir kısmı düşük gelir gruplarına aktararak gelir dağılımının bozucu etkisi hafifletilebilir, asgari ücretliler vergiden muaf tutulabilir ya da bu kesimden alınan vergiler düşürülebilir.

Yoksullara yönelik devlet tarafından gerçekleştirilen sosyal yardımlar yoksulluğu azaltan ve bölüşüm sorununun çözümünde önemli katkılar sağlayan bir uygulama olmakla beraber yardımların garantisi tembellik ve savurganlığa neden olabilmektedir. Sosyal yardımlar, muhtaç konumda bulunanları pasif alıcı durumunda bırakan karşılıksız, günlük ihtiyacı karşılayan yardım biçiminden; sürdürülebilir gelir elde etmeye yönelik ve onları üretken kılabilecek kalıcı proje desteklerine dönüştürülmelidir.

Yoksulların gelir seviyesinin arttırılmasının yanı sıra ayrıca sosyal güvenlik alanının da geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle sosyal güvenliğin yoksulluğa karşı etkin bir araç olarak kullanılabilmesi için, sosyal güvenlik tabanı mümkün olduğu kadar geniş tutulmalı, sosyal hizmetler yeniden ele alınarak iyileştirilmeli, kapsamları genişletilerek sosyal yardımlarla birlikte uygulanmalıdır.

Kamu kesiminin iyi bir şekilde yönetilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu idari, hukuki ve mali yönetim oluşturulması ve buna uygun bir siyasi ortam meydana getirmekle beraber siyasi istikrarın sağlanması yoksulluğun azaltılması ve gelir dağılımı eşitsizliği sorununun çözümünde gereklidir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. & Türgay, T. (2011). Yoksullukla mücadelede vergi politikası ve Türkiye. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 16(1), s.255.
- Azam, G. & Redmon, A. (2003). Revisiting the relationship between growth and poverty. *Review of Black Political Economy*, 22 (1), 5-18.
- Dağdeviren, H., R. Van Der Hoeven & Weeks, J. (2004). Redistribution does matter: growth and redistribution for poverty reduction. in Shorrocks & R. van der Hoeven (Eds.).
- Dollar, D. & Kraay, A. (2004). Growth is good for the poor, in growth, inequality and poverty. In Shorrocks & R. van der Hoeven (Eds.). Oxford : Oxford University Press.
- DPT, (1963). Birinci beş yıl kalkınma planı. 1963-1967, 1964 Yılı Programı.
- DPT, (1973). Yeni strateji ve kalkınma planı. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- DPT, (1979). Üçüncü beş yıllık kalkınma planı. 1973-1977, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- DPT, (1985). Beşinci beş yıllık kalkınma planı. 1985-1989, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- DPT, (1989). Altıncı beş yıllık kalkınma planı. 1990-1994, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- DPT, (1995). Yedinci beş yıllık kalkınma planı. 1996-2000, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- DPT, (2000). Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı. 2001-2005, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Güler, A. (2010). Dünya’da ve Türkiye’de küreselleşme ve yoksulluk süreci. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gündoğan, N. (2008). Türkiye’de yoksulluk ve yoksullukla mücadele. Ankara Sanayi Odası Dergisi, ss.42-56.
- Gündüz, Y. (2006). Türkiye’de yoksullukla mücadele üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, s. 37.
- Heltberg, R. (2004). The growth elasticity of poverty, in growth, inequality and poverty. In Shorrocks & R. van der Hoeven (Eds.). Oxford : Oxford University Press. pp: 81-91.
- Işığışık, E. (1998). Türkiye’de gelir dağılımı ve 1987-1994 gelir dağılımı araştırmalarının karşılaştırmalı bir analizi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (1).
- İncedal, S. (2013). Türkiye’de yoksulluğun boyutları: mücadele politikaları ve müdahale araçları. Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kabaş, T. (2009). Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun nedenleri ve yoksullukla mücadele yolları. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Karanfil, F. & Özkaya, A. (2013). Indirect taxes, social expenditures and poverty: what linkage. *Ege Akademik Bakış*, 13(3), pp. 337-350.
- Karayılmazlar, E. (2006). Küreselleşme sürecinde yoksulluk ve eğitim. *Hacattepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (2) ss:213-17.
- Kazgan, G. (1993). İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Koray, M. (2000). Sosyal politika. *Ezgi Kitabevi*, Bursa, s.275.
- Malthus, T. (1971). Nüfus sorunu ve Malthus. (Çev: Oya Yaylalı), Sol Yayınları.
- Marks, K. (1986). Kapital. (Çev: Aleaddin Bilgi, Sol Yayınları.
- Mintz, J. (2003). Growth and taxes: some implications for developing economies, In J. Martinez Vazquez and J. Alm (eds), *Public Finance in Developing and Transition Countries: Essays in Honour of Richard Bird*. Cheltenham: Edward Elgar. pp. 205-231.
- Mowafi, M. (2004). The meaning and measurement of poverty: a look into the global debate. *Development Gateway Foundation*, pp.1-53.
- Musgrave, R. A. (1959). *The theory of public finance*. McGraw-Hill, New York.
- OECD, (2001). *DAC guidelines on poverty reduction*, OECD Publications Service, Paris.
- Prasad, N. (2008). Policies for redistribution: the use of taxes and social transfers. *Discussion Paper Series, 194*, International Institute for Labour Studies, Geneva, pp.1-31.
- Ravallion, M. (2004). *Pro-poor growth: a primer*, development research group. World Bank 1818 H Street NW, Washington DC.
- Seyyar, A. (2002). *Sosyal siyaset terimleri*. Beta Yayınları, s. 171.
- Spiegel, W. H. (1971). *The growth of economic thought*. Duke University Press, Durham, North Carolina, pp. 385.
- Şenses, F. (2001). Küreselleşmenin öteki yüzü yoksulluk . *İletişim Yayınları*, ss. 62-328.
- Temiz, H. E. (2008). Dünya'da kronik yoksulluk ve önleme stratejileri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı:2, ss. 63-67.
- Tireli, M.& Coşkun, D. S. (2008). Avrupa birliğinde yoksullukla mücadele stratejileri ve Türkiye. *Nobel Basımevi*, s. 128.
- TÜİK, (2009). *Karşılaştırmalı bölgesel göstergeler*.
- UNDP, (1999). *Human development report*.
- WB, (2005). *World development report*. Oxford University Press.
- Wołowiec, T., Skica, T. & Gercheva, G. (2014), Income taxes, public fiscal policy and economic growth. *Financial Internet Quarterly e-Finance*, 10(3), pp. 52-64.

BÖLÜM

9

LİDERİN ALGILANAN ZİHİNSELLEŞTİRMESİNİN ÇALIŞANLARDAKİ ALGILANAN YÖNETİCİ DESTEĞİ ÜZERİNE ETKİSİ: KAMU SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Dr. Mustafa ALPER

Milli Eğitim Bakanlığı

E-posta: avmkesgin@gmail.com

 0000-0001-9435-9564

ATIF: Alper, M. (2021). Liderin Algılanan Zihinselleştirmesinin Çalışanlardaki Algılanan Yönetici Desteği Üzerine Etkisi: Kamu Sektöründe Bir Uygulama. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 180-198). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 9 -

LİDERİN ALGILANAN ZİHİNSELLEŞTİRMESİNİN ÇALIŞANLARDAKİ ALGILANAN YÖNETİCİ DESTEĞİ ÜZERİNE ETKİSİ: KAMU SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Mustafa ALPER

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, avmkesgin@gmail.com

 0000-0001-9435-9564

GİRİŞ

Başarılı olmak ve amaçlarına ulaşmak isteyen bir örgüt/organizasyon/sektör bu hedeflerini yüksek performansı olan çalışanlar ile gerçekleştirebilir. Yüksek performansa sahip olan çalışanlar isteyen örgütler ise, örgüt içerisinde bulunan yöneticilerin çalışanlara olan desteğinin tam olmasını sağlamalıdır. Yapılan çoğu çalışmada, yönetici desteğinin çalışanlarda bağlılık ve güven duygusunu ortaya çıkardığı görülmüştür.

Kişi kendisini ve karşısındakini anladığında belirli duygularını kontrol altına almak daha kolay olabilmekte ve bireyler arasında olan etkileşim daha sağlıklı olarak ilerleyebilmektedir (Oestergaard, 2017). Bireyin karşısındakinin zihni ile olan bilgisi çıkarım ve gözlemlere dayanmaktadır. Zihin kuramı kişinin, kendisine dışarıdan bakan bir göz olarak düşünmesi ile yani “üçüncü şahıs bakış açısıyla” kendisini değerlendirebilmesini olanak sağlamaktadır (Allen, 2013).

Zihinselleştirme (Mentalizasyon) ifadesi 1990’lı senelerde Bateman ve Fonagy gibi araştırmacıların çalışmaları ile popülerite kazanmış olsa dahi; 90’lı yılların öncesinde zihinselleştirme kavramının farklı boyutlarını ifade eden fakat bu kavram kadar geniş bir tanıma sahip olmayan terimsel ifadelerin olduğu görülmektedir. Bu ifadeler arasında zihin okuma, zihin kuramı, empati vb. gibi kavramlar vardır. Zihinselleştirme terimini en geniş anlamıyla ilk kez Bateman ve Fonagy (1989) kullanmıştır. Bu kavramı Fonagy (1991) “kişinin kendisinin ve diğer kişilerin bilinçli ve ya bilinçdışı zihin durumlarını anlama yeteneği” şeklinde tanımlamıştır.

Zihinselleştirme, “insan davranışlarını niyetsel zihin durumları (ihtiyaçlar, arzular, duygular, inançlar, hedefler, amaçlar ve nedenler vb.) açısından algılamamıza ve yorumlamamıza imkân veren hayali bir zihinsel faaliyet” olarak tanımlanmaktadır (Bateman ve Fonagy, 2012).

Zihinselleştirme, kendimizin ve başkalarının niyetlerini, hedeflerini ve duygusal durumlarını anlama yeteneğidir (Bateman ve Fonagy, 2004). Belirsizlik, muğlaklık ve çelişkili duygularla karşı karşıya olduğumuz zorlu sosyal durumlarda, zihinselleştirme yeteneğimiz, öznel deneyimimizi ve kimliğimizi, düşünce ve duyguların nereden geldiğini bulmamızı sağlayabilir. Duygular zihinselleştirip işlenmediği zaman ise, diğer insanların motivasyonları üzerinde daha az düşünülmektedir (Luxmoore ve McEvoy 2017).

Zihinselleştirme, otomatik ve kontrollü tepkilerimiz, kendimize veya başkalarına odaklanma, iç veya dış dünyamıza odaklanma ve bilişsel ve duygusal işlememiz olmak üzere dört farklı bileşene sahiptir. Zihinselleştirici bir duruşta bu bileşenler, kendimizin ve diğer insanların zihinsel deneyimlerine uyum sağlamamıza ve onlar için duygusal olarak erişilebilir olmamıza izin veren bir dengededir (Bateman ve Fonagy, 2004).

Kişileri ihtiyaç ve beklentilerini belirleyebilmek için, ilk önce işletmenin temsilcisi konumunda olan ve çalışanların iletişim kurdukları yönetici ile ilişkisine bakmak gerekmektedir. Çalışana verilen destek, örgüt tarafından çalışanların işlerini daha iyi yürütebilmesi için çalışanlara sağlanan kolaylaştırıcı ve yardımcı faaliyetlerdir. Algılanan yönetici desteği ise, işletmedeki yöneticinin çalışanına verdiği değer, teşvik ve verilen bu desteğin çalışan tarafından ne derece algılandığı olarak ifade edilmektedir (Babin ve Boles, 1996). Liderin çalışanlara karşı desteği ve uyguladığı güç çalışanların performansını da etkilemektedir. Alper ve Çolak (2021)'e göre liderin algılanan gücü çalışanlar üzerinde etkilidir. Liderin uyguladığı ödül gücü ve olumlu yöndeki yönetici desteği çalışanların performansını pozitif yönde etkilemektedir.

Çalışmada liderin algılanan zihinselleştirmesinin çalışanlardaki algılanan yönetici desteği üzerine etkileri, İstanbul'da çeşitli kamu kurumlarında çalışan kişiler üzerinde incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde zihinselleştirme ve yönetici desteği kavramları üzerine bilgiler verilmiş, ikinci bölüm de ise bu kavramlarla ilgili yapılan çalışmalar hakkında literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde hipotezler verilerek analizleri yapılmış ve bulgulara sunulmuştur. Son bölümde ise, analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, bu konu ile ilgili bu kapsamda bir çalışmanın olmaması, yapılan bu çalışmanın kapsamını ve önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmada liderin algılanan zihinselleştirmesinin çalışanlardaki algılanan yönetici desteği üzerine etkileri ile yaş, cinsiyet, medeni durum ve çalışma pozisyonunun moderatör etkileri irdelenmiştir. Araştırmada İstanbul'da çeşitli kamu kurumu çalışanlarından 603 çalışan ile anket yapılmıştır. Sonuçlar, liderin algılanan zihinselleştirmesinin algılanan yönetici desteğini negatif etkilediğini göstermektedir. Ayrıca yaş, cinsiyet ve medeni durumun; liderin algılanan zihinselleştirmesi-algılanan yönetici desteği arasındaki ilişkide moderatör etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Zihinselleştirme, yüksek yetkilendirmeye katkıda bulunan önemli bir mekanizmadır. Zihinselleştirme, farklı duygusal durumlar aracılığıyla bir anlam duygusunu ve dolayısıyla zaman ve mekanda oluşan netlik duygusunu güçlendirir (Fonagy, 2006) ve aynı zamanda da iş bağlamında yetkilendirmeyi de teşvik edebilir (Di Stefano, Piacentino ve Ruvolo, 2017). Çalışanlar kendi davranışlarını zihinselleştirdiklerinde, gerçek duygu, ihtiyaç ve güdülerine göre davrandıklarını fark ederler ve aynı zamanda iş görevlerinin ve sosyal etkileşimlerin duygu ve ihtiyaçlarıyla uyummadığını fark ederek işi değiştirmek için fırsatlar ararlar (Di Stefano, Piacentino ve Ruvolo, 2017). Ampirik araştırmalar, iş ortamında oluşan zihinsel durumların daha iyi anlaşılması ile daha yüksek yetkilendirme/öz yeterlik arasındaki ilişkiyi desteklemektedir (Jamshidi, Pool ve Khoshkorodi, 2012; Khalid ve Zubair, 2014). Örneğin, duygusal zekası yüksek olan liderler, çalışanların bakış açılarını, ihtiyaç ve

yetkinliklerini anlamada daha iyidir ve böylece de işlerini daha anlamlı hale getirerek işyerine enerji verirler (Salovey ve Mayer, 1990). Aksi durum söz konusu olduğunda yani bireylerin zihinsel durumlarının çok az anlaşıldığı bir iş yerinde ise güçsüzlük duygusuna katkıda bulunabilir (Wong ve Law, 2002).

Literatürde zihinselleştirme üzerine yapılan çalışmalar, zihinselleştirmenin kişinin yeteneklerinin zor durumlarla karşılaştığında bu durumlara karşı kolay bir şekilde adapte olmasını desteklediğini göstermektedir (Howieson ve Priddis, 2011). Kişinin yaşadığı olumsuz bir olayda, zihinselleştirme mekanizması savunma halini alarak kendini kapatmasından dolayı, kişi kendine karşı daha suçlayıcı bir hale gelmekte ve kendisine karşı oluşan olumsuz algı ve etkileri zihinsel olarak tekrardan oluşturmaya oluşturmakta zorlanabilmektedir (Ensink, Bégin ve Normandin, 2017).

Pektezol (2020) Türkiye'de özel sektör çalışanı 276 kişiden elde edilen verilerle yapılan analizler sonucunda, liderin algılanan zihinselleştirmesi-liderin kişilik gücü ilişkisi ve liderin ödül gücü ilişkisi üzerinde olumlu; liderin algılanan zihinselleştirmesi-liderin zorlayıcı gücü ilişkisi üzerinde ise olumsuz etkiye sahip olduğu ve biçimleyici rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışanları çalıştığı işyerine ve içinde bulunduğu örgüte bağlayan birden fazla faktör bulunmaktadır. Bu etkenlerden en önemlilerinden birisi de, çalışan ile yönetici arasındaki pozitif iş ilişkisi anlamına gelen ve çalışanların daha iyi performansta olabilmeleri için çalışanların ihtiyaçlarının karşılanması anlamına gelen yönetici desteği algısıdır (Bhanthumnavin, 2003). Çalışmalarda, algılanan yönetici desteği, yöneticinin çalışanlarına verdiği değer ve gösterdiği ilginin olarak tanımlanmaktadır (Casper vd., 2011). Yapılan ampirik bir çalışmada yönetici desteğinin düşük olması, çalışanlarda ruhsal rahatsızlıklara (anksiyete bozukluğu ve depresyon gibi) yol açtığı görülmüştür (Sinokki vd., 2009). Brezilya'da çeşitli sektörlerde çalışan 168 kişi ile yapılan çalışmada, çalışanların algıladıkları yönetici desteği ne kadar artarsa işyerine yönelik duygusal bağlılıklarının da o oranda arttığı görülmüştür (Casper vd., 2011).

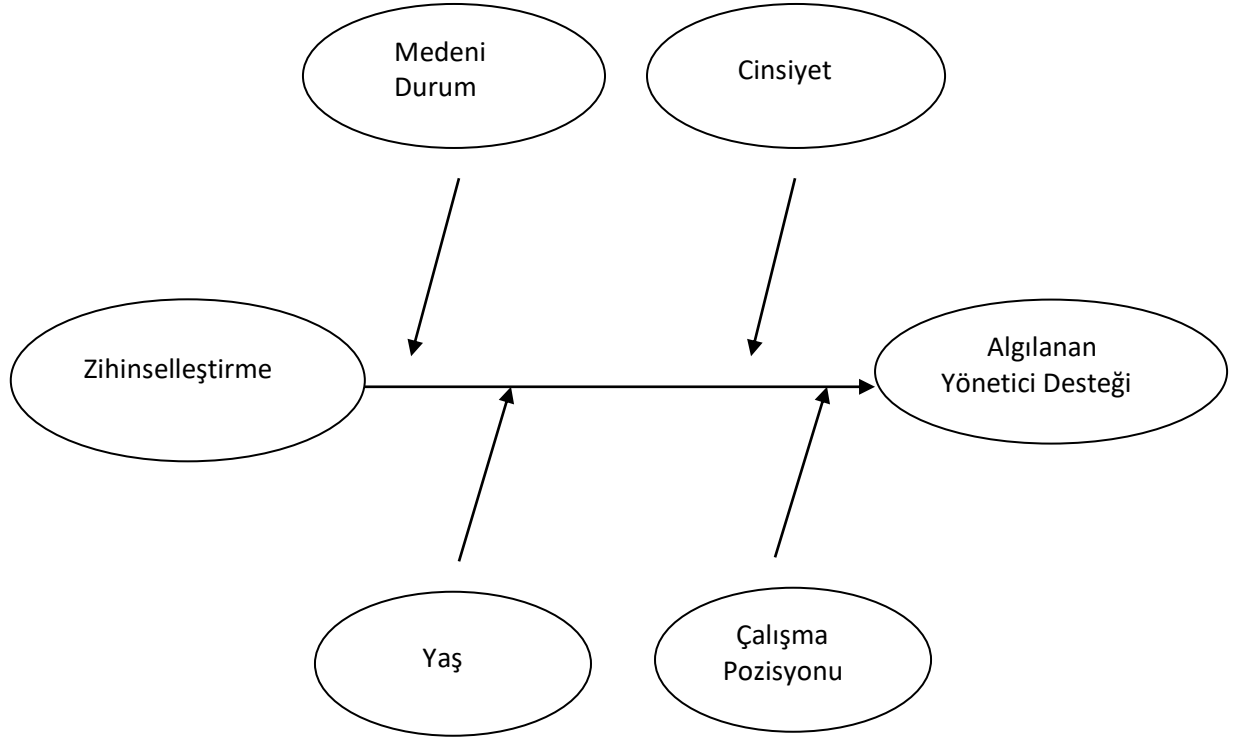
Norveç'te yapılan bir başka araştırmada ise algılanan yönetici desteğinin, çalışanların işyerine olan bağlılıkları üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucu elde

edilmiştir (Kuvaas ve Dysvik, 2010). Güney Afrika'da ve Kore'de yapılan farklı çalışmalarda, yönetici desteği ile çalışanları işyerine olan bağlılıkları arasında pozitif bir ilişkinin olduğu bulunmuştur (Chang, 1999; Döckel, Basson ve Coetzee, 2006). Bursa'da 205 hastane çalışanı ile yapılan çalışmada algılanan yönetici desteğinin, çalışanlar üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir (Güney, Akalın ve İlsev, 2007).

Liderler ve yöneticiler çalışanların gözünde örgütün temsilcisi konumunda olduklarından dolayı, liderlerin desteği ve uyguladığı güç tipi, örgütsel destek adına çok önemlidir. Alper ve Çolak (2021)'in yaptıkları analiz sonucuna göre, liderlerin çalışanlar üzerinde uyguladıkları güç tipine göre çalışanların örgütsel performansı olumlu ya da olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu yönüyle yöneticiden ve liderden gelecek destek ve uygulanan güç, çalışanların gözünde işyerinin bir desteği olarak görülmektedir (Eisenberger vd., 1986). Yapılan ampirik çalışmalarda, yönetici desteği algısının yüksek olduğu işyerlerinde çalışanların iş memnuniyetlerinin, performanslarının ve işyerine olan bağlılıklarının yüksek olduğu, diğer çalışma arkadaşları ile iyi ilişkiler kurdukları, işyerinde oluşan problemlere karşı daha duyarlı davranışlar sergiledikleri görülmüştür (Viswesvaran ve Ones, 1999; Anand vd., 2010; Tongur, 2011).

METODOLOJİ

Bu çalışmada liderin algılanan zihinselleştirmesinin çalışanlardaki algılanan yönetici desteği üzerindeki etkisi ve bu ilişkide oluşturulan dört farklı model kapsamında yaş, cinsiyet, medeni durum ve çalışma pozisyonunun moderatör etkiye sahip olma/olmama durumu incelenmiştir. Bu kapsamda İstanbul'da çeşitli kamu kurumlarındaki çalışanlarından müteşekkil bir örneklem grubu ile bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma için oluşturulan hipotezler ve araştırmanın modeli aşağıdaki gibidir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir.

Liderin algılanan zihinselleştirmesinin çalışanlardaki algılanan yönetici desteği üzerine etkisi,

H1: Liderin algılanan zihinselleştirmesi çalışanlardaki algılanan yönetici desteğini olumsuz etkiler.

H2: Yaş değişkeninin, liderin algılanan zihinselleştirmesi ile algılanan yönetici desteği arasındaki ilişkide moderatör etkisi vardır.

H3: Cinsiyet değişkeninin, liderin algılanan zihinselleştirmesi ile algılanan yönetici desteği arasındaki ilişkide moderatör etkisi vardır.

H4: Medeni durum değişkeninin, liderin algılanan zihinselleştirmesi ile algılanan yönetici desteği arasındaki ilişkide moderatör etkisi vardır.

H5: Çalışma pozisyonu değişkeninin, liderin algılanan zihinselleştirmesi ile algılanan yönetici desteği arasındaki ilişkide moderatör etkisi vardır.

Anket Formu

“Zihinselleştirme” ölçeği ifadeleri Fonagy vd. (2016)’nin geliştirdiği ölçekten alınmıştır. “Zihinselleştirme” ölçeği tek boyuttan oluşmaktadır ve ölçekte 8 madde bulunmaktadır. “Yönetici Desteği” ölçeği Giray ve Şahin (2012) tarafından Gant vd. (1993), Gillen vd. (2002), Jiang ve Klein (2002), Liden ve Maslyn (1998) ile Babin ve Boles (1996)’un çalışmalarının derlenmesiyle oluşturulmuştur. Bu çalışmada yer alan ifadeler Giray ve Şahin (2012)’in çalışmasından bu çalışmaya uyarlanmıştır. Her iki ölçekte bulunan ifadeler eşit aralıklı ve 5’li Likert şeklindedir.

Verin Toplanması

Araştırma öncesinde bir pilot çalışma yapılarak 50 adet anket vasıtasıyla toplanan verilere ait geçerlilik ve güvenilirlik sınaması yapılmıştır. Pilot çalışma sonuçlarına göre anket formundaki bazı ifadelerde küçük düzeltmeler yapılarak anket formu nihai halini almış ve sonrasında İstanbul’da çeşitli kamu kurumlarındaki çalışanlara uygulanmıştır. Toplamda 603 adet anket formu doldurulmuştur.

Veriler toplandıktan sonra formlarda eksik verinin olup/olmadığı kontrol edilmiştir. Verilerde eksiklik olup/olmadığı öncelikle gözle ve müteakiben SPSS programında frekans analizleri ile kontrol edilerek eksik verinin olmadığı görülmüştür. Araştırmadaki değişkenlerin normal dağılıma uygun olup olmadığı çarpıklık ve basıklık değerleri ile kontrol edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerin -1 ile +1 arasında yer aldığı ve böylece normal dağılıma uygunluğun sağlandığı görülmüştür.

Örneklem Grubu

Araştırmaya iştirak eden çalışanların %55.2’si erkek; %70.8’i evli; %32.7’si 5001-6000 TL arası aylık gelire sahip; %53.6’sı lisans mezunu; %77.4’ü çocuk sahibi; %29.2’si 25 yıldan fazla süre mesleki deneyime sahip; %47.7’si 1-5 yıl süredir mevcut

bulunduğu kurumda çalışmakta ve %59.3'ü çalışan düzeyindedir; yaş ortalaması 44.7±10.2'dir. Değerlerin tamamı Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışanların Demografik Özellikleri

	Frekans	%		Frekans	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Bayan	270	44.8	Bekar	176	29.2
Bay	333	55.2	Evli	427	70.8
Gelir Durumu			Eğitim Durumu		
3000 TL ve daha düşük	24	4.0	Bir okul bitirmemiş	4	0.7
3001-4000 TL	48	8.0	İlkokul	8	1.3
4001-5000 TL	93	15.4	Ortaokul	8	1.3
5001-6000 TL	197	32.7	Lise	20	3.3
6001-7000 TL	125	20.7	Önlisans	8	1.3
7001-8000 TL	52	8.6	Lisans	323	53.6
8001-10000 TL	24	4.0	Yüksek Lisans	176	29.2
10001 TL ve daha fazla	40	6.6	Doktora	56	9.3
Çocuk Sahibi Olma Durumu			Mesleki Deneyim		
Evet	467	77.4	1 yıldan az	8	1.3
Hayır	136	22.6	1-5 yıl	56	9.3
Mevcut Kurumda Çalışma Süresi			6-10 yıl	88	14.6
1 yıldan az	16	2.7	11-15 yıl	61	10.1
1-5 yıl	288	47.7	16-20 yıl	74	12.3
6-10 yıl	98	16.2	21-25 yıl	140	23.2
11-15 yıl	85	14.1	25 yıldan fazla	176	29.2
16-20 yıl	48	8.0	Kurumdaki Pozisyonu		
20 yıldan fazla	68	11.3	Çalışan	358	59.3
			Alt düzey yönetici	150	24.9
			Üst düzey yönetici	95	15.8
N=603					

Araştırmanın Geçerliliği

Geçerliliğin sınanmasında doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. DFA “Maximum likelihood” diğer bir ifadeyle “En yüksek olabilirlik yöntemi” kullanılarak yapılmıştır. Standardize regresyon katsayısı çok düşük olan “Zihinselleştirme” ölçeğine ait bir adet madde “7. Yöneticim, ne hissettiğini her zaman bilen biridir.” analiz dışında bırakılmıştır. DFA sonuçları Tablo 2’de, uyum indeks değerleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizine Yönelik Sonuçlar

Değişkenler	DFA
<i>Zihinselleştirme</i>	
1. Yöneticim, ekibindekilerin düşüncelerini kendisi için bir bilinmezmiş gibi görür.	0.784
2. Yöneticim, neyi neden yaptığını genelde bilmez.	0.842
3. Yöneticim, ekibindekilere sinirlendiğinde niçin söylediğini gerçekten bilmediği şeyler söyler.	0.835
4. Yöneticim, ekibindekilere öfkelenildiğinde sonradan pişman olacağı şeyler söyler.	0.797
5. Yöneticim, ekibindeki kişilere karşı kendisini güvensiz hissederse, onları sinirlendirecek şekilde davranır.	0.823
6. Yöneticim, zaman zaman nedenini bilmeksizin davranabilir.	0.871
8. Yöneticimin düşünceleri, genellikle güçlü duygular yaşadığında bulanıklaşır.	0.677
<i>Algılanan Yönetici Desteği</i>	
1. Yöneticim bilmeden bir hata yaptığımda beni kurumdaki diğer kişilere karşı savunur.	0.867
2. Yöneticim işler çıkmaza girdiğinde güvenilebileceğim biridir.	0.920
3. Yöneticim işimle ilgili sorunları dinlemeye her zaman için hazırdır.	0.928
4. Yöneticim işimde önemli bir şey başardığımda takdir edilmemi sağlar.	0.928
5. Yöneticim görüşlerimi önemser.	0.906
6. Yöneticim işime yönelik amaç ve isteklerimi öğrenmek için bana zaman ayırır.	0.922
7. Yöneticim bir işi iyi yaptığımda beni takdir eder.	0.935
8. Yöneticim kendimi geliştirmem konusunda bana yol gösterir.	0.876
9. Yöneticim işimi yapmamda yardımcı olur.	0.910
10. Yöneticim çalışanlarını başkalarına karşı canla başla savunur.	0.912
11. Yöneticim sağlık, mutluluk gibi genel durumumla ilgilenir.	0.856

DFA sonuçları; her bir ölçeğe ait maddelerin aynı faktör altında toplandığını göstermektedir. Maddelere ait standardize regresyon katsayıları zihinselleştirme ölçeğinin 8. maddesi dışında 0.7'nin üzerindedir. Bu madde 0.7'nin biraz altında değer aldığından dışlanmamış ve bu şekilde analiz gerçekleştirilmiştir.

DFA uyum indeks değerleri Tablo 3'te yer almaktadır. Tüm uyum indeks değerleri (CMIN/SD, GFI, AGFI, CFI, NNFI, NFI ve RMSEA) kabul edilir düzeydedir.

Tablo 3. DFA Uyum İndeks Değerleri

İndeks	Değer	Kabul Kriteri
En Az Tutarsızlık (CMIN/SD)	4.519	Kabul edilir < 5 , ideal < 2
Uyum İyiliği Endeks (GFI)	0.915	Kabul edilir >.90 , ideal >.95
Düzeltilmiş Uyum Endeks (AGFI)	0.871	Kabul edilir >.85 , ideal >.89
Karşılaştırmalı Uyum Endeks (CFI)	0.969	Kabul edilir >.95 , ideal >.97
Normalleştirilmemiş Uyum Endeks (NNFI)	0.969	Kabul edilir >.95 , ideal >.97
Normalleştirilmiş Uyum Endeks (NFI)	0.941	Kabul edilir >.90 , ideal >.95
Yaklaşık Hatalar Ortalama Karekök (RMSEA)	0.076	Kabul edilir <.10 , ideal <.05

Araştırmanın geçerliliği için üç kriter incelenmiştir. Bunlar: içerik geçerliliği, yakınsak geçerliliği ve ayırma geçerliliğidir. Araştırmada kullanılan zihinselleştirme ve algılanan yönetici desteği ölçekleri daha önce bilimsel yayınlarda yer almış ölçeklerdir. Bu sayede içerik geçerliliği şartı yerine getirilmektedir (Hair vd., 2010).

DFA ile elde edilen sonuçlar ölçeklerde yer alan maddelerin olması gerektiği yapı altında toplandığı ve aynı yapı altında toplanan maddeler arasında korelasyon olduğu görülmektedir. Böylece ölçeklerin yakınsak geçerlilik şartını da yerine getirmektedir (Anderson ve Gerbing, 1988).

DFA ile elde edilen sonuçlar faktörlerin birbirinden net şekilde ayrıştığını göstermektedir. Böylece ölçeklerin ayrışma geçerliliği şartı da yerine getirilmektedir (Hair vd., 2010).

Araştırmanın Güvenirliliği

Güvenirliliğin sınanmasında her iki ölçeğe ait Cronbach's Alfa katsayıları incelenmiştir. Cronbach's Alfa katsayıları Tablo 4'te yer almaktadır. Cronbach's Alfa katsayılarının genellikle 0.70'ten fazla olması beklenmektedir (Nunnally and Bernstein, 1994). Bu çalışmada zihinselleştirme için 0.932, algılanan yönetici desteği için 0.940 olarak bulunmuştur. Böylece ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Cronbach Alfa Katsayıları

Ölçek	Cronbach Alfa
Zihinselleştirme	0.932
Algılanan Yönetici Desteği	0.940

Pearson Korelasyon Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde öncelikle Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Yaş değişkeninin ortalaması alınarak 44 yaş ve altı olanlar "1 (Daha genç)" ve 45 yaş ve üstü olanlar ise "2 (Daha yaşlı)" olarak belirlenmiş; çalışma pozisyonu değişkeninin medyan değeri hesaplanarak normal çalışanlar "1 (Alt kademe çalışanlar)", alt düzey ve üst düzey yöneticiler ise "2 (Üst kademe çalışanlar)" olarak belirlenmiştir.

Pearson Korelasyon analizi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır. Algılanan yönetici desteği ile; zihinselleştirme ($-r=0.598$, $p<0.01$) ve medeni durum arasında negatif ($-r=0.104$, $p<0.05$); (Evli kamu çalışanlarında algılanan yönetici desteğinin daha yüksek olduğunu göstermektedir) bir ilişki mevcutken; yaş ($+r=0.031$, $p>0.05$), cinsiyet ($-r=0.062$, $p>0.05$) ve çalışma pozisyonu ($+r=0.009$, $p>0.05$) arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 5. Korelasyon Analizinin Sonuçları

	1	2	3	4	5	6
1. Zihinselleştirme	1	0.108**	0.087*	-0.032	-0.037	-0.598**
2. Yaş		1	-0.093*	-0.252**	0.148**	0.031
3. Cinsiyet			1	0.361**	-0.124**	-0.062
4. Medeni Durum				1	-0.191**	-0.104*
5. Çalışma Pozisyonu					1	0.009
6. Algılanan Yönetici Des.						1

Not: ** p< .01, * p<.05

Hiyerarşik Regresyon Analizi

Hiyerarşik regresyon analizlerinde zihinselleştirme bağımsız değişken; algılanan yönetici desteği bağımlı değişken olarak modellerde yer almıştır. Yaş, cinsiyet, medeni durum ve çalışma pozisyonu ise etkileri sınanacak olan moderatör değişkenler olarak modellere eklenmiştir. Çoklu bağlantı problemi yaşanmaması amacıyla bağımsız değişken olan zihinselleştirmeye ve imoderatör değişkenler olan yaş, cinsiyet, medeni durum ve çalışma pozisyonu değişkenlerine “Mean centering” uygulanmıştır (Edwards and Lambert, 2007).

Modellere ilk adımda bağımsız değişken olan zihinselleştirme ile ilgili moderatör değişken, ikinci adımda bağımsız değişken olan zihinselleştirme ile moderatör değişkenin etkileşimleri eklenmiştir.

Hiyerarşik regresyon analizleri için varsayımların kontrolüne ilişkin sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır. Görüldüğü üzere VIF değerleri 1 ile 5 arasındadır ve çoklu bağlantı sorunu yoktur (Sipahi vd., 2010). Durbin Watson değerleri 1.5'tan yüksek ve 2.5'tan düşüktür ve otokorelasyon sorunu yoktur (Kalaycı, 2010). Artık değerlere ilişkin çarpıklık ile basıklık değerleri -1'den yüksek ve +1'den düşüktür ve artık değerler normal dağılım göstermektedir (Kalaycı, 2010). Artık değerlerin ortalamaları “0”dır ve bu varsayım da karşılanmaktadır (Kalaycı, 2010).

Tablo 6. Hiyerarşik Regresyon Analizi Varsayımlarını Kontrolü

Model	Çoklu	Bağıntı	Otokorelasyon	Artık	Değerlerin	Artık
	(Multicollinearity)			Normal Dağılımı	Dağılımı	
	VIF	Tolerans	DW Değeri	Çarp.	Basık.	Değer Ort.
1. MD: Yaş	1.006-1.017	0.983-0.994	2.145	-0.707	0.979	0
2.MD: Cinsiyet	1.008-1.022	0.979-0.992	2.137	-0.712	0.982	0
3. MD: Medeni Durum	1.001-1.002	0.998-0.999	2.238	-0.761	0.989	0
4.MD: Çalışma Pozisyonu	1.001-1.003	0.997-0.999	2.183	-0.743	0.977	0

Not: MD→Moderatör Değişken

Yaş değişkeninin moderatör değişken olarak modele eklendiği birinci modele ilişkin hiyerarşik regresyon analizi sonucu Tablo 7’de yer almaktadır. İlk adımda ($\Delta R^2 = 0.367$; $p < 0.01$); zihinselleştirmenin ($\beta = -0.609$; $p < 0.01$) algılanan yönetici desteğini negatif olarak etkilediği; ikinci adımda ($\Delta R^2 = 0.048$; $p < 0.01$) yaş-zihinselleştirme ($\beta = 0.127$; $p < 0.01$) etkileşiminin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Hiyerarşik Regresyon Analizinin Sonuçları (Model-1)

	Algılanan Yönetici Desteği				
	$\beta 1$ Katsayı	$\beta 2$ Katsayı	ΔR^2	F	R^2
Adım-1			0.367**		
Zihinselleştirme	-0.609**	-0.602**			
Yaş	0.097**	0.099**		119.580**	0.415**
Adım-2			0.048**		
Yaş*Zihinselleştirme		0.127**			

Not: * $p < .05$, ** $p < .01$.

Cinsiyet değişkeninin moderatör değişken olarak modele eklendiği ikinci modele ilişkin hiyerarşik regresyon analizi sonucu Tablo 8’de yer almaktadır. İlk adımda ($\Delta R^2 = 0.358$; $p < 0.01$); zihinselleştirmenin ($\beta = -0.597$; $p < 0.01$) algılanan yönetici desteğini negatif olarak etkilediği; ikinci adımda ($\Delta R^2 = 0.040$; $p < 0.05$) cinsiyet-zihinselleştirme ($\beta = -0.111$; $p < 0.05$) etkileşiminin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Hiyerarşik Regresyon Analizinin Sonuçları (Model-2)

	Algılanan Yönetici Desteği				
	β_1 Katsayı	β_2 Katsayı	ΔR^2	F	R^2
Adım-1			0.358**		
Zihinselleştirme	-0.597**	-0.589**			
Cinsiyet	-0.010	-0.009		113.676**	0.398**
Adım-2			0.040**		
Cinsiyet*Zihinselleştirme		-0.111*			

Not: * p<.05, ** p< .01.

Medeni durum değişkeninin moderatör değişken olarak modele eklendiği ikinci modele ilişkin hiyerarşik regresyon analizi sonucu Tablo 9’da yer almaktadır. İlk adımda ($\Delta R^2 = 0.373$; p <0.01); zihinselleştirmenin ($\beta = -0.602$; p < 0.01) algılanan yönetici desteğini negatif olarak etkilediği; ikinci adımda ($\Delta R^2 = 0.045$; p <0.05) medeni durum-zihinselleştirme ($\beta = -0.114$; p < 0.05) etkileşiminin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Hiyerarşik Regresyon Analizinin Sonuçları (Model-3)

	Algılanan Yönetici Desteği				
	β_1 Katsayı	β_2 Katsayı	ΔR^2	F	R^2
Adım-1			0.373**		
Zihinselleştirme	-0.602**	-0.604**			
Medeni Durum	-0.123	-0.126		122.298**	0.418**
Adım-2			0.045**		
Medeni Durum*Zihinselleştirme		-0.114*			

Not: * p<.05, ** p< .01.

Çalışma pozisyonu değişkeninin moderatör değişken olarak modele eklendiği dördüncü modele ilişkin hiyerarşik regresyon analizi sonucu Tablo 10’da yer almaktadır. İlk adımda ($\Delta R^2 = 0.358$; p <0.01); zihinselleştirmenin ($\beta = -0.599$; p < 0.01) algılanan yönetici desteğini negatif olarak etkilediği; ikinci adımda ($\Delta R^2 = 0.001$; p >0.05) çalışma pozisyonu-zihinselleştirme ($\beta = -0.007$; p > 0.01) etkileşiminin anlamlı olmadığı görülmektedir.

Tablo 10. Hiyerarşik Regresyon Analizinin Sonuçları (Model-4)

	Algılanan Yönetici Desteği				
	β_1 Katsayı	β_2 Katsayı	ΔR^2	F	R ²
Adım-1			0.358**		
Zihinselleştirme	-0.599**	-0.597**			
Çalışma Pozisyonu	-0.013	-0.015		111.966**	0.359**
Adım-2			0.001		
Çalışma Pozisyonu*Zihinselleştirme		-0.017			

Not: * p<.05, ** p< .01.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Zihinselleştirme çalışanların işyerindeki genel refah için önemli bir etkidir. Di Stefano, Piacentino ve Ruvolo (2017), çalışanların tükenmişlik, işyerinde zorbalık ve sıkıntı gibi negatif durumlarını zihinselleştirmenin başarısızlıklarının sonuçları olarak yorumlamaktadır. Olumsuz ve kaygı uyandıran kaçınılmaz olayları yansıtabilecek zihinselleştirme ortamları sağlamayan örgütler, çalışanların örgütlerini tehditkar ve güvenilmez olarak algılamalarına neden olabilir (Di Stefano, Piacentino ve Ruvolo, 2017). Ampirik araştırmalar, zihinselleştirmeye dayalı müdahalelerin daha düşük stres seviyelerine yardımcı olduğunu göstermektedir (Vogt ve Norman, 2018).

Çalışmada liderin algılanan zihinselleştirmesinin algılanan yönetici desteği üzerine etkisi ile yaş, cinsiyet, medeni durum ve çalışma pozisyonunun moderatör etkileri irdelenmiştir. Sonuçlar; liderin algılanan zihinselleştirmesinin algılanan yönetici desteğini negatif etkilediğini göstermektedir. Ayrıca yaş, cinsiyet ve medeni durumun; liderin algılanan zihinselleştirmesi-algılanan yönetici desteği arasındaki ilişkide moderatör etkisinin olduğu tespit edilmiştir. 45 yaş ve üzeri, erkek ve evli kamu çalışanlarında liderin algılanan zihinselleştirmesi-algılanan yönetici desteği arasındaki negatif ilişki daha güçlüdür. Bir başka deyişle 45 yaş ve üzeri, erkek ve evli kamu çalışanları liderlerinin zihinselleştirme tutumlarının çalışanlardaki algılanan yönetici desteğini daha fazla azalttığını düşünmektedir. Çalışmanın sonuçları literatürdeki benzer araştırmaların sonuçlarını desteklemektedir (Di Stefano,

Piacentino ve Ruvolo, 2017, Vogt ve Norman, 2018; Jamshidi, Pool ve Khoshkorodi, 2012; Khalid ve Zubair, 2014; Wong ve Law, 2002; Pektezol, 2020).

Çalışmanın sadece İstanbul'daki kamu çalışanları ile yapılmış olması bir sınırlılık oluşturmaktadır. Gelecek dönemde yapılması planlanan benzer konudaki çalışmalarda belirlenecek tek bir kamu sektörü çalışanlarının katılımı ile bir çalışma gerçekleştirilebilir. Ya da İstanbul'un iş yoğunluğu bakımından daha yoğun ve daha stresli bir çalışma ortamına sahip olduğu bir il göz önüne alınarak yoğunluğun ve stres ortamının daha az olduğu bir ildeki kamu çalışanları ile gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Allen, J. G. (2013). *Mentalization in the development and treatment of Attachment Trauma*. London, UK: Karnac Books.
- Alper M., & Çolak Z. (2021). Liderin algılanan yasal ve zorlayıcı gücünün örgütsel performansa etkisi: Özel sektör çalışanları üzerine bir çalışma. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(69), 1227-1239.
- Alper M., & Çolak Z. (2021). Covid-19 sürecinde liderin algılanan kişilik ve ödül gücünün örgütsel performansla ilişkisi ve bu ilişkide ılımlatıcı role sahip değişkenler üzerine bir araştırma. Kalay F., & Işık Ö.(Ed.), *Yönetim ve Organizasyon Çalışmaları II* (s: 128-145). Livre de Lyon: Lyon
- Anderson, J. C., & Gerbing D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach, *Psychological Bulletin*, 103: 411–423.
- Babin, B. J., & Boles, J. S. (1996). The effects of perceived coworker involvement and supervisor support on service provider role stress, performance and job satisfaction. *Journal of Retailing*, 72: 57-75.
- Bateman, A. W., & Fonagy, P. (2004). Mentalization-based treatment of BPD. *Journal of Personality Disorders*, 18:36–51.
- Bateman, A. W., & Fonagy, P. (Eds.). (2012). *Handbook of mentalizing in mental health practice*. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Bhanthumnavin, D. (2003). Perceived social support from supervisor and group members' psychological and situational characteristics as predictors of subordinate performance in thai work units, *Human Resource Development Quarterly*, Vol.14 No.1, 79-97.
- Casper, W. J., Harris, C., Taylor-Bianco, A., & Wayne, J. H. (2011). Work–family conflict, perceived supervisor support and organizational, *Journal of Vocational Behavior*, Vo.79 No.3, 640–652.
- Chang, E. (1999). Career Commitment as a Complex Moderator of Organizational Commitment and Turnover Intention, *Human Relations*, 52 (10), 1257-1278.
- Di Stefano, G. D., Piacentino, B., & Ruvolo, G. (2017). Mentalizing in organizations: A psychodynamic model for an understanding of well-being and suffering in the work contexts. *World Futures*, Vol.73 No.4, 216–223.
- Döckel, A., Basson, J. S., & Coetzee, M. (2006). The effect of retention factors on organizational commitment: an investigation of high technology employees, *SA Journal of Human Resource Management*, Vol.4 No.2, 20-28.
- Edwards, J. R., & Lambert, L. S. (2007). Methods for integrating moderation and mediation: a general analytical framework using moderated path analysis. *Psychological methods*, Vo.12 No.1, 1-12.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied psychology*, Vo.71 No.3, 500.

- Ensink, K., Bégin, M., Normandin, L., Godbout, N., & Fonagy, P. (2017). Mentalization and dissociation in the context of trauma: Implications for child psychopathology. *Journal of Trauma and Dissociation*, Vo.18 No.1, 11-30.
- Fonagy, P. (2006). The mentalization-focused approach to social development. In J. G. Allen & P. Fonagy (Eds.), *Handbook of mentalization-based treatment* (pp. 53–99). Chichester: Wiley.
- Fonagy, P., Luyten, P., Moulton-Perkins, A., Lee, Y. W., Warren, F., Howard, S., & Lowyck, B. (2016). Development and validation of a self-report measure of mentalizing: The reflective functioning questionnaire. *PLoS One*, Vol.11 No.7,;1-28.
- Gant, L. M., Nagda, B. A., Brabson, H. V. Jayaratne, S., Chess, W. A., & Singh, A. (1993). Effects of undermining on African American workers' perceptions of coworker and supervisory relationships and psychological well-being. *Social Work*, 38:158-164.
- Gillen, M., Baltz, D., Gassel, M., Kirsch, L., & Vaccaro, D. (2002). Perceived safety, climate, job demands, and coworker support among union and nonunion injured construction workers. *Journal of Safety Research*, 33:33-51
- Giray, M. D., & Şahin, D. N. (2012). Algılanan örgütsel, yönetici ve çalışma arkadaşları desteği ölçekleri: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15 (30): 1-9.
- Güney, S., Akalın, Ç., & İlsev, A. (2007). Duygusal örgütsel bağlılık gelişiminde algılanan örgütsel destek ve örgüt temelli öz-saygı, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25 (2), 189-211.
- Jamshidi, H., Pool, J., & Khoshkorodi, M. P. (2012). Analyzing direct and indirect impacts of emotional intelligence on employees' self-efficacy using the SEM: A case study at the University of Isfahan. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, Vol.2 No.9, 9710–9716.
- Jiang, J. J., & Kline, G. (2000). Supervisor support and career anchor impact on the career satisfaction of the entry-level information systems professional. *Journal of Management Information Systems*, 16: 219-240.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis 7th Edition*. New Jersey: Pearson Education.
- Howieson, J., & Priddis, L. (2011). Building resilience for separating parents through mentalizing and constructive lawyering techniques. *Psychiatry, Psychology and Law*, Vo.18 No.2, 202-211.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (6. b.)*. Ankara: Asil yayın Dağıtım.
- Khalid, S., & Zubair, A. (2014). Emotional intelligence, self-efficacy, and creativity among employees of advertising agencies. *Pakistan Journal of Psychological Research*, Vol. 29 No.2, 203–221.
- Kuvaas, B., & Dysvik, A. (2010). Exploring alternative relationships between Perceived investment in employee development, Perceived Supervisor Support and Employee Outcomes, *Human Resource Management Journal*, Vo.20 No.2, 138–156.

- Liden, R. C., & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of leader-member exchange: An empirical assessment through scale development. *Journal of Management*, 1: 43-72.
- Luxmoore, B., & McEvoy, P. (2017). Mentalization in dementia care: an autoethnographic account of a project worker's experiences. *Working with Older People*. Vol. 21 No. 3:147-156.
- Nunnally J. C., & Bernstein I. H. (1994). *Psychometric Theory* 3rd Edition. New York: McGraw-Hill.
- Oestergaard Hagelquist, J. (2017). *The Mentalization Guidebook*. Karnac.
- Pektezo, C. M. (2020). Zihinselleştirme ve empatinin liderin uyguladığı güç türüne etkisinde makyevellist kişiliğin şartlı değişken rolü. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Salovey, P., & Mayer, J. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, Vo.9 No.3, 185-211.
- Sinokki, M., Hinkka, K., Ahola, K., Koskinen, S., Kivimäki, M., Honkonen, T., Puukka, P., Klaukka, T., Lönnqvist, J., & Virtanen, M. (2009). The association of social support at work and in private life with mental health and antidepressant use: The health 2000 study, *Journal of Affective Disorders*, 115 (2009), 36-45.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E., & Çinko, M. (2010). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi* (1. b.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Viswesvaran, C., & Ones, D. S. (1999). Meta-analyses of fakability estimates: Implications for personality measurement. *Educational and psychological measurement*, Vol.59 No.2, 197-210.
- Vogt, K. S., & Norman, P. (2018). Is mentalization-based therapy effective in treating the symptoms of borderline personality disorder? A systematic review. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, Vol.92 No.4, 441-464.
- Wong, C. S., & Law, K. S. (2002). The effects of leader and follower emotional intelligence on performance and attitude: An exploratory study. *The Leadership Quarterly*, Vol. 13 No.3, 243-274.

BÖLÜM

10

TÜRKİYE'DE SPONSORLUK ARAŞTIRMALARI: SPONSORLUK KONUSUNDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRMESİ

Dr. Öğretim Üyesi İsmailcan DOĞAN

*Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
E-posta: ismailcandogan@erciyes.edu.tr*

 0000-0001-9855-5159

ATIF: Doğan, İ. (2021). Türkiye'de Sponsorluk Araştırmaları: Sponsorluk Konusunda Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının Değerlendirmesi. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 200-222). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 10 -

TÜRKİYE'DE SPONSORLUK ARAŞTIRMALARI: SPONSORLUK KONUSUNDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRMESİ

İsmailcan DOĞAN

*Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ismailcandogan@erciyes.edu.tr*

 0000-0001-9855-5159

GİRİŞ

Sponsorluk konusu, özellikle son yıllarda önemini arttıran bir konudur. Dünya çapında sponsorluk harcamaları her geçen yıl artmakta, örgütler her geçen gün bütçelerinden sponsorluk harcamalarına daha fazla pay ayırmaktadırlar zira sponsorluk ile destekleme yapan örgütlerin, hedef kitlenin gözünde olumlu bulunduğu düşünülmektedir. Bu düşünce, yapılan araştırmalarla da kanıtlanmıştır. Özellikle son yıllarda akademik çevrelerin de dikkatini çekmiş olan sponsorluğun, farklı perspektiflerden araştırılması kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda sponsorluk konusu son yıllarda dikkat çeken bir çalışma alanı olarak öne çıkmaktadır.

Dünyada sponsorluk ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde araştırmaların çoğunun Batı kökenli olduğunu görmek mümkündür. Asya, Afrika, Orta Doğu, Güney Amerika, Doğu Avrupa ve gelişmekte olan ülkeler literatürde daha sınırlı bir şekilde temsil edilmektedir (Walliser, 2003). Yabancı literatür incelendiğinde ise sponsorluk konusunda yapılan araştırmaların farklı bağlamlarda ele alındığı görülmektedir. Kimi araştırmalar sponsorluk ve halkla ilişkiler bağlamında ele alınırken kimi araştırmalar ise pazarlama karması içerisinde sponsorluğun önemi üzerine odaklanmıştır. Bu noktada bu çalışma ile, sponsorlukla ilgili olarak yerli literatürdeki durumun ne olduğunun anlaşılması ve bu alandaki boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Buradan hareketle çalışmada ilk olarak, kavram olarak sponsorluk konusu açıklanmaya çalışılmış ve konuyla ilgili yapılan araştırmalara değinilmiştir. Daha sonra ise sponsorluk konusunda, Türkiye'de 1992-2019 yıllarında hazırlanmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerine yönelik bir araştırmaya yer verilmiştir. Çalışmada

tezler; hazırlandıkları üniversite, konuları, yayın yılları, veri toplama yöntemleri, hazırlanan ana bilim dalları gibi farklı kriterlerle analiz edilmiş, ortaya çıkan sonuçlar yorumlanmıştır. Araştırma, ülkemizde sponsorluk konusunda hazırlanmış ilk tezin tarihi olan 1992 yılından 2019 yılına kadar olan bütün yüksek lisans ve doktora tezlerini kapsamı bakımından önemlidir. Ayrıca araştırma sponsorluk alanındaki çalışmaların hangi konuda yoğunlaştığını ve çalışmalarda hangi yöntemlerin kullanıldığını ortaya çıkaracak, konuyla ilgili ileride çalışma yapacak olan araştırmacılara da bir yol gösterici olacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Sponsorluk olgusu ile ilgili literatürde farklı açıklamalar mevcut olmasına rağmen Milletlerarası Ticaret Odası tarafından açıklanmış tanımı genel olarak kabul görmüştür. Buna göre sponsorluk, sponsor ile sponsor olunan taraf arasında karşılıklı fayda için yapılan bir anlaşmadır. Bu anlaşma çerçevesinde sponsor olan taraf; imaj, tanıtım ve marka/ürün ile sponsorluk özelliği arasında bağ kurarken, karşı taraf ise finansal olarak ya da farklı biçimde destek alır (ICC, 2011: 22). Bu tanımdan hareketle sponsorluk tanımlamalarında önemli anahtar kelimeler şunlardır (Collet ve Fengton, 2011: 2-3):

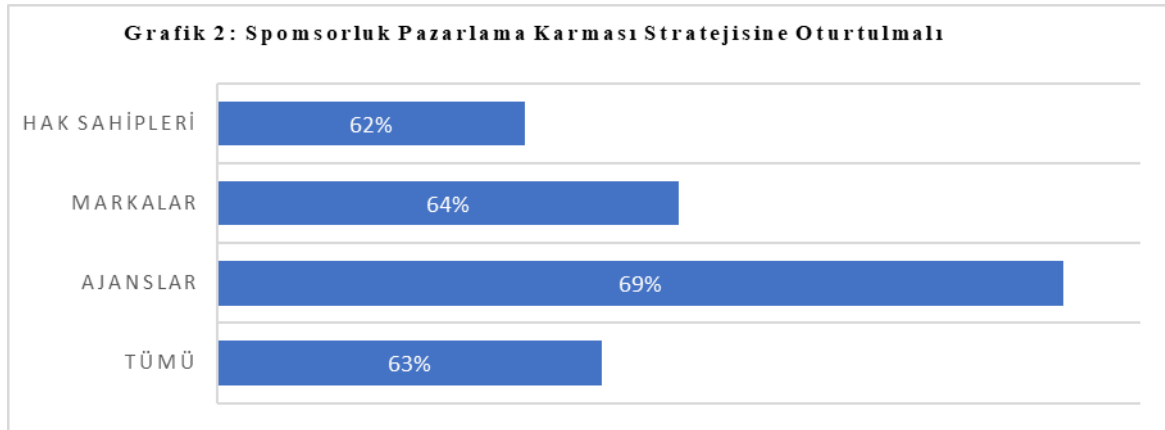
- *Ticaret:* Büyük küçük yapılan bütün sponsorluk anlaşmaları sonucunda sponsorlar ticari bir çıktı almayı hedefler.
- *Karşılıklı Fayda:* Sponsorlukta sponsor olan taraf ile destekleme yapılacak olan taraf arasında bir kazan-kazan ilişkisi mevcuttur.
- *Sözleşme:* Sponsorlukta sponsor olan taraf ile sponsor olunan taraf arasında mutlaka bir sözleşme imzalanır. Söz konusu sözleşme hukukun temellerine uygun bir biçimde yazılır ve her iki taraf da sözleşmeyi kabul eder.

Sponsorluk, bir etkinliği baştan sona desteklemeyi taahhüt etmek olarak da ele alınabilir. Burada yapılacak etkinlikler veya sponsor olunacak taraflar elbette farklılaşabilir ancak bütün sponsorluklarda söz konusu taahhüt ve karşılıklı bağlılık vardır (Englund ve Bucero, 2006: 8). Günümüzde sponsorluktan birçok işletme

faydalanmasına rağmen özellikle alkol, sigara ve sağlık sektöründe faaliyet yürüten kurumlar için sponsorluk uygulamaları bulunmaz bir halkla ilişkiler aracı olarak değerlendirilmektedir (Sachs, 2001: 216).

İşletmelerin sponsorluk çalışmalarına olan ilgileri incelendiğinde özellikle son yıllarda işletmelerin sponsorluk uygulamalarına yönlendiğini görmekteyiz. Bu bağlamda sponsorluk çalışmalarının işletmelerce daha fazla tercih edilmesinin altında yatan sebepleri; pazarlama sektöründeki ekonomik büyüme ve zenginleşmeler, toplumsal yapıdaki değişiklikler ve kitle iletişimindeki teknolojideki gelişmeler olarak üç temel noktada açıklayabiliriz (Collet ve Fengton, 2011: 5-6). Bu gelişmeler neticesinde sponsorluk çalışmalarının işletmeler tarafından tercih edilmesinin artmasıyla beraber konuyla alakalı yapılan araştırma sayısı da bu gelişmelere paralel olarak artmıştır. Literatürde sponsorluk konusunda gerek akademik çevrelerce gerekse de araştırma kuruluşlarınca birçok araştırma yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Sponsorluğun örgütlere katkısını veya sponsorluğun mevcut durumunu açıklamaya çalışan bu araştırmalar hem yerli literatürde hem de yabancı literatürde kendisini göstermektedir. Yapılan araştırmaları kurumsal ve akademik araştırmalar olmak üzere iki kategoride ele alabiliriz. Dünyadaki araştırma kurumlarının sponsorluk araştırmalarına baktığımızda birçok kamuoyu araştırma şirketinin sponsorluk ile ilgili araştırmalar yaptığını görmekteyiz ancak bazı araştırma ve danışmanlık şirketleri, özel olarak sadece sponsorluk alanında araştırmalarını yürütmektedir. Örneğin 40 yıldan fazla süredir sponsorluk araştırmaları yapan özel bir kuruluş olan The International Events Group (IEG) her sene yaptığı araştırmaların raporlarını yayımlamaktadır. IEG sponsorluk uygulamalarının etkisini ya da yapılan harcamaları sektörlere göre de araştırmaktadır. Misal vermek gerekirse IEG'nin 2018 yılında yayımladığı rapora göre; global sponsorluk harcamaları her geçen yıl artış göstermeye devam etmektedir. Araştırma sonuçlarına göre 2014 yılında dünya genelinde 55,3 milyar \$ olan harcamaların, 2018 yılında 65,8 milyar \$ seviyesine geldiği görülmektedir (IEG, 2018).

Bir başka araştırma ve danışma şirketi olan IFM Sports Marketing Surveys spor alanına odaklanan ve sponsorluk konusunda da araştırmalar yapan bir araştırma kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tıpkı IEG gibi global kapsamlı araştırmalar yapan IFM Sports Marketing Surveys'in örneğin, 27 ülkeden 392 ajans, marka ve hak sahipleri üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, ajansların %69'u, markaların %64'ü ve hak sahiplerinin ise %62'si sponsorluğun pazarlama karması stratejisine oturtulması gerektiğini ifade etmişlerdir (IFM, 2012: 9). Bu araştırma şirketlerinden başka Sponsorship Research International (SRI) da sponsorluk konusunda uzun yıllardır araştırma, analiz ve ölçümler yapmaktadır (www.teamsri.com). Ayrıca Nielsen Media Research , Performance Research , Repucom gibi araştırma şirketleri sponsorluğun önem kazanmasıyla beraber özel sektörde araştırma hizmeti veren diğer kuruluşlara örnek gösterilebilir.

Kaynak: IFM Sports Marketing Surveys 2012.

Sponsorluk araştırmaları yapan diğer kesim ise akademik çevrelerdir. Araştırma kurumları daha çok pazara yönelik araştırmalar yaparken akademik çevreler sponsorluğu birçok perspektiften ele almaktadır. Bu bağlamda akademik çevrelerde sponsorlukla bağlantılı olarak araştırılan konulara ve araştırma alanlarına değinmekte fayda vardır. Yabancı literatür incelendiğinde sponsorluk araştırmalarında odaklanılan alanlar şu şekildedir: Sponsorluk ile ilgili literatürde en fazla araştırma yapılan alanların başında pazarlama gelmektedir. Bu alanda sponsorluk çalışmaları; sponsorluk ve marka kalitesi üzerindeki rolü (Pope ve Brown, 2009), sponsorluğun tüketici davranışlarına etkisi (Ruth ve Simonin 2006; Colbert ve Parmentier, 2005;

Dwane, 2002) ve pazarlama arasındaki ilişki (Nickell vd., 2011; Ali vd., 2006; Ashill vd., 2001; Lee, vd., 2019; Söderman ve Dolles, 2015) gibi bağlamlarda araştırmalar yürütülmektedir. Sponsorluğun araştırma konusu yapıldığı bir diğer akademik alan halkla ilişkilerdir. Halkla ilişkiler alanında yapılan sponsorluk araştırmaları incelendiğinde genelde sponsorluğun imaj oluşturmadaki rolü (Uhrich ve Flöter, 2014; Plewa vd., 2015; Kwon ve Shin, 2019; Ko vd. 2008; Musante vd., 1999; Woisetschläger ve Michaelis, 2012; Gladden ve Wolfe, 2001; Tribou, 2011; Bibby, 2009) üzerinde durulmaktadır. Sponsorluğun araştırmalara konu olduğu, öne çıkan alanlardan bir diğeri ise spordur. Literatürde spor alanında yapılan araştırmalar genelde spor sponsorluğu bağlamında yürütülmektedir (Abril vd., 2018; Morgan, 2019; Navarro, 2019; Brătianu, 2019; Kunkel vd., 2020; Walraven vd., 2016; Blake vd., 2019; Dietl vd., 2017; Lee ve Ross, 2012; Kelly vd., 2015; Zinger ve O'Reilly, 2010).

Sponsorluk konusunda yapılan araştırmalarda öne çıkan akademik dergilere de değinmekte yarar vardır. *European Journal of Marketing*, *Psychology and Marketing*, *Recherche et Applications en Marketing*, *Revue Française du Marketing*, *Marketing – Zeitschrift für Forschung und Praxis* gibi akademik dergiler bu anlamda sponsorluk araştırmalarının yayımlandığı önemli dergiler olarak ele alınabilir (Walliser, 2003).

1.1. Dünyada Sponsorluk Araştırmalarının Perspektifleri

Cornwell ve Maignan (1998) tarafından yapılan sponsorluk araştırmalarının araştırma perspektifi sınıflandırması beş temel konu üzerine odaklanmıştır. Bir başka ifadeyle, sponsorluk araştırmalarının evrimi şu beş konu üzerinden olmuştur:

- 1- Sponsorluğun doğası.
- 2- Sponsorluğun yönetsel perspektifi.
- 3- Sponsorluk etkisinin ölçümü.
- 4- Sponsorluk uygulamalarının stratejik kullanımı.
- 5- Sponsorlukta yasal ve etik hususlar.

Sponsorluğun Doğası: Sponsorluğun doğası bağlamında hazırlanan çalışmalar incelendiğinde 1980'ler ve 1990'ların başında bu konuda yapılan çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir (Walliser, 2003: 8). Bu dönemde yapılan çalışmalarda sponsorluk için farklı tanımlamalar önerilmiş, sponsorluğun özellikleri üzerinde durulmuştur. Bununla beraber sponsorluğun gelişim süreçleri farklı bölgelerin perspektifinden açıklanmaya çalışılmıştır (Cornwell ve Maignan,1998: 2).

Sponsorluğun Yönetimsel Perspektifi: Sponsorluğun yönetimsel perspektifinden ele alınan çalışmalarda ise daha çok sponsorlukla ilgili kurumsal motivasyon ve kurumsal hedefler bağlamında araştırmalar yapılmıştır. İşletmeler için sponsorluğun yönetimsel süreci, hedeflerin belirlenmesi, medya hedefleri bağlamında araştırmalar yapılmıştır (Cornwell ve Maignan,1998: 2).

Sponsorluğun Etkisinin Ölçümü: Sponsorluğun etkisinin ölçümü üzerine yapılan çalışmalar, sponsorluk olgusu içerisinde araştırmacılar tarafından en fazla incelenen konu olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar genellikle zaman ve izleme teknikleri kullanılarak yapılmaktadır (Walliser, 2003: 13).

Sponsorluk Uygulamalarının Stratejik Kullanımı: İşletmelerin sponsorluk konusunda uygulayabilecekleri stratejiler ve karşı stratejiler belirlenmeye çalışılmıştır (Cornwell ve Maignan,1998: 2). Sponsorluk faaliyetlerinin stratejik analizi Campos ve arkadaşları tarafından 1994 yılında yapılmıştır. Campos ve arkadaşları bu anlamda işletmelerin kendilerini rakiplerinden ayırt etmelerini sağlayacak sponsorluk projeleri önermişlerdir (Walliser, 2003: 16).

Sponsorlukta Yasal ve Etik Hususlar: Sponsorluk konusunda yapılan yasal kısıtlamalar ve vergi etkileri bağlamında yapılan çalışmalar da mevcuttur. Öte yandan sağlık konusunda yapılan kısıtlamalar ve sponsorluk aracılığı ile yapılabilecekler göz önünde bulundurularak araştırmalar yapılmıştır (Cornwell ve Maignan,1998: 2). Bununla beraber Walliser (2003) sponsorluk araştırmalarının evrimi içerisinde yazarlar ve bilim adamları tarafından yukarıda ele alınan perspektiflerden “sponsorlukta yasal ve etik hususlar” ile ilgili araştırmaların sayısının diğer dört maddeye göre daha düşük seviyede kaldığını belirtmiştir.

Görüldüğü gibi yabancı literatürde ve özel sektörde sponsorluk konusu birçok yazar ve özel kurum tarafından farklı perspektiflerden ele alınmaktadır. Sürekli çalışmalar yapılan bir alan hâline gelen sponsorluk konusunda yürütülen söz konusu araştırmaların, yerli literatürdeki durumu ise ele alınması gereken kayda değer bir konudur. Ülkemizde sponsorluk konusunda yapılan araştırmalar; tez olarak hazırlanan çalışmalar ve akademik dergilerde yapılan yayınlar olarak iki perspektiften ele alınabilir. Akademik dergilerde yapılan yayınlar incelendiğinde; bir dergi yönetim sistemi olan DergiPark'ta yapılan tarama sonucunda, başlık içerisinde ve anahtar kelimelerde "sponsorluk" kavramının yer aldığı araştırma sayısı 25 iken (dergipark.org.tr), bir dizinleme sistemi olan TRDizin'de ise "sponsorluk" kelimesi ile yapılan tarama sonucunda 20 makaleye ulaşılabilmektedir (trdizin.gov.tr).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma betimsel araştırma modeli deseninde nicel bir çalışmadır. Araştırmanın temel amacı Türkiye'de sponsorluk alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezlerle ilgili literatüre istatistiksel bir çerçeve ile katkı sunmaktır. Sunulan bu katkı ile özellikle sponsorluk konusunda ileride yapılacak olan çalışmalara; sponsorluğun hangi konular bağlamında ele alınabileceği ve hangi veri toplama yöntemlerinin kullanılabileceği gibi konularda bir rehber olması araştırmanın bir başka amacıdır. Bu kapsamda araştırma aşağıdaki sorulara yanıt aramaktadır:

- Türkiye'de sponsorluk alanında hazırlanmış olan kaç adet tez vardır?
- Sponsorluk konusunda hazırlanmış olan tezlerin özgün yayın dilleri nelerdir?
- Sponsorluk konusunda hazırlanmış olan tezlerde kullanılan veri toplama tekniği dağılımı nasıldır?
- Sponsorluk konusunda hazırlanmış olan tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
- Sponsorluk konusunda hazırlanmış olan tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
- Sponsorluk konusunda hazırlanmış olan tezlerin konusuna göre dağılımı nasıldır?

- Sponsorluk konusunda hazırlanmış olan tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Sponsorluk konusunda hazırlanmış olan tezlerin nicel, nitel veya karma yöntem kullanımı dağılımı nasıldır?

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak bibliyometri tekniğinden faydalanılmıştır. Bibliyometri; kitap, makale, süreli yayın vb. belgelerin toplanması ve istatistiksel olarak yorumlanmasıdır. Kitapların, dergilerin, makalelerin evrensel ve yerel olarak kullanımlarını ortaya koyarak, tarihsel olarak kullanım durumlarını belirlemek amaçlanır (Raisig, 1962: 450). Bu bağlamda, bu çalışmada Türkiye’de 1992 ila 2019 yılları arasında hazırlanmış olan sponsorluk konulu yüksek lisans ve doktora tezleri çeşitli kategorilere ayrılarak incelenmiştir. Bu kategoriler; hazırlanan tezlerin yayın yılları, özgün dilleri, kullanılan yöntemleri, konuları, veri toplama teknikleri, yayımlandıkları üniversiteler ve ana bilim dalları olmak üzere yedi ayrı temaya ayrılmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışma kapsamında yapılan inceleme sonucunda sponsorluğu konu alan ilk tez çalışmasının 1992 yılında hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın evreni 1992-2019 yıllarında Türkiye’de sponsorluk konusunda hazırlanmış olan lisansüstü tezlerdir. Çalışmada araştırma evreninin tümüne ulaşılmaya çalışıldığı için örneklem yöntemleri kullanılmamıştır. İncelenen tezlere Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi (TEZMER) web sitesi aracılığı ile ulaşılmıştır. Konuyla ilgili tezlere ulaşabilmek için “sponsorluk” ve “sponsor” anahtar kelimeleri ile tarama yapılmıştır. İnceleme neticesinde toplamda 147 adet teze rastlanmış ve bunlardan ulaşılabilen 140 adet tez incelemeye tabi tutulmuştur. Tezlerden elde edilen veriler; tezin yayın yılı, dili, hazırlanılırken kullanılan yöntemi, konusu, veri toplama tekniği, yayımlandığı üniversite ve ana bilim dalı kategorilerinde IBM SPSS 22 istatistik paket programına girilmiş ve ortaya çıkan sonuçlar frekans ve çapraz tablo şeklinde analizlere tabi tutulmuştur.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde Türkiye’de sponsorluk konusunda hazırlanmış olan 140 adet lisansüstü tezin bibliyometrik analizi sonuçları tablo hâline getirilerek sunulmuştur.

Tablo 1: Tezin Türü

	Sayı	Yüzde
Yüksek lisans	116	%82,9
Doktora	24	%17,1
Toplam	140	%100

YÖK Ulusal Tez Merkezi’nden (2020) elde edilen verilere göre, 1992 yılından 2019 yılına kadar olan süreçte, sponsorluk konusunda yapılan araştırmalarının %82,9’u yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Sponsorluk alanında hazırlanan doktora tezlerinin oranı ise %17,1 olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte yüksek lisans tezi olarak hazırlanan araştırmaların sayısı 116 iken doktora tezlerinin sayısı ise 24’tür.

Tablo 2: Tezlerin Hazırlandığı Dil

	Sayı	Yüzde
Türkçe	129	%92,1
İngilizce	11	%7,9
Toplam	140	%100

Hazırlanan tezlerin özgün dillerine göre dağılımları incelendiğinde ise 129 adet tezin Türkçe, 11 tezin ise İngilizce olarak hazırlanmış olduğu görülmektedir. İngilizce hazırlanan tezlerin hazırlandığı üniversiteler incelendiğinde; 3 tez ile Yeditepe Üniversitesi İngilizce dilinde hazırlanan en fazla tezin bulunduğu üniversitedir. Diğer taraftan İstanbul Bilgi Üniversitesinde 2 tez, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve İzmir Ekonomi Üniversitesinde ise İngilizce dilinde hazırlanmış birer adet tez bulunmaktadır.

Tablo 3: Araştırma Yaklaşımı

	Sayı	Yüzde
Nicel	70	%50
Nitel	63	%45
Karma	6	%4,3
Toplam	139	%99,3
Ulaşılamayan veri	1	%0,7
Toplam	140	%100

Tezlerin hangi yaklaşımla hazırlandığına ilişkin analiz sonuçları tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde tezlerin %50'si (70 tez) nicel yaklaşımla hazırlanmıştır. Nitel yaklaşım kullanılan tezlerin oranı ise %45 (63 tez) olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber karma hazırlanan tezlerin oranı ise %4,3'tür (6 tez). 1 teze ise ulaşılammıştır. Araştırma sonuçları nicel ve nitel yaklaşımların kullanım dağılımlarının hemen hemen aynı oranda olduğunu göstermektedir. Öte yandan nicel yaklaşımla hazırlanan tezlerin %78,6'sı yüksek lisans tezi iken %21,4'ü ise doktora tezidir. Bu oran nitel yaklaşım kullanılan tezlerde ise %87,3 yüksek lisans tezi, %12,7 doktora tezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Karma yaklaşımın %83,3'ü yüksek lisans tezi iken %16,7'si doktora tezidir.

Tablo 4: Veri Toplama Yöntemi

		Sayı	Yüzde
Geçerli	Anket	76	%54,3
	Literatür taraması	21	%15,0
	Nitel içerik analizi	3	%2,1
	Örnek olay çözümlemesi	15	%10,7
	Model oluşturma	1	%0,7
	Karma	6	%4,3
	Görüşme	17	%12,1
	Toplam	138	%98,6
	Ulaşılamayan veri	2	%1,4
Toplam		140	%100

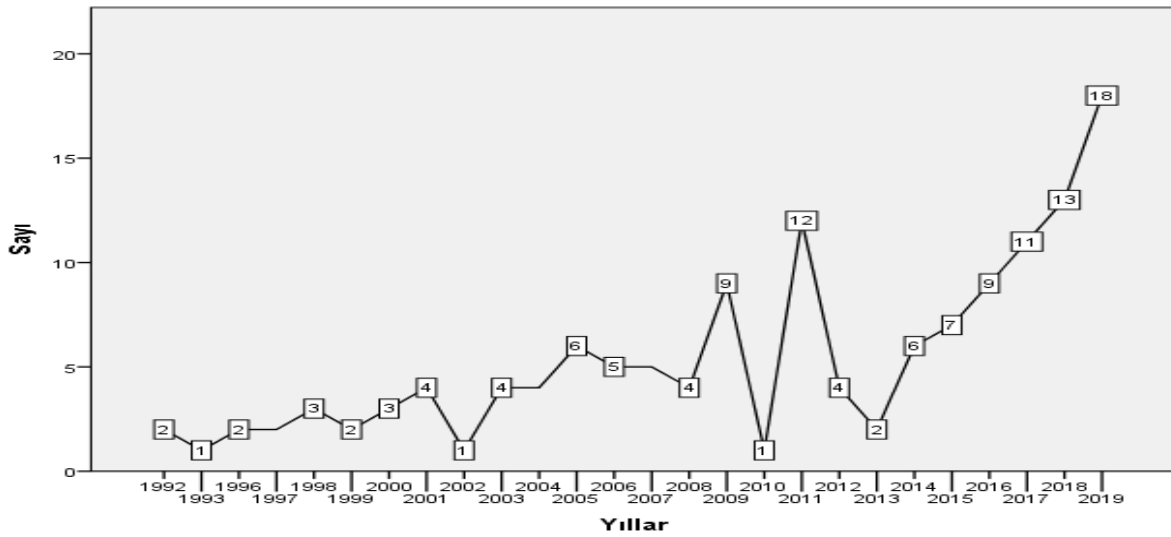
Sponsorluk konusunda hazırlanan tezlerin veri toplama yöntemleri tablo 4'te görülmektedir. Ortaya çıkan sonuçlar incelendiğinde birçok yöntemin kullanıldığı görülmekle beraber, araştırmalarda en fazla kullanılan veri toplama yönteminin %54,3 ile anket yöntemi olduğu da görülmektedir. İkinci sırada ise %15 ile literatür tarama yöntemi gelmektedir. Diğer yöntemler incelendiğinde %12,1 görüşme tekniği, %10,7 örnek olay çözümlemesi, %4,3 karma yöntem, %2,1 içerik analizi, %0,7 ise model oluşturma yöntemi kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 5: Konuların Yıllara Göre Konu Dağılımı

	Yıllar					
	1990-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2019
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı
	-	1	-	-	-	-
Bankacılık	-	1	-	-	1	-
Ekonomi	-	-	-	-	1	-
Endüstri	-	-	-	1	-	-
Gazetecilik	-	1	-	-	-	-
Halkla İlişkiler	1	1	2	7	4	12
Hukuk	-	-	-	-	1	1
İletişim	-	-	-	1	1	2
İletişim Bilimleri	-	-	-	1	-	-
İşletme	-	2	1	5	7	16
Kültür Sanat	-	-	1	-	-	-
Maliye	-	-	-	1	-	-
Marka Yönetimi	-	-	1	-	-	-
Pazarlama	-	-	2	1	-	-
Radyo Televizyon	-	-	1	-	-	-
Reklamcılık	-	1	-	1	-	5
Sahne ve Görüntü Sanatları	-	-	-	-	1	-
Sanat	-	1	2	1	-	-
Sigortacılık	-	-	-	-	1	-
Sivil Havacılık	-	-	-	-	-	1
Sosyoloji	-	-	-	-	-	1
Sponsorluk	-	1	-	-	-	-
Spor	-	3	7	4	13	13
Tanıtım	2	-	1	-	-	-
Turizm	-	-	-	1	1	-
Uluslararası İlişkiler	-	-	1	-	-	-
Toplam	3	12	19	24	31	51

Sponsorluk alanında yazılan tezlerin konuları ile yıllar arasındaki dağılımlar tablo 5’te görülmektedir. Tablo 5 incelendiğinde halkla ilişkiler, spor ve işletme konularında yazılmış olan tez sayısında yıllara göre genel olarak bir artış gözlemlenmektedir. Halkla ilişkiler konusunda yazılmış tez sayısının fazla olması, sponsorluğun iletişim yönüne, işletme alanındaki tez sayısının fazla olması sponsorluğun pazarlama yönüne, spor alanındaki tez sayısının fazla olması ise spor sponsorluğu ve beden eğitimi alanlarındaki ilişkiden kaynaklandığı söylenebilir.

Grafik 3: Tezlerin Hazırlandığı Yıllar

Sponsorluk ile ilgili yayımlanmış tezlerin yıllara göre dağılımları grafik 3’te ayrıntılı bir biçimde görülmektedir. 2010 yılına kadar konuyla ilgili yazılan tezler yıllara göre dalgalı bir şekilde yayımlanmıştır. Tablo incelendiğinde 2011 yılında hazırlanan tezlerde ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Daha sonra 2013 yılına kadar yayımlanan tez sayısında düşüş olsa da 2013 yılından sonra tez sayısında düzenli bir artış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 2002 ve 2010 yıllarında sponsorlukla ilgili sadece birer adet tez hazırlanmıştır. En fazla tezin ise 2019 yılında hazırlandığı görülmektedir. 2019 yılında hazırlanan toplam tez sayısı 18’dir.

Tablo 6: Tezlerin Hazırlandığı Ana Bilim Dalı

	Sayı	Yüzde
Bankacılık ve Finans Ana Bilim Dalı	1	,7
Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı	18	12,8
Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı	1	,7
Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalı	1	,7
Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalı	34	24,3
Hukuk Ana Bilim Dalı	3	2,1
İktisat Ana Bilim Dalı	1	,7
İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı	8	5,7
İşletme Ana Bilim Dalı	38	27,1
Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı	1	,7
Kültür Yönetimi Ana Bilim Dalı	1	,7
Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı	1	,7
Maliye Ana Bilim Dalı	1	,7
Medya Çalışmaları Ana Bilim Dalı	1	,7
Pazarlama Ana Bilim Dalı	4	2,8
Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı	1	,7
Reklamcılık ve Marka İletişimi Yönetimi Ana Bilim Dalı	1	,7
Reklamcılık ve Tanıtım Ana Bilim Dalı	1	,7
Sanat ve Tasarım Ana Bilim Dalı	1	,7
Spor Bilimleri Ana Bilim Dalı	14	9,9
Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı	3	2,1
Ulaşılamayan Veri	5	3,6
Toplam	140	100,0

Sponsorluk farklı ana bilim dallarında çalışılan bir konudur. Ülkemizde yayımlanmış tezler incelendiği zaman sponsorluk konusunun en fazla çalışıldığı ana bilim dalının İşletme Ana Bilim Dalı (%27,1) olduğu görülmektedir. Toplanan verilere göre Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalı da sponsorluk konusunun önemli oranda çalışıldığı bir diğer ana bilim dalıdır (%24,3). Diğer taraftan Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı ile Spor Bilimleri Ana Bilim Dallarını da sponsorluk konusunun çalışıldığı alanların başında gelmektedir zira bu iki ana bilim dalında toplam hazırlanan tez %22,7 oranındadır.

Tablo 7: Tezlerin Hazırlandığı Yılların Üniversitelere Göre Dağılımı

Tezlerin Hazırlandığı Üniversiteler	Yıllar						Toplam
	1990- 1995	1996- 2000	2001- 2005	2006- 2010	2011- 2015	2016- 2019	
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	-	-	-	1	1	1	3
Adnan Menderes Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
Akdeniz Üniversitesi	-	-	1	-	1	-	2
Anadolu Üniversitesi	-	1	2	-	1	2	6
Ankara Üniversitesi	-	1	2	-	-	1	4
Avrasya Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
Bahçeşehir Üniversitesi	-	-	-	-	4	4	8
Balıkesir Üniversitesi	-	-	-	-	1	-	1
Beykent Üniversitesi	-	-	-	-	-	3	3
Celal Bayar Üniversitesi	-	-	-	2	-	-	2
Cumhuriyet Üniversitesi	-	-	-	-	1	-	1
Çankırı Karatekin Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
Dumlupınar Üniversitesi	-	-	-	-	1	1	2
Ege Üniversitesi	-	1	1	-	-	1	3
Erciyes Üniversitesi	-	-	-	-	-	2	2
Galatasaray Üniversitesi	-	-	-	-	1	-	1
Gazi Üniversitesi	2	-	3	4	-	3	12
Hacettepe Üniversitesi	1	-	-	-	-	-	1
Haliç Üniversitesi	-	-	-	-	1	-	1

Hasan Kalyoncu Üniversitesi	-	-	-	-	1	-	1
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
İstanbul Aydın Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
İstanbul Bilgi Üniversitesi	-	-	-	-	1	1	2
İstanbul Gelişim Üniversitesi	-	-	-	-	1	-	1
İstanbul Üniversitesi	-	-	2	-	1	2	5
İstanbul Teknik Üniversitesi	-	-	-	1	-	-	1
İstanbul Ticaret Üniversitesi	-	-	-	-	1	-	1
İzmir Ekonomi Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
Karadeniz Teknik Üniversitesi	-	-	1	-	-	-	1
Kocaeli Üniversitesi	-	-	-	-	1	-	1
Maltepe Üniversitesi	-	-	-	-	1	3	4
Marmara Üniversitesi	-	8	3	10	8	5	34
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
Niğde Üniversitesi	-	-	1	-	-	-	1
Nişantaşı Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	-	1	-	-	-	-	1
Pamukkale Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1

Sakarya Üniversitesi	-	-	-	-	-	2	2
Sakarya Uygulamalı Bilimler	-	-	-	-	-	1	1
Selçuk Üniversitesi	-	-	-	4	3	4	11
Süleyman Demirel Üniversitesi	-	-	-	-	1	2	3
Toros Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
Yaşar Üniversitesi	-	-	-	-	-	1	1
Yeditepe Üniversitesi	-	-	1	1	-	1	3
Yıldız Teknik Üniversitesi	-	-	2	1	-	-	3
Toplam	3	12	19	24	31	51	

Sponsorluk konusunda hazırlanmış olan tezlerin hazırlandığı yıllar ve üniversitelere göre dağılımları tablo 7’de görülmektedir. Buna göre yayımlanan tezlerin çoğunluğunun devlet üniversitelerinde hazırlandığı gözlemlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre sponsorluk konusunda yapılmış olan tezlerde Marmara Üniversitesi başı çekmektedir. Marmara Üniversitesinde farklı yıllarda konuyla ilgili 34 adet tezin hazırlandığı görülmektedir. Marmara Üniversitesini 12 teze Gazi Üniversitesi, 11 teze Selçuk Üniversitesi takip etmektedir. 8 adet tez hazırlanan Bahçeşehir Üniversitesi, konuyla ilgili en fazla tez hazırlanan özel üniversite konumundadır.

Tablo 8: Tezlerin Hazırlandığı Ana Bilim Dalına Göre Kullanılan Araştırma Yaklaşımı

Ana Bilim Dalı	Araştırma Yaklaşımı			Toplam
	Nicel	Nitel	Karma	
Bankacılık ve Finans Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı	8	8	-	16
Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Ana Bilim Dalı	1	-	-	1
Beden Eğitimi ve Spor Öğretimi Ana Bilim Dalı	1	-	-	1
Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Gazetecilik ve Hit Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	1	-	-	1
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı	15	18	-	33
Hukuk	-	1	-	1
İktisat Ana Bilim Dalı	1	-	-	1
İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı	2	2	2	6
İletişim Sanatları	-	1	-	1
İletişim ve Tasarım Ana Bilim Dalı	1	-	-	1
İşletme Ana Bilim Dalı	25	8	1	34
İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı	2	1	-	3
Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Kültür Yönetimi Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı	1	-	-	1
Maliye Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Medya Çalışmaları Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Özel Hukuk Ana Bilim Dalı	-	2	-	2
Pazarlama İletişimi Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Pazarlama İletişimi ve Halkla İlişkiler Bilim Dalı	1	-	-	1
Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Reklamcılık ve Marka İletişimi Yönetimi Ana Bilim Dalı	1	-	-	1
Reklamcılık ve Tanıtım Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Sanat ve Tasarım Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Spor Bilimleri Ana Bilim Dalı	-	-	1	1
Spor Yöneticiliği Ana Bilim Dalı	6	3	-	9
Spor Yönetim Bilimleri Ana Bilim Dalı	1	2	-	3
Spor Yönetimi ve Rekreasyon Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı	-	1	-	1
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı	-	-	2	2

Üretim Yönetimi ve Pazarlama Ana Bilim Dalı	2	-	-	2
Ana Bilim Dalı Verisine Ulaşılamayan	1	4	-	5
Toplam	70	63	6	139

Araştırma sonuçlarına göre tezlerin hazırlandığı ana bilim dalları ile yayımlanan tezlerde kullanılan yöntem arasındaki ilişki tablo 8’de görülmektedir. Tablo 8’de ortaya çıkan sonuçlar yorumlandığı zaman en fazla tez hazırlanan ana bilim dalı olan işletme ana bilim dalında hazırlanmış olan 34 tezin 25’inin nicel, 8’inin nitel olarak hazırlandığı görülmektedir. 1 tez ise karma yaklaşım kullanılarak hazırlanmıştır. Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalında hazırlanan, 33 tezin 15’i nicel 18’i ise nitel olarak hazırlanmıştır. Diğer taraftan Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalında yayımlanan 16 tezin 8’i nicel, 8’i ise nitel yaklaşım kullanılarak hazırlanmıştır. En fazla tez hazırlanan bu üç ana bilim dalında İşletme Ana Bilim Dalının tezlerinin çoğunluğunun nicel yöntemle hazırlandığı görülürken diğer iki ana bilim dalında ise daha dengeli bir sonuç ortaya çıkmıştır. Tablo 8’in geneli incelendiğinde nicel yöntemin nitel yöntemle göre daha fazla kullanıldığını görmekteyiz. Karma yöntem ise araştırmacılar tarafından çok fazla tercih edilmemiştir. Bununla beraber 5 adet tezin ana bilim dalı verilerine ulaşılammıştır.

Tablo 9: Tezlerin hazırlandığı konuların perspektifi

	Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde
Sponsorluğun Doğası	16	11,4	11,4
Sponsorluğun Yönetimsel Perspektifi	24	17,1	17,1
Sponsorluğun Etkisi	52	37,1	37,1
Sponsorluğun Stratejik Kullanım	40	28,6	28,6
Sponsorlukta Yasal ve Etik Hususlar	8	5,7	5,7
Toplam	140	100,0	100,0

Hazırlanan tez konularının sponsorluğun hangi perspektifinden baktığı ile ilgili yapılan analiz sonucunda ortaya çıkan sonuçlar tablo 9’da gösterilmektedir. Buna göre ülkemizde konuyla ilgili 1992 yılında ilk tezin hazırlanmasından 2019 yılının sonuna kadar hazırlanan tez çalışmalarının %37,1’i sponsorluk konusuna sponsorluğun etkisinin ölçülmesi perspektifinden yaklaşmıştır. Diğer taraftan %28,6’sı

sponsorluğun stratejik olarak kullanımı, %17,1'i sponsorluğun yönetsel perspektifi, %11,4'ü sponsorluğun doğası ve %5,7'si ise sponsorlukta yasal ve etik hususlar perspektifinden ele alınmışlardır. Bu sonuçlara göre dünyadaki sponsorluk çalışmaları ile ülkemizdeki sponsorluk çalışmalarında konuya yaklaşım perspektiflerinin benzerlik gösterdiği söylenebilir.

SONUÇ

Türkiye'de sponsorluk araştırmalarının, lisansüstü tezler örneğinde bibliyometrik analizle değerlendirildiği bu çalışmada söz konusu tezlerin türleri, hazırlandıkları diller, araştırma yaklaşımları, veri toplama yöntemleri, hazırlandıkları yıl, hazırlandıkları üniversite ve ana bilim dalı ve konunun perspektifi açılarından incelenmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir:

Araştırma sonuçlarına göre sponsorluk araştırmalarında yapılan tez çalışmalarında, doktora tezi olarak hazırlanmış tez sayısının yüksek lisans tezlerine oranla çok az olduğu görülmektedir. Doktora tezi sayısının daha az olmasının sebebinin doktora programı olan üniversitelerin sayısının az olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Araştırmada ortaya çıkan sonuçlar bize sponsorluk konusunu en fazla çalışan ana bilim dallarının sırasıyla İşletme, Halkla İlişkiler ve Beden Eğitimi ve Spor ana bilim dalları olduğunu göstermektedir. Şüphesiz söz konusu ana bilim dallarının birçok üniversitenin enstitüsü bünyesinde yer alması bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Araştırma sonuçlarına göre sponsorluk alanında en fazla çalışmanın bulunduğu üniversite Marmara Üniversitesi olarak karşımıza çıkmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre Marmara Üniversitesi tek başına 1992 yılından bu yana sponsorluk konusunda hazırlanan tezlerin %24,28'ine sahiptir. Marmara Üniversitesini Gazi ve Selçuk Üniversiteleri takip etmektedir. Elbette ki bu üniversitelerin tarihinin eskilere dayanması bu sonucun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan bir başka sonuç ise sponsorluk konusunda en fazla 2019 yılında tez hazırlandığıdır. 2013 yılına kadar dalgalı seyreden tez sayısı bu yıldan sonra sürekli artmıştır. Hazırlanan tez sayısındaki son yıllarda gözlenen artışın öğrenci sayısındaki artıştan kaynaklandığı düşünülmektedir. Hazırlanan tezlerde kullanılan

yöntemlerde ise nicel ve nitel yöntemlerin dengeli olduğu gözlemlenmiştir. Tezlerde kullanılan veri toplama yönteminde ise daha çok anket, literatür tarama ve görüşme teknikleri kullanılmıştır.

Ülkemizdeki sponsorluk araştırmaları ile dünyadaki sponsorluk araştırmalarının sponsorluk konusuna yaklaşımları incelendiğinde ise karşımıza benzer sonuçlar çıkmaktadır. Bu anlamda sponsorluk konusunda yapılan çalışmalar, çoğunlukla sponsorluğun etkisinin ölçülmesi perspektifinden yapılmaktadır. Sponsorluğun hukuki ve etik unsurları ise ülkemizde, dünyada olduğu gibi araştırmalara daha az konu olmuştur. Sonuç olarak yabancı literatürde farklı disiplinlerin konusu olarak araştırılan sponsorluk konusu ülkemizde de aynı şekilde farklı disiplinlerce farklı açılardan çalışılan bir konudur. Sponsorluk konusunda ülkemizde yapılan çalışmaların son yıllarda artması önemli bir gelişmedir. Diğer taraftan konuyla ilgili doktora tezlerinin sayısı yeterli değildir. Sponsorluk konulu doktora tezlerinin sayısının ilerleyen yıllarda artması bilimsel bilginin ülkemizde olgun bir hâle gelmesine zemin hazırlayacaktır. Sponsorluk alanında hazırlanan tezlerin veri toplama yöntemlerinde; anket tekniği ve nicel yöntemler öne çıkmaktadır. Gelecekte farklı veri toplama teknikleri ve nicel yaklaşımın yanında nitel ve karma yöntemlerle yapılacak olan çalışma sayısının artması, yine bu alandaki bilimsel birikime katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın ise Türkiye’de bundan sonraki yapılacak olan konuyla ilgili araştırmalara bir çerçeve sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Abril C., Sanchez J., and Recio T. (2018). How does wall street react to global sports sponsorship announcements? An analysis of the effect on sponsoring companies' stock market prices. *Journal of Advertising Research*, 58 (3), 297-310.
- Ali, C., Cornwell, T.B., Nguyen, D. and Coote, L. (2006), Exploring the usefulness of a consumer activity index in the sponsorship-linked marketing context, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 7 (2), 21-30.
- Ashill, N.J., Davies, J. and Joe, A. (2001), Consumer attitudes towards sponsorship: A study of a national sports event in New Zealand, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 2 (4), 21-43.
- Bibby, D.N. (2009), "Brand Image, Equity, and Sports Sponsorship", In Woodside, A.G., Megehee, C.M. and Ogle, A. (Ed.) *Perspectives on Cross-Cultural, Ethnographic, Brand Image, Storytelling, Unconscious Needs, and Hospitality Guest Research (Advances in Culture, Tourism and Hospitality Research, Vol. 3)*. (pp. 21-99) Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Blake, J., Fourie, S. and Goldman, M. (2019), The relationship between sports sponsorships and corporate financial returns in South Africa, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 20 (1), 2-25.
- Brătianu, D. (2019). Sponsorship in sport and its legislative aspects. *Discobolul - Physical Education, Sport & Kinetotherapy Journal*, 56(1), 5-8.
- Colbert, F., D'astous, A., and Parmentier, M. (2005). Consumer perception of private versus public sponsorship of the arts. *International Journal of Arts Management*, 8(1), 48-60.
- Collett, P. and Fenton, W. (2011). *The Sponsorship Handbook : Essential Tools, Tips and Techniques for Sponsors and Sponsorship Seekers*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Cornwell, T.B. & Maignan, I. (1998) An international review of sponsorship research. *Journal of Advertising*, 27(1), 1-21.
- DergiPark (2021). Erişim tarihi: 30.04.2021. Erişim Adresi:
<https://dergipark.org.tr/tr/search?q=sponsorluk§ion=articles&searchFields=rawTranslations.title%7CrawTranslations.keywords>
- Dietl, H.M., Özdemir, A. and Schweizer, N. (2017), Outsourcing sports sponsorship activities: a multi-theoretical approach, *Sport, Business and Management*, 7(1), 77-96.
- Dwane H. D. (2002). Associating the corporation with a charitable event through sponsorship: measuring the effects on corporate community relations. *Journal of Advertising*, 31(4), 77-87.
- Englund, R. L. and Bucero, A. (2006). *Project Sponsorship: Achieving Management Commitment for Project Success*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Gladden, J.M. and Wolfe, R. (2001), Sponsorship of Intercollegiate Athletics: The Importance of Image Matching, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 3(1), 29-53.

- ICC (2011). Advertising and Marketing Communication Practice Consolidated ICC Code. Erişim tarihi: 07.06.2020, <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2011/08/ICC-Consolidated-Code-of-Advertising-and-Marketing-2011-English.pdf>, [Accessed: 11 February 2021].
- IFM Sports Marketing Surveys (2012). Erişim tarihi: 07.06.2020, <https://sponsorship.org/resources/industry-studies-and-reports/the-annual-sponsorship-business-survey-2012-ifm-sports-marketing-surveys/>
- Kelly, S., Ireland, M., Alpert, F. and Mangan, J. (2015), Young consumers' exposure to alcohol sponsorship in sport, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 16 (2), 2-21.
- Ko, Y.J., Kim, K., Claussen, C.L. and Kim, T.H. (2008), The effects of sport involvement, sponsor awareness and corporate image on intention to purchase sponsors' products", *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 9 (2), 6-21.
- Kunkel, T., Biscaia, R., Arai, A., and Agyemang, K. (2020). The role of self-brand connection on the relationship between athlete brand image and fan outcomes. *Journal of Sport Management*, 34(3), 201–216.
- Kwon, H. and Shin, J.E. (2019), Effects of brand exposure time duration and frequency on image transfer in sport sponsorship, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 21(1), 170-190.
- Lee, J.Y. and Johnson, K.K.P. (2019), Cause-related marketing strategy types: assessing their relative effectiveness, *Journal of Fashion Marketing and Management*, 23 (2), 239-256.
- Lee, S. and Ross, S.D. (2012), Sport sponsorship decision making in a global market : An approach of Analytic Hierarchy Process (AHP), *Sport, Business and Management*, 2(2), 156-168.
- Morgan, A. (2019). An examination of women's sport sponsorship: a case study of female australian rules football. *Journal of Marketing Management*, 35(17/18), 1644–1666.
- Musante, M., Milne, G.R. and McDonald, M.A. (1999), Sport Sponsorship: Evaluating the Sport and Brand Image Match, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 1 (1), 24-39.
- Navarro Picado, J. F. (2019). Sponsorship sales is not only a sport, but an institutional business as well: Evidence from two professional football clubs in Latin-America. *Estudios de Administración*, (2), 82–100.
- Nickell, D., Bettina Cornwell, T. and Johnston, W.J. (2011), Sponsorship-linked marketing: a set of research propositions, *Journal of Business & Industrial Marketing*, 26 (8), 577-589.
- Plewa, C., Carrillat, F.A., Mazodier, M. and Quester, P.G. (2016), Which sport sponsorships most impact sponsor CSR image?", *European Journal of Marketing*, 50 (5/6), 796-815.
- Pope, N., Voges, K. and Brown, M. (2009). Winning ways: immediate and long-term effects of sponsorship on perceptions of brand quality and corporate image. *Journal of Advertising*, 38 (2), 5-20.
- Raisig, L. M. (1962). Statistical bibliography in the health sciences. *Bull. Med. Lib. Assoc.*, 50(3), 450–461.

- Roger B. (1999). Sports sponsorship, spectator recall and false consensus. *European Journal of Marketing*, 33 (3/4), 291 – 313.
- Ruth, J., and Simonin, B. (2006). The power of numbers: Investigating the impact of event roster size in consumer response to sponsorship. *Journal of Advertising*, 35(4), 7-20.
- Sachs, R.B. (2001). Small Business Bang! Designing and Launching A Successful Small Business PR Campaign, In *The Minds: Inside The Minds: The Art of Public Relations Industry Visionaries Reveal The Secrets to Successful Public Relations*. (pp. 193-225) USA: Aspatore Books.
- Söderman, S. and Dolles, H. (2015), Unlocking advertising, activation and sponsorship in an emerging market: The case of Beijing Olympics, *Sport, Business and Management*,. 5 (5), 472-492.
- Teamsri (2020). <http://teamsri.com/> [Accessed: 1 February 2021].
- The International Events Group (2018)., <http://www.sponsorship.com/IEG/files/f3/f3cfac41-2983-49be-8df6-3546345e27de.pdf>, [Accessed: 5 February 2021].
- TRDizin (2021). Erişim tarihi: 30.04.2021. Erişim Adresi:
<https://app.trdizin.gov.tr/search/searchResults.xhtml?from=1960&to=2021&database=Sosyal&query=defaultSearchField-AND-sponsorluk&order=score-DESC>
- Tribou, G. (2011), Sponsorship: associating image attributes with specific sports and particular teams, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*,. 12 (2), 37-51.
- Uhrich, S., and Flöter, T. (2014). Sponsor response strategies for avoiding negative brand image effects in a sponsorship crisis: The comparative efficacy of apology, denial and no comment. *Marketing: ZFP – Journal of Research and Management*, 36(4), 257-266.
- Walliser, B. (2003). An international review of sponsorship research: extension and update. *International Journal of Advertising*, 22(1), 5–40.
- Walraven, M., Koning, R. H., Bijmolt, T. H. A., and Los, B. (2016). Benchmarking sports sponsorship performance: Efficiency assessment with data envelopment analysis. *Journal of Sport Management*, 30(4), 411–426.
- Woisetschläger, D.M. and Michaelis, M. (2012), Sponsorship congruence and brand image: A pre-post event analysis, *European Journal of Marketing*, 46(3/4), 509-523.
- Zinger, J.T. and O'Reilly, N.J. (2010), An examination of sports sponsorship from a small business perspective, *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 11 (4), 14-32.

BÖLÜM

11

EĞİTİMDE ÇOCUK HAKLARINA SOSYOLOJİK BAKIŞ

Dr. Öğretim Üyesi Burcu GEZER ŞEN

*Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Temel Eğitim Bölümü*

E-posta: burcugezersen@firat.edu.tr

 0000-0003-3782-2377

Söz konusu kitap bölümü, "1. Uluslararası Çağdaş Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu (ISCESS'18)" ve "2. Uluslararası Sosyal Bilimler ve İnovasyon Kongresi (SOSCON'19)"nde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özet bildiri kitapçığında yayınlanmıştır.

ATIF: Gezer Şen, B. (2021). Eğitimde Çocuk Haklarına Sosyolojik Bakış. Ercan KARAÇAR, Sezer ÖKSÜZ (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Konular ve Yaklaşımlar* içinde (ss. 224-242). Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

- BÖLÜM 11 -

EĞİTİMDE ÇOCUK HAKLARINA SOSYOLOJİK BAKIŞ

Burcu GEZER ŞEN

*Dr. Öğretim Üyesi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Temel Eğitim Bölümü, burcugezersen@firat.edu.tr*

 0000-0003-3782-2377

GİRİŞ

Çocukların haklara sahip olup olmadığı sorusu, eğitim ortamlarında sıkça tartışılmaktadır. Çocuğun hakkı fikri kendi içinde karmaşık bir yapıya sahiptir. Haktan bahsedilince iki kişi arasında bir ilişki olduğu, birinin hak iddia ettiği, diğerinin ise onun hakkını tanıdığı ve koruduğu anlaşılmaktadır. Çocuk hakları, yetişkinler ve çocuklar arasındaki ilişkisel bağlamın merkezinde yer almaktadır. Çocuklar söz konusu olduğunda, hak iddiası genellikle yetişkinlere karşıdır. Her iki tarafın da haklarını göz önünde bulundurarak, hem sosyal hem de kültürel bağlamda hak bilincini geliştirmek ve toplumsal hayata yerleştirmek mümkün olabilir. Farklı kültürlerdeki yetişkinler ve çocuklar arasındaki ilişkileri düzenleyen farklı modeller geliştirilebilir (Molinari vd., 2002).

Çocuk hakları teorisi ve pratiğiyle, öncelikle geniş kapsamlı bir biçimde insan hakları perspektifinden ele alınmalıdır. İnsan hakları, yeni ve modern bir kavram ve çağdaş söylemdeki en güçlü fikirlerden biri olarak kabul edilir. En temel düzeyde insan hakları, insan olmaktan dolayı herkese ait olan hakları ifade eder. İnsan hakları, tüm insanların doğası gereği ve doğal olarak eşit olduğu, sosyal ve medeni haklar gibi temel hakları hak ettiği anlayışına dayanmaktadır. Haklara sahip olmak, ancak onları yerine getirmekle yükümlü biri varsa anlam taşır (Kosher vd., 2016).

Bir hakkı tanımlamanın yolu, hakların koruduğu çıkarları belirlemektir. Bu yaklaşım, çocuğun hak sahibi olduğunu ve yetişkinin bu hakların uygulayıcısı olması gerektiğini öne sürmektedir. Çocuk, toplumun yasal ve siyasi çerçeveleri tarafından onaylanan haklara sahip bir vatandaş olarak kabul edilir, ancak kendilerini etkileyen

kararlara yetişkinlerle aynı şekilde katılma haklarını kullanma becerisine sahip olması şart değildir. Örneğin, hangi erken çocukluk hizmetine kayıt olunacağı, genellikle çocuğun hayatındaki yetişkinler tarafından, çocuğun yüksek yararına olan şeylere dayalı olarak verilen bir karar olacaktır. Çocuğun yaşı nedeniyle yetişkinler, çocuğun yüksek yararına hareket etmekten sorumludur (The One, 2007).

Haklar teoride, davranışlar gözlemlenebildiği, raporlanabildiği ve kontrol edilebildiği için davranışları inceleyen yasal ifadelerdir. Haklar çocukları gerçek tehlikelerden, ihmal, istismar ve ayrımcılıktan korumayı amaçlar. Çocukların toplumsal hayatta sömürüye, işkenceye, insanlık dışı aşağılayıcı muameleye, kaçırılma ve insan ticaretine, tehlikeli işlerde çalıştırılmaya, silahlı çatışmalara katılmaya ve mahremiyet ihlallerine karşı korunması, bireylerin ve toplumun sağlıklı bir yapı kazanması için oldukça önem taşır (John, 2003).

Bireyin en temel haklarından biri, insan haklarını bilme hakkıdır. İnsan haklarına saygı, soyut ifadelerle ve bu hakların sadece belgelere yazılmasıyla kendiliğinden oluşmaz. Ancak insan haklarını herkes bilirse ve insanların bunları kullanma bilinci varsa saygı oluşabilir. İnsan haklarına ilişkin belgelerde yer alan kavram, ilke ve değerlerin bilinmesi insan haklarına saygıyı geliştirir. İnsan haklarına saygı, özgürlük, sosyal adalet, çoğulculuk, katılım ve demokrasi kültürünün temel göstergeleridir. Demokrasi ve insan hakları kültürü, toplumsal sistemde ve insan ilişkilerinde çeşitli biçimlerde gerçekleşmektedir. Demokratik değerlerin, tutum ve davranışların her alanda geliştirilmesi, insanların özgürlük ve mutluluğu ve nitelikli yurttaşların yetiştirilmesi demokrasi ve insan hakları kültürünün dinamiğini oluşturmaktadır (Kop & Tuncel, 2010).

Eğitimden sağlığa toplumsal hayatın her alanında yürütülen uygulamaların çocuk haklarına uygun bir biçimde gerçekleştirilmesi, çocukların sağlıklı bir sosyalleşme süreci geçirebilmesinin ön koşuludur. Sosyalleşme süreci çocukların haklarını öğrendiği ve haklarına uygun bir yaşam sürme beklentisi içinde olduğu bir süreçtir. Çocukların ilk sosyalleştiği ve haklarını öğrendiği yer aile ortamıdır. Aile kurumu çocuk haklarının korunması konusunda oldukça etkin bir role sahiptir. Bu

konuda önemi yadsınmayacak bir diğer toplumsal kurum ise eğitim kurumudur. Eğitim kurumu, çocukların haklarını öğrendiği ve hakları doğrultusunda yaşamayı deneyimleyebildiği sosyal ortamların başında gelmektedir. Bu yönüyle, eğitimde çocuk haklarının sosyolojik açıdan incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada, eğitim ortamlarında çocuk haklarına ilişkin anlayışın ve uygulamaların çeşitli görüşler ve araştırma sonuçları doğrultusunda incelenmesi hedeflenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çocuk Hakları

Çocukluğun ve çocuk haklarının tarihi incelendiğinde, 16. yüzyıldan önce çocukluğun özel bir yaşam dönemi olarak algılanmadığı görülmektedir. Altı yaşından büyük çocukların çoğu küçük yetişkinler olarak kabul edilmiş ve yetişkinlerden sınıf olarak ayrı görülmemiştir. Çocuklar yasal ve sosyal olarak ebeveynlerinin mülkü olarak görülmüş, kendi statüleri ve hakları olan bireyler olarak kabul edilmemiştir. 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bile çocuklar çoğunlukla hala ebeveynlerinin kişisel mülkleri olarak görülmüş ve yok denecek kadar az sayıda yasal hakka sahip olabilmıştır. Modernleşmenin erken döneminde bebek ve çocuk ölümlerinin yaygın hale gelmesinin, ebeveynlerin çocuklarından duygusal olarak uzaklaşmasına, yakın ilişki kurmaktan kaçınmasına, onlara karşı acımasız ve güvensiz olmasına neden olduğu belirtilmiştir. Bu durum birçok çocuğun istenmeyen çocuk olarak görülmesine, olumsuz ebeveyn-çocuk ilişkilerine ve ciddi istismar ve ihmale neden olmuştur. Çocukların haklarından çok, ailelerine ve topluma karşı görev ve sorumlulukları ön plana çıkmıştır. Toplumsal kimlikleri kabul edilmeyen çocuklar, bu konumlarından ötürü ihmal ve istismar edilmiş, köle olarak satılmış ve pek çok olumsuzlukla karşı karşıya kalmıştır. Sanayileşme öncesi ve sonrasında çocuk işçiliğinin yaygın hale gelmiş olması, çocukların eğitim, tehlikelerden korunma ve özel haklardan yararlanma olasılığını düşürmüştür. 20. yüzyılın başlarındaki teknolojik ve sosyoekonomik değişimler, çocukluk kavramının da değişmesine neden olmuş, göç, sanayileşme ve kentleşme koşullarının çocukları riske sokması nedeniyle çocukların statüsü

konusunda yeni bir gündem oluşturulmuş ve çocukların korunması ve haklarının sağlanması fikri ortaya çıkmıştır (Kosher vd., 2016).

Yirminci yüzyıl, çocukların neredeyse evrensel olarak kabul edilmiş hiçbir hakka sahip olmamasıyla başlamış, ancak haklarını destekleyen en güçlü uluslararası yasal belge olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile sona ermiştir. 21. yüzyılda bu sözleşmenin etkili bir şekilde uygulanması öncelikli hedef olarak yerini almıştır. Bu noktada, çocuk hakları uygulamalarından ne anlaşıldığı önem taşımıştır. Yapılan araştırmalarda, çocuk haklarının genellikle çocukların çıkarlarını koruma hakkı olarak algılandığı belirlenmiştir (Manful & McCrystal, 2010).

Çocuk haklarını neyin oluşturduğuna dair birçok farklı ve zıt anlayış söz konusudur. Hak kelimesini tanımlamak zordur. Çocuk haklarına ilişkin algılar, çocukluğun nasıl inşa edildiğine ve çocukların eylem becerilerine bağlıdır. Çocuk sosyologları, çocukluğun farklı zaman ve mekanlarda farklı şekilde yapılandırıldığını savunmaktadır. Ayrıca, çocukluğun kapsamı konusunda bir anlaşma yoktur. Aslında, hakları bir yana, çocukların statüleri de hem belirsiz hem de tartışmalıdır. Çocukların savunmasız, bağımlı, naif ve masum olarak algılanması, onları haklarından mahrum bırakılmış bir sınıf olarak güçsüzleştirmeye ve marjinalleştirmeye hizmet etmektedir. Çocuklara ve çocukluğa yönelik belirsizlikler, çocuk haklarına ilişkin belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Çocukların yetişkinlerle aynı haklara sahip olup olmadığı sorusu sıkça tartışılmaktadır. Aslında çocuk hakları insan haklarıdır (The One, 2007)

Birleşmiş Milletler'in 1924'te Cenevre'de çocuk haklarına dair ilk bildirgeyi kabul etmesiyle birlikte, çocuk hakları kavramı uluslararası toplum tarafından tanınmıştır. Ayrıca, 1959 yılında Birleşmiş Milletler'in hazırladığı Çocuk Hakları Bildirgesi ve 1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun oybirliğiyle onayladığı Çocuk Haklarına Dair Sözleşme uluslararası hukukun bir boyutu olarak kabul edilmiştir. Bu sözleşme ve bildirgelerle ortaya çıkan görüşler uluslararası hukukun en yaygın kabul gören görüşlerinden olmuştur (Kilkelly, 2008).

Çocuk Hakları Sözleşmesinde, çocuk haklarına saygı gösterilmesi, çocuğun yararının gözetilmesi, ayırım yapılmaması, hakların uygulanmasında devletlerin

yükümlülüklerini yerine getirmesi, hakların korunmasında anne babaların sorumluluklarını yerine getirmesi, anne ve baba ile yaşama hakkı, aile ortamından yoksun çocukların korunma hakkı, çocuğun yaşam ve gelişme hakkı, özel yaşantının korunması hakkı, kimliğin korunması hakkı, isim ve vatandaşlık hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, çocuğun görüşünün alınması ilkesi, her tür sömürü, suistimal ve ihmalden korunma hakkı, mülteci çocukların durumlarına özgü haklar, engelli çocukların durumlarına özgü haklar, azınlıklara mensup çocukların hakları, çocukların çalışmasına yönelik ilkeler, evlat edinmeye ilişkin prensipler, yeterli yaşam standardına ulaşma hakkı, boş zaman değerlendirme ve sosyokültürel etkinliklere katılma hakkı, sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı, sağlığa kavuşturucu bakımdan yararlanma hakkı, gerekli bilgilere ulaşma hakkı, eğitimin hedeflerine ilişkin ilkeler ve eğitim hakkına ilişkin hususlar yer almaktadır (Kurt, 2016).

İnsan hakları savunucuları, her çocuğun eğitim hakkı olduğunu savunmaktadır. Bu görüş, çeşitli gerekçelerle temellendirilmektedir. Öncelikle bireylerin barışçıl bir toplumun aktif birer üyesi olabilmesi, toplumsal açıdan tatmin edici bir hayata kavuşabilmesi, iş imkanlarından faydalanabilmesi gibi sebeplerle temel yaşam becerilerine sahip olması, temel eğitim alması, okur yazar olması ve bilgili olması önemsenmektedir. Bunun yanında, hak savunucuları İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinde eğitimin bir hak olarak tanınmasına rağmen, birçok çocuğun temel eğitimden bile yararlanamadığını kabul etmektedir. Birçok çocuğun karşı karşıya olduğu bu olumsuzluk, hak savunucularının eğitimin yaşama hakkı, beslenme hakkı veya özgürlük hakkı kadar önemli bir insan hakları sorunu olarak görülmesi gerektiği sonucuna varmasına neden olmuştur (Lee, 2013).

Eğitimde Çocuk Hakları

Eğitim, hem bir hakkın kendisi hem de diğer insan haklarının gerçekleştirilmesi için önemli bir araç olarak kabul edilir. Eğitim hakkı, korunduğunda ve garanti edildiğinde tüm hak ve özgürlükleri geliştirirken, ihlal edildiğinde hepsini tehlikeye atar. Çocuklara özel bir hak olmamasına rağmen, esas olarak çocuklar tarafından

kullanılır ve gelişimleri ve birçok durumda hayatta kalmaları ve güvenlikleri için eğitim hakkı çok önemlidir (Lundy vd., 2017).

Eğitim, temel bir insan hakkıdır ve sürdürülebilir bir gelecek sağlamak ve kimseyi geride bırakmamak için yapabilecek en iyi yatırımdır. Bu, her ülke ve her bölge için geçerlidir. Bununla birlikte, çoğu sosyal, kültürel ve ekonomik faktörün bir sonucu olarak her gün milyonlarca insan eğitim fırsatlarından mahrum kalmaktadır. Günümüzde eğitim hakkı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin merkezinde yer almaktadır. Yine de, insan hakları belgelerindeki ve siyasi taahhütlerdeki fikir birliğine rağmen, bunun tam olarak gerçekleştirilmesi için hala kat edilmesi gereken uzun bir yol söz konusudur (UNESCO, 2019).

Eğitimde hak temelli çalışmalar sürekli olarak gelişmektedir. Bu çalışmalarda temel hedef, eğitim haklarını gerçeğe dönüştürebilmektir. Eğitim haklarının uygulanabilirliğinin analizinde, eğitimi birey veya grup için kabul edilebilir kılacak konular, eğitimi mümkün kılacak içerikler, eğitimi erişilebilir kılacak bileşenler ve eğitimin ne kadar uyarlanabilir olduğuna dair değerlendirmeler olmak üzere çeşitli kriterlerin belirlenmesi fayda sağlamaktadır. Eğitim hakkının farklı yönlerini gösteren bu kriterler eğitimin değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır (Newman, 2007).

Çocukların eğitimi ile ilgili olarak tartışılan temel konulardan biri, onların eğitim hayatları ile ilgili tercih yapabilme yetisine sahip olup olmadıklarıdır. Tüm çocukların kendileri hakkında karar verme konusunda eşit derecede yetenekli olup olmadıkları tartışılmaktadır. Genel olarak 12-18 yaş arasındaki çocukların bu konuda daha yetkin olduğu düşünülmektedir. Bu anlayış, çocuğun toplumsal hayatın aktif bir parçası olduğu düşüncesine ters düşmektedir. Her biri kendine özgü ilgi ve yeteneklere sahip olan çocukların, kendi eğitim hayatları ile ilgili karar verme hususunda gerekli yetiye sahip olduğu kabul edilmelidir. Çocuklar hem tercihlerini dile getirebilmekte hem de eğitim ortamlarındaki gelişimlerinde aktif rol üstlenebilmektedirler. Aynı zamanda çocukların eğitimi ile ilgili ebeveynlerin tercihlerine de saygı duyulması gerekmektedir. Çocuğun eğitiminde ailenin kültürel

yapısına ve ebeveynlerin beklentilerine uygun bir yaklaşım sergilenmesi önem taşımaktadır (Clarke, 1994).

Modern toplumda çocukların kendi yaşamları için erken yaşlarda daha fazla sorumluluk üstlenebildikleri ölçüde gelişebildiği söylenebilir. Toplum daha bilgili çocuklara ihtiyaç duymaktadır. İyi bir eğitimle çocuklarda haklara ilişkin bilgi, beceri ve tutumların geliştirilmesi mümkün olabilmektedir. Hak ve sorumluluklarını bilen çocukların yetiştirilmesinde ve eğitilmesinde aileler ve okulların rolü yadsınamayacak kadar önemlidir (Fortin, 2009).

Çocuklar hakkında en çok bilgi sahibi olanlar genellikle ailelerinden sonra okullarıdır. Çocukların gelişiminin desteklenmesinde, bilgi ve beceri edinmesinde ve sorunlu durumların çözümlenmesinde en etkili yollardan biri okulun müdahalesidir. Okul, çocukların temel haklarından biri olan eğitim hakkından faydalanılmasında önemli bir araçtır (Mitchell, 2014).

Okullarda çocukların hakları sınırlı olabilmektedir. Çocuklara yönelik kararların çoğu yetişkinler tarafından verilmektedir. Verilen bu kararlarda çocukların yararı düşünülürken, toplumun beklentileri ve yetişkin değerleri göz önünde bulundurulur. Çocuklar toplumun ve yetişkinlerin beklentilerine uygun değerleri öğrenirken masumiyetlerini kaybedebilmektedir. Tüm bireylere ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hak tanınması gerekirken, hem geleneksel hem de alternatif okullarda zaman zaman çocukların temel haklarının göz ardı edildiği gözlemlenebilmektedir. Tüm okul modellerinde çocuklar hala öğrenme stilleri farklı olduğu için ayrımcılığa maruz kalabilmekte, utandırılmakta, dışlanmakta ya da cezalandırılabilir. Yaşlılarından daha yavaş veya daha hızlı öğrenen çocuklar genellikle ihmal edilmektedir. Bu tür ihmallerin engellenebilmesi için okulların öğrenilmesi hedeflenen bilgileri yaşa ve gelişime uygun hale getirebilme, ilgi çekici kılma ve her çocuğa eğitim hakkından faydalanmaya yönelik eşit fırsat sunma işlevlerini yerine getirebilmesi gerekmektedir (Colbeck, 2001).

Tüm çocuklar okullarda bir takım temel haklara sahiptir. Bu haklardan biri okulların çocukların ihtiyaçlarına özen göstermesidir. Çocuklar hareket etme, su içme,

yemek yeme gibi fiziksel ihtiyaçlarını giderme hakkına sahiptir. Okullar oyun yoluyla çocukların duygu ve düşüncelerini keşfetme sorumluluğunu üstlenmelidir. Çocukların keşfetmesine, denemesine, hata yapmasına, utandırılmadan hataları yoluyla öğrenmesine fırsat tanıyacak bir okul ortamına ihtiyaç duyulmaktadır. Okullar çocukların kendi bireysel hızında özümseyerek öğrendiği ve öğrenme ürününün yanında öğrenme sürecinin de değerlendirmeye dahil edildiği ortamlar olmalıdır. Çocuklara seçme özgürlüğü tanınmalı, kendi ilgi ve meraklarına yönelik bilgiler aktarılmalıdır. Cezalandırma yerine, çocukların daha disiplinli olmalarına saygıyla teşvik edilmelidir. Çocuklar farklı olduğu için okul ortamında olumsuz yargılanmamalıdır. Ayrıca, çocuklar akranlarıyla karşılaştırılmamalı, kendine özgü yetenekleri ve nitelikleri olan bir birey olarak kabul edilmelidir (Mintz, 2012).

Okullarda sosyal dezavantajların dikkate alınması ve çocuklara eğitimde fırsat eşitliği hakkı tanınması önemlidir. Sosyal ve ekonomik olarak dezavantajlı ailelerde yoksunluk ve yoksulluk içinde yaşayan çocukların okulda iyi performans gösterme olasılıkları daha düşük ve başarılarının düşme olasılığı daha yüksektir. Yoksunluk ve yoksulluk koşullarında büyüyen çocukların, olumsuzluk yaşama olasılıkları daha fazladır. Araştırmalar, eğitimin dezavantajlı çocuklar için koruyucu bir faktör olduğunu ve sosyal riskleri azaltabileceğini göstermektedir. Çocuklara yönelik insan hakları eğitimi üzerine yapılan bir çalışmalar, haklara saygılı okulların sosyal açıdan etkili bir araç olabileceğine dair kanıtlar sağlamaktır. Sağlığın sosyal belirleyicilerinden biri olan eğitimden mahrum kalan bireylerin yetişkinlikte sağlık problemleri yaşamaları daha olasıdır. Bu riskleri önlemek için eğitim uzmanlarının bilinçli olarak çaba sarf etmesi, ebeveynlerin çocuklarının eğitime katılımının artırılması, risk altındaki çocuklar için özel öğrenme programları oluşturması, ihtiyaç sahibi çocuklar için sosyal hizmetler programları oluşturulması ve kapsamlı sağlık hizmetleri sağlanması gibi uygulamalar sosyal dezavantajların kötü etkilerini ortadan kaldırmaktadır (Howe & Covell, 2011).

Ülke yönetiminde demokratik toplum anlayışının geliştirilmesi çocuk haklarının korunmasına yardımcı olmaktadır. Ülke yönetimine ve toplumsal hayata

çocukların aktif katılımını teşvik etmede çoğu toplum yeterince bilinçli bir yaklaşım sergileyememektedir. Çocukların eğitimle güçlendirilmesi ve toplumsal hayata aktif katılımının sağlanması demokratik toplumun gereklerinden biridir (Hart vd., 2001).

Türkiye’de Eğitimde Çocuk Hakları

Toplumun geleceği olarak kabul edilen çocukların korunması ve olumlu yaşam koşullarında yaşaması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, çocukların yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönünde somut adımların atılması, yaşadıkları sorunların tespiti ve bu sorunların çözülmesi toplumsal bir gerekliliktir. Modern toplum yapısında çocukların korunması anlayışı sanayileşme sürecinde çocukların ağır koşullarda çalıştırılmasının önlenmesine yönelik geliştirilen sosyal politikalarla belirgin hale gelmiştir. Çocukların kendilerine özgü haklara sahip olması gerektiği anlayışıyla birlikte Çocuk Hakları Bildirgesi uluslararası boyutta onaylanmıştır. Çocuk haklarının evrensel hale getirilmesi gerektiği yönündeki anlayış doğrultusunda ise 1989 yılında Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca onaylanmıştır. Tüm toplumlarda çocukların refahı ve iyilik halinin sağlanması temel amaç olarak belirginleşmiştir. Toplumlardaki ortak anlayışın yanı sıra ulusal hedefler ve düzenlemeler de dikkat çekmektedir. Türkiye bu sözleşmeyi 1994 yılında onaylamış ve yaşam hakkından oyun hakkına, eğitim hakkından sağlık hakkına kadar pek çok alandaki çocuk haklarını sosyal hayatın her alanında aktif hale getirmeye başlamıştır (Karakaş & Çevik, 2016).

Türkiye’de çocuk hakları kavramının ve çocuk hakları uygulamalarının kökeni oldukça eskidir. Ülkemizde Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin onaylanmasıyla toplumsal hayatta var olduğu düşünülen çocuk hakları uygulamaları esasen geçmişten günümüze sürdürülmektedir. Toplumsal yapımız gereği çocukların bakımına ve korunmasına önem verilmektedir. Bu anlayış, kültürümüzün çocuklara verdiği değerın göstergesidir (Kurt, 2016).

Çocukların hakları konusunda bilgilenmeleri, haklarından faydalanabilmeleri ve hakların toplumsal hayata dahil edilebilmesinin en temel yolu eğitimidir. Çocuk

hakları eğitimi, çocuklara hak ve sorumluluklarla ilgili bilgiler öğretilmesi ve bu bilgiler doğrultusunda tutum ve davranışlar kazandırılmasını ifade eder. Çocuklar, çocuk hakları eğitimiyle, hakların ve sorumlulukların birbiriyle ilişkisini öğrenir (Kurt, 2016).

Çocuk hakları eğitimine yönelik etkinliklerin etkililiği genel olarak eğitimcilerin yeterliğine bağlıdır. Yapılan araştırmalar, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin çoğunun çocuk hakları kavramı ve Çocuk Hakları Sözleşmesi hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Okullarda çocuk haklarına yönelik doğrudan çalışmalar yapılmadığı, sadece ders programlarındaki haliyle çocuk hakları etkinliklerine yer verildiği belirlenmiştir. Okullar çocukların hakları konusunda bilgi sahibi olabileceği temel araçlardan biri olduğundan, eğitim sistemi içinde eğitimcilerin bu konudaki yeterliğinin artırılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gerekmektedir (Uçuş & Şahin, 2012).

Çocuk hakları, yasalar tarafından korunsa da, uygulama boyutunda sorunlar yaşanmaya devam ettiği bilinmektedir. Bu konuda sorun yaşanmasının nedenlerinden biri, çocukların ve toplumun diğer üyelerinin çocuk hakları konusunda yeterince bilgi sahibi olmamaları şeklinde ifade edilebilir. Yapılan araştırmalar, çocukların çoğunun hakları konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığını göstermektedir. Bu doğrultuda, sosyalleşmede önemli ölçüde rolü olan eğitim ortamlarında çocuklara adalet, hoşgörü ve saygı gibi temel ilkelerin kazandırılması ve çocuk hakları farkındalığının sağlanması yönündeki çabalar desteklenmelidir (Durualp vd., 2017).

Çocuk haklarına ilişkin öğretmen görüşlerinin incelendiği çalışmalarda, öğretmenlerin çoğunun çocukların haklarının gerektirdiği düzeyde bir hayat yaşayamadığını belirttiği görülmektedir. Buna göre, çocuklar genellikle beslenme ve barınma gibi fiziksel ihtiyaçların karşılanmasında ve sağlık hizmetlerine erişimde sorun yaşamaktadır. Öğretmenler, temel eğitimin zorunlu olmasının çocukların eğitim haklarından faydalanmasını sağladığını, ancak uygulama boyutunda eksiklikler bulunduğunu belirtmektedir. Öğretmenlerin çoğu, çocukların oyun, boş zamanlarını değerlendirme ve dinlenme haklarını yeterince kullanamadığı görüşündedir. Çocuk

parklarının ve oyun alanlarının yetersiz olması da çocukların oyun hakkından yeterince faydalanamamasına neden olmaktadır. ayrıca, çocukların çalıştırılması dinlenmelerini engellemektedir. Öğretmenler çocukların bilgi edinme hakkından da yeterince faydalanamadığını belirtmiştir. Ayrıca, din ve vicdan özgürlüğü ile düşünce özgürlüğü haklarından çocukların çoğunlukla faydalanamadığı belirtilmiştir. Öğretmenler, çocukların korunma ve katılma haklarından faydalanmada da büyük ölçüde sorun yaşadığını, bu hakların toplumsal hayatta hukuki açıdan geliştirilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Öğretmenler ayrıca, çocukların azımsanmayacak bir bölümünün çalıştırıldığını, duygusal, fiziksel ve cinsel istismara uğradığını, madde bağımlılığı sorunu yaşadığını, mülteci çocukların haklardan yeterince yararlanamadığını belirtmiştir. Dolayısıyla, öğretmenler, çocukların toplumda haklar açısından pek çok konuda sorun yaşadığı görüşündedir (Topsakal & Ayyürek, 2012).

Nüfusunun büyük bir bölümünü çocuklar ve gençlerin oluşturduğu bir ülke olan Türkiye, çocuğun üstün yararı ilkesinden hareketle haklarının korunması amacıyla Anayasanın sosyal devlet anlayışı kapsamında gereken yasal ve idari tedbirleri almakla sorumludur. Bu amaç doğrultusunda, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ilkelerini içeren, çocukların yaşama, korunma, gelişme ve katılım haklarının evrensel standartlarda gerçekleştirilebilmesi, koşulların iyileştirilmesi ve çocukların hayata aktif katılımının sağlanması için Ulusal Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı hazırlanmıştır. Bu eylem planında, çocuk hakları ve çocuğa saygı kültürünü geliştirmek, çocukların çocuk haklarına ilişkin karar süreçlerine katılımını sağlamak, çocuğun yaşadığı fiziksel çevreyi korumak ve iyileştirmek, çocuk hakları kültürü perspektifinde eğitim politikaları ve eğitim programları geliştirmek, ailenin ve çocuğun desteklenmesi ve korunmasına yönelik hizmetleri geliştirmek, sağlıkla ilgili hizmetleri geliştirmek, çocuk adalet sistemini güncelleştirmek ve iyileştirmek, çocuk dostu medyayı oluşturmak ve etkin bir değerlendirme ve denetleme sistemi kurmaya yönelik hedefler belirlenmiştir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2013).

Temel Eğitim Kurumlarında Demokrasi Kültürünün Güçlendirilmesi Projesiyle, temel değerler, haklar ve özgürlükler doğrultusunda eğitim sistemine demokratik okul kültürünün dahil edilmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, eğitim sisteminde insan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi, okullarda demokratik uygulamaların güçlendirilmesi için politikalar ve eğitim programları oluşturulması, uygulamalar yapılması ve eğitim ortamında bireylerin haklara ve değerlere ilişkin bilgi ve becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir (MEB, 2018).

Engeli Olan Çocuklar İçin Kapsayıcı Erken Çocukluk Eğitimi Projesiyle, engeli olan çocukların kapsayıcı eğitim aracılığıyla sosyal ve ekonomik hayata erişimlerine ve katılımlarına katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Projede, eğitimlerle çocukların bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerinin desteklenmesi, başta engeli olan çocukların aileleri olmak üzere, çocukların bakımından sorumlu bireylerin ve engeli olmayan çocukların ailelerinin eğitim hakları konusunda farkındalıklarının artırılması ve öğretmenlere kaliteli kapsayıcı eğitim hizmetlerine yönelik bilgi ve becerilerin kazandırılması doğrultusunda çalışmalar gerçekleştirilmektedir (MEB, 2017).

Romanların Yoğun Olarak Yaşadıkları Yerlerde Sosyal İçermenin Desteklenmesi Operasyonu (SIROMA Projesi), Romanlara yönelik eğitim, sağlık, sosyal yardım ve koruma gibi kamu hizmetlerinin iyileştirilmesini ve kalitesinin yükseltilmesini, hizmet veren kurumlar arasında eşgüdümün artırılmasını, pilot bölgelerdeki Romanların kamu hizmetlerine erişimini artırmayı hedeflemektedir. Proje kapsamındaki eğitimlerle, hastalıklardan korunma yolları, erken teşhis ve tedavi yöntemleri, akılcı ilaç kullanımı, üreme sağlığı, anne ve çocuk sağlığı, hijyen, sağlıklı beslenme, madde bağımlılığının zararları ve sağlık hizmetlerine erişim konularında bilgilendirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015).

Çocukların hakları konusunda bilgili, haklarından faydalanma becerisi gelişmiş ve sorumluluk sahibi olarak toplumsal hayata kazandırılması iyi bir eğitimle mümkün olabilmektedir. Eğitimin çocuk merkezli olması ve çocuğu aktif hale getirebilmesinde toplumsal ilkelerin, hedeflerin, stratejilerin ve başarı standartlarının belirlenmesi, kaynaklardan faydalanarak projeler geliştirilmesi ve uygulamalarla dönüşümün

mümkün hale getirilmesi gerekmektedir. Eğitimin toplumsal dönüşümde ve bireylerin gelişiminde yaşamsal öneme sahip olduğu kabulünden yola çıkarak, ayrımcılığın önlenmesi, tüm çocuklar için erişilebilirliğin ve fırsat eşitliğinin sağlanması ve dezavantajlı grupların sorunlarının çözümlenmesinin eğitimde demokrasinin işlevsel hale gelmesini ve kalitenin artmasını sağlamak için bir gerekliliktir (Cılga, 2001).

Eğitim, dinamik bir süreçtir ve bir insan hakkı olarak kendi doğasında var olan bir değere sahiptir. İnsanlar artık kaliteli eğitim alma hakkına sahip olmakla kalmayıp, tüm insan haklarının uzun vadeli olarak tanınmasını ve saygı gösterilmesini sağlayacak bilgi ve becerilerle donatılma hakkına da sahiptir. Eğitim, ekonomik ve sosyal olarak marjinalleşmiş yetişkinlerin ve çocukların kendilerini yoksulluktan kurtarabilecekleri ve gerekli koşulları elde edebilecekleri birincil araçtır. Eğitime hak temelli bir yaklaşım zorunludur. Okul kitaplarında ve okul bahçesinde hem sözlü hem de eylemsel olarak insan haklarına saygılı bir eğitimin vurgulanması ve benzeri uygulamalar, herkes için kaliteli eğitimin gerçekleştirilmesinin ayrılmaz bir parçasıdır (UNICEF, 2007).

SONUÇ

Toplumsal bir olgu olan çocukluk, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla yakından ilişkilidir. Çocukların toplumsal hayat içindeki konumu bu sosyokültürel ve sosyoekonomik koşullar doğrultusunda belirlenir. Toplumdaki değişimlerle orantılı bir şekilde çocukların toplumsal konumunda da bazı değişimler gerçekleşir. Toplumdaki çocukluk algısı değişime uğradıkça çocuk haklarına bakış da değişmektedir. Çocuklar, pek çok anayasal özgürlüğe sahip olan toplumsal bir gruptur ve anayasal hakları toplumsal ihtiyaçlarla ilişkili olarak genişlemektedir. Çocuk hakları konusu bugün birçok ülkede çocuk ve çocukluk üzerine politik, sosyolojik ve ekonomik tartışmaların özünü oluşturmaktadır. Bazı toplumlarda ne yazık ki sadece çocuk hakları ile ilgili çok ciddi ihlaller yaşandığında hükümetler, kurumlar ve vatandaşlar tepki vermektedir. Oysa her durum ve koşulda çocuk hakları ihlallerine sessiz kalınmamalıdır (Molinari vd., 2002).

Çocuk hakları, çocukların refahını ve iyi olma halini destekleyen geniş bir çerçeve içinde yer alır. Çoğu toplum, çocuk haklarının çocukların refahını desteklediği konusunda hemfikirdir, ancak devletlerin ve kurumların eylemleri bu ilkelerin uygulanmasındaki eksiklikleri gözler önüne sermektedir. Pek çok politika ve uygulama çocukların gelişmesine yardımcı olmaya yöneliktir, ancak bunlar genellikle bir kenara bırakılır ve geliştirilmez. Çocuk haklarına odaklanmak, toplumsal süreçleri çocuk merkezli bir yaklaşımla sürdürebilmeyi kolaylaştırır. Bu hakları anlamak, bu hakların elde edilmesinde ilk adımdır. Okullarda ve diğer toplumsal ortamlarda çocuklara haklarının öğretilmesini sağlamaya yönelik çabalar, toplumda eşitliğin sağlanması açısından önem taşır (Manion & Jones, 2020).

Sosyal refahta ihtiyaç temelli yaklaşımlar tipik olarak hayırsever niyetlerden kaynaklanmaktadır. Hayırseverlik temelli çabalar, yardıma ihtiyacı olan bireylerin etiketlenmesine, yoksulluk, hastalık gibi durumların haklarından mahrum kalma nedeni olarak gösterilmesine ve bu bireylere yönelik yardım türlerinin sınırlandırılmış olmasına neden olabilmektedir. İhtiyaç temelli ve hayırseverlik temelli yaklaşımların aksine, hak temelli bir yaklaşım süreç ve sonuca eşit değer vermektedir. Hak temelli çalışmalarda hedef, sosyal meseleleri yeni yaklaşımlarla sürekli olarak yeniden değerlendirip hakların tüm bireyler açısından geliştirilmesini sağlamaktır. Hak temelli yaklaşımla, temel eğitimde evrensel erişime neredeyse ulaşılmışken eğitim hakkının yeniden değerlendirilmesi, eğitimin kalitesini yükseltmeye yönelik yeni bir hedefin gerçekleştirilmesine yardımcı olabilmektedir. Hak temelli yaklaşımlar, potansiyel olarak daha güçlü bir yaklaşım sağlayabilecek uluslararası kabul görmüş bir dizi yasal sözleşmeye dayanan normatif bir çerçeveye sahiptir. Bu yaklaşımın önemli bir yönü, tüm bireylerin, özellikle de kararlardan etkilenen birey veya grupların toplumsal karar alma süreçlerine katılma hakkını ortaya koymaktır (Kosher vd., 2016).

Hak temelli yaklaşımlar son zamanlarda eğitimde odak noktası haline gelmiştir. Tüm insan hakları gibi, evrensel ve devredilemez olan eğitim hakkı da, birçok sözleşme ile uluslararası hukukta benimsemiş ve onaylanmıştır. İnsan hakları değerlerini içeren kaliteli eğitim hakkına ilişkin hükümler, Birleşmiş Milletler Çocuk

Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi gibi anlaşmalarda yer almaktadır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocuklar için eğitimin önemini vurgulamaktadır ve bu belge öncelikle çocukların eğitim haklarına odaklanmaktadır. Ancak eğitim hakkının yaşı yoktur. Buna ek olarak, Herkes İçin Eğitim hareketi, kızlar ve kadınlar, yerli halklar ve uzak kırsal gruplar, sokak çocukları, göçmenler ve göçebe nüfuslar, engelliler, dilsel ve kültürel azınlıklar dahil olmak üzere geleneksel olarak marjinalleştirilmiş grupların eğitime erişim sağlama ihtiyacını vurgulamaktadır. Kapsamlı bir hak temelli yaklaşım dinamik olmalı, farklı öğrenme ortamlarını ve farklı öğrencileri hesaba katmalıdır. Tüm bunlar eğitime yönelik hak temelli bir yaklaşımın önemini göstermektedir. Bununla birlikte, etkili bir uygulama olmadan, hak dostu bir öğrenme ortamının ne olabileceğine dair çizimler, fikirler ve kavramlar işlevsiz bir hal almaktadır. Sürdürülebilir insan hakları temelli bir yaklaşımın gerçekleştirilmesi, toplumların bunu amaç edinmesi ve çabalamasıyla mümkün kılınabilmektedir (UNICEF, 2007).

Cinsiyet biyolojik değil, sosyal bir yapıdır. Cinsiyet ayrımcılığının ele alınmasında çeşitli zorluklar ortaya çıkabilmektedir. Biyolojik cinsiyete dayalı ayrımlar istatistiksel olarak ölçülebilirken, cinsiyet farklılıkları erkek ve kadın rolleri üzerinde daha ince ayrımlar gerektirir. Okulda cinsiyet eşitliğini sayısal olarak sağlamak, eğitimde ve toplumda cinsiyet eşitliğine yönelik sadece bir adımdır. Kız çocukları için yeterli eğitim olanakları sağlanması da önemlidir. İnsan haklarının korunması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi, sayısal dengeden daha fazlasını, yani kavramsal dengeyi ve vicdani bir çabayı gerektirir. Erkek ve kız çocuklarına aynı şekilde davranmak, sosyal dezavantajı gidermekten ziyade pekiştirebilir. Çünkü eğitim, kızların akademik başarıya uygun olmadığı yönündeki mevcut klişelerin altını çizmeye hizmet edebilir. Bu, evde kadın rol modellerini gösteren ders kitaplarında genellikle bilinçsizce tasvir edilebilen bir imajdır. İnsan hakları eğitimin amaçları arasında çocuğun anlayış, barış, hoşgörü ve cinsiyet eşitliği ruhu içinde özgür bir toplumda sorumlu bir yaşama hazırlanması yer almaktadır. Cinsiyet eşitliğine katkıda bulunmak için eğitimin yeniden yönlendirilmesini gerektirir (Wilson, 2004).

Eğitim hakkının korunması ve eğitim yoksunluğunun önlenmesi çoğu toplumun temel hedefleri arasında yer alır. Eğitim hakkının gerçekleştirilmesine yönelik çeşitli iyileştirici standartlar gündeme gelmektedir. Eğitim haklarından faydalanmada yaşanan sorunların çözümlenmesinde standartların geliştirilmesi kolaylık sağlar. Bu standartlar arasında sosyoekonomik ve sosyokültürel entegrasyonun desteklenmesi, devlet okullarına yeterli finansman sağlanması ve okul öncesi eğitim reformu gibi başlıklar ön plana çıkmaktadır (Weishart, 2018).

Çocuklar, sosyal açıdan bağımsız bir grubu ifade etmektedir. Sosyal hayatın etkin birer katılımcısı olan çocuklar sosyal yapıdan etkilenmesinin yanı sıra, sosyal yapıyı etkileyen rolüyle de öne çıkmaktadır. Fiziksel olgunlaşmamışlıkla sıkça ilişkilendirilen çocukluk dönemi aslında çocuğun fizyolojik, bilişsel, psikolojik ve sosyal olarak hızla geliştiği bir dönemdir. Çocukların sosyal gelişim aşamaları, onların fizyolojik, bilişsel ve psikolojik gelişim aşamalarından farklı şekilde gerçekleşebilmektedir. Etkili sosyal katılımın kabul edilen önkoşulları, farklı dönemlerde ve farklı toplumlarda büyük ölçüde değişmektedir. Çocuklar, ihtiyaçları yetişkinlerden fazla olsa da, daha az yasal hakka sahip olabilir. Onların yetişkinlerden farklı olan ihtiyaçlarının dikkate alınması ve bu ihtiyaçların giderilmesinin temel hak olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Toplumun aktif birer üyesi olabilmesi için çocukların eğitim hakkı gibi temel haklarının önemsenmeli ve bu haklardan faydalanılması sağlanmalıdır (Floud, 1976).

Eğitimde çocuk haklarına daha olumlu bir ortam sağlamak için birçok alanda değişime ihtiyaç vardır. İlk olarak, eğitim mevzuatı, BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ilkelerine uygun olarak çerçevelenmelidir. İkinci olarak, eğitimciler hem başlangıç eğitimi hem de yeterlilik sonrası eğitimde, BM Sözleşmesi ve okullardaki yönergeler hakkında eğitim almalıdır. Son olarak, hükümet, çocukları BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme hakkında bilgilendirme taahhüdünü üstlenmelidir (Barr, 1999).

Günümüzde birçok ülkede çocuklar şiddete, istismara ve ihmale maruz kalmaktadır. Çocuk işçiliğine karşı mücadele halen devam etmektedir. Bu durum,

çocuk hakları ihlallerinin dünyada hala yaygın olduğunu ve çocuk haklarına yönelik düzenlemelerin yapılmasının önemli olduğunu göstermektedir. İnsan haklarının özel bir parçasını oluşturan çocuk hakları, çocukları uluslararası düzeyde her türlü istismara karşı korumayı amaçlamaktadır. Bu haklar öncelikle çocukların fiziksel, zihinsel, duygusal, sosyal, ahlaki ve ekonomik açıdan bakımı, korunması ve gelişmesine hizmet etmektedir. Bu hakların tam olarak uygulanabilmesi için çocuk haklarına dayalı bir okul kültürü hareketi gereklidir. Bu bağlamda son yıllarda okul programlarında çocukların hak ve sorumluluklarına yönelik eğitime büyük ilgi olduğu görülmektedir. Bu eğitim süreci, çocuk hakları sözleşmesine uygun bir eğitimi içerir. Çocuk hakları eğitiminin amacı, çocukları sahip oldukları haklar hakkında bilgilendirmek ve demokratik bir yaşam ve küresel vatandaşlık için gerekli olan haklara saygı, sosyal sorumluluk, adalet ve eşitlik gibi değer ve tutumlar hakkında farkındalık oluşturmaktır. Hedeflenen değerlerin tüm sınıflar ve dersler için müfredata, okul politikaları ve uygulamalarına ve davranış kurallarına yansıtılması gerekmektedir. Çocuk haklarına dayalı bir okul kültürü oluşturmak, bazen sorunlara yol açabilen zor ve karmaşık bir süreçtir. Okullar, öğrencilerin sadece haklarını öğrendikleri yerler değil, aynı zamanda haklarını kullandıkları yerler olmalıdır (Öztürk & Özdemir Doğan, 2017).

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2013). Ulusal çocuk hakları strateji belgesi ve eylem planı.
- Barr, A. (1999). Children's rights and education. *Child Care and Practice*, 5(2), 107–111.
- Cılga, A. (2001). Çocuk hakları ve eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 151.
- Clarke, D. M. (1994). Education Rights. *Fortnight*, 332, 2–5.
- Colbeck, J. (2001). Children's rights in education. *Studies in Philosophy and Education*, 20, 275–277.
- Durualp, E., Kadan, G., & Durualp, E. (2017). Çocukların Gözüyle Çocuk Hakları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 29–54.
- Floud, J. E. (1976). A right to education : A test-case for a theory of children's rights. *Philosophy of Law and Social Philosophy*, 62(3), 319–327. <https://about.jstor.org/terms>
- Fortin, J. (2009). Children's Rights and the Developing Law. In *Children's Rights and the Developing Law*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139168625>
- Hart, S., Cohen, C. P., Erickson, M. F., & Flekkoy, M. (2001). Children's rights in education. Jessica Kingsley.
- Howe, R. B., & Covell, K. (2011). Countering Disadvantage, Promoting Health: The Value of Children's Human Rights Education. *The Journal of Educational Thought (JET)*, 45(1), 59–85.
- John, M. (2003). Children's rights and power: Charging up for a new century. Jessica Kingsley Publishers. <https://www.researchgate.net/publication/320466702>
- Karakaş, B., & Çevik, Ö. C. (2016). Çocuk refahı: Çocuk hakları perspektifinden bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 887–906.
- Kilkelly, U. (2008). Children's Rights and the Family: Myth and Reality. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 97(385), 7–18.
- Kop, Y., & Tuncel, G. (2010). Children's rights perceptions of social studies teachers. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 6(1), 106–124. http://eku.comu.edu.tr/index/6/1/ykop_gtuncel.pdf
- Kosher, H., Ben-Arieh, A., & Hendelsman, Y. (2016). Children's rights and social work. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43920-4_2
- Kurt, S. L. (2016). Çocuk haklarına ilişkin temel uluslararası belgeler ve türkiye uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16(36), 99–127. <https://doi.org/10.21560/spcd.28915>
- Lee, S. E. (2013). Education as a Human Right in the 21st Century. *Democracy and Education*, 21(1), 1–9. <http://democracyeducationjournal.org/home/vol21/iss1/9>.
- Lundy, L., Orr, K., & Sheir, H. (2017). Children's education rights: Global perspectives. In M. D. Ruck, M. Peterson-Badali, & M. Freeman (Eds.), *Handbook of children's rights : Global and multidisciplinary perspectives* (pp. 364–380). Routledge.

- Manful, E., & McCrystal, P. (2010). Conceptualisation of children's rights: What do child care professionals in Northern Ireland say? *Child Care in Practice*, 16(1), 83–97. <https://doi.org/10.1080/13575270903381744>
- Manion, K., & Jones, S. (2020). Child Rights Education - Building Capabilities and Empowerment Through Social Constructivism. *Canadian Journal of Children's Rights*, 7(1), 16–48. <https://doi.org/10.22215/cjcr.v7i1.2615>
- MEB. (2017). Engeli olan çocuklar için kapsayıcı erken çocukluk eğitimi projesi.
- MEB. (2018). Temel eğitim kurumlarında demokrasi kültürünün güçlendirilmesi.
- Mintz, J. (2012). The rights of children in school. Education Revolution: Alternative Education Resource Organization.
- Mitchell, M. (2014). Rights of children in schools: A human rights perspective on behaviour. Australian Human Rights Commissions.
- Molinari, L., Melotti, G., & Emiliani, F. (2002). Children's rights in educational relationships. *European Journal of Psychology of Education*, XVII(2), 139–155.
- Newman, K. (2007). Education rights: A guide for practitioners and activists.
- Öztürk, A., & Özdemir Doğan, G. (2017). Effective children's rights education from the perspectives of expert teachers in children's rights education: A Turkish sample. *Journal of Education and Learning*, 6(4), 303–314. <https://doi.org/10.5539/jel.v6n4p303>
- Sağlık Bakanlığı. (2015). Romanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde sosyal içermenin desteklenmesi operasyonu - SIROMA projesi sağlıkta farkındalık eğitimleri.
- The One, S. (2007). Defining rights: Children's rights in theory and in practice. *He Kupu The Word*, 41–57.
- Topsakal, C., & Ayyürek, O. (2012). Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Öğrencilerin Çocuk Haklarını Kullanmaları. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 37–53. <http://dergi.adu.edu.tr/egitimbilimleri/>
- Uçuş, Ş., & Şahin, A. E. (2012). Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Yönelik Öğretmenlerin ve Okul Yöneticilerinin Görüşleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 25–41. <http://dergi.adu.edu.tr/egitimbilimleri/>
- UNESCO. (2019). Right to education handbook. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).
- UNICEF. (2007). A human rights-based approach to education for all: a framework for the realization of children's right to education and rights within education. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNICEF).
- Weishart, J. E. (2018). Aligning Education Rights and Remedies. *Kan. JL & Pub. Pol'y*, 27, 346–400. https://researchrepository.wvu.edu/law_faculty
- Wilson, D. (2004). Human Rights: Promoting gender equality in and through education. *Prospects*, 34(1), 11–27.

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Ercan KARAÇAR
Dr. Öğretim Üyesi Sezer ÖKSÜZ

cizgi
KİTAP E Vİ